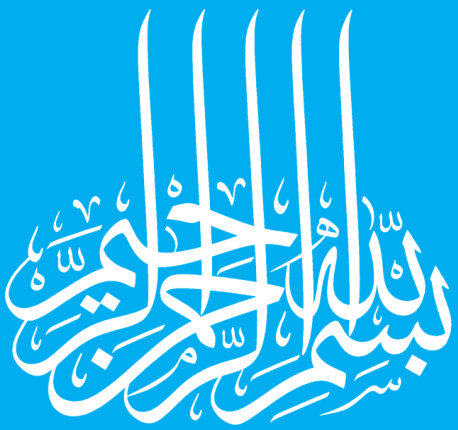

بسم الله الرحمن الرحيم

سرشناسه	:	خوش‌قلب، محمّدمهدی، ۱۳۵۴ -، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور	:	خورشید ری: نگاهی به زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی ﷺ و تاریخچه آستان مقدّس ایشان/ به کوشش محمّدمهدی خوش‌قلب؛ تهیه آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی ﷺ، با همکاری مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدث، واحد پژوهش‌های آزاد.
مشخصات نشر	:	قم : موسسهٔ علمی فرهنگی دار الحدیث، سازمان چاپ و نشر
مشخصات ظاهری	:	۱۷۲ص.
شابک	:	978-622-207-239-1
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	کتابنامه:ص.۱۶۶.
عنوان دیگر	:	نگاهی به زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی ﷺ و تاریخچه آستان مقدّس ایشان.
موضوع	:	عبدالعظیم بن عبدالله ﷺ، ۱۷۳ ـ ۲۵۰؟ق. -- سرگذشتنامه
موضوع	:	Abodl'azym ebn Abdollah -- Biography
شناسه افزوده	:	آستان حضرت عبدالعظیم ﷺ
شناسه افزوده	:	مؤسسهٔ علمی . فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر
شناسه افزوده	:	مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث. واحد پژوهش‌های آزاد
رده بندی کنگره	:	BP۵۳/۵
رده بندی دیویی	:	۲۹۷/۹۸۴
شماره کتابشناسی ملی	:	۹۴۹۲۱۵۴
اطلاعات رکورد کتابشناسی	:	فیپا

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ری شناسی

خورشید ری

نگاهی به زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام
و تاریخچهٔ آستان مقدّس ایشان

به کوشش
محمّدمهدی خوش‌قلب

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

خورشید ری

نگاهی به زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و تاریخچهٔ آستان مقدّس ایشان

به کوشش:	محمّدمهدی خوش‌قلب
تهیه:	آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام با همکاری مؤسسه علمی ـ فرهنگی دارالحدیث، واحد پژوهش‌های آزاد
مشاور علمی:	مهدی مهریزی و محمّدهادی خالقی
بازخوان:	محمّدمهدی حیدری
مدیر هنری:	محمّدحسین همدانیان
صفحه‌آرا:	سیّد علی موسوی‌کیا
ناشر:	مؤسسه انتشاراتی دارالحدیث
نوبت و سال چاپ:	اوّل / ۱۴۰۲
چاپخانه:	عمران
شمارگان:	۲۰۰۰

قم: میدان شهداء، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ نمایشگاه دائمی علوم حدیث ۰۲۵-۳۷۷۴۰۵۴۵

فروشگاه شماره ۳: تهران، شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام درب شرقی ۰۲۱-۵۵۹۵۲۸۶۲

فروشگاه شماره ۴: تهران، شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام درب جنوبی ۰۲۱-۵۱۲۲۴۴۹۳

فروشگاه شماره ۵: تهران، شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام بازار قدیم ۰۲۱-۵۵۹۳۰۹۹۹

htpp://darolhadith.ir

darolhadith.20@gmail.com

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

فهرست مطالب

پیش‌گفتار ۹
مقدمه ۱۲

بخش اوّل
زندگی حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام و فضیلت زیارت ایشان

اشاره ۱۶
یک. تبار و فرزندان ۱۶
دو. تاریخ تولّد و وفات ۱۹
سه. درک محضر امامان ۲۰
چهار. جایگاه علمی ۲۲
پنج. مقام معنوی و اخلاقی ۲۴
شش. آثار و روایات ۲۶
۱. از امام رضا علیه‌السلام ۲۹
۲. از امام جواد علیه‌السلام ۳۰
۳. از امام هادی علیه‌السلام ۳۲
هفت. تبعید به سامرا، سپس هجرت ۳۲
هشت. سکونت در ری ۳۳
نه. ریشه‌ها و زمینه‌های هجرت ۳۶
ده. سبب وفات ۳۸
یازده. مکان دفن ۳۹
دوازده. زیارت ایشان ۴۰
۱. زیارت قبور مؤمنان در مکتب پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام ۴۱
۲. زیارت‌نامه ۴۵

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۳. زیارت‌نامه‌های پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و فاطمه زهرا علیهاالسلام و امامان معصوم علیهم‌السلام ۴۷
۴. زیارت جامعهٔ کبیره..... ۴۸
۵. زیارت مأثوره و غیر مأثوره ۴۹
۶. زیارت امام‌زادگان ۵۰
۷. زیارت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام و فضیلت آن..... ۵۲
۸. زیارت‌نامهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام..... ۵۲

بخش دوم

تاریخچهٔ آستان حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام با تأکید بر سی سال اخیر

اشاره..... ۵۶
فصل اوّل: تاریخچهٔ آستان ۵۷
یک. بنا و موقعیت تاریخی آستان در دوره‌های مختلف..... ۵۷
۱. بنای نخستینِ آستان..... ۵۷
۲. در عصر آل‌بویه..... ۵۹
۳. از عصر سلجوقی تا عصر صفوی ۵۹
۴. در عصر صفوی..... ۶۵
۵. در عصر قاجار ۶۷
دو. تاریخچهٔ متعلّقات آستان..... ۷۰
۱. صندوق عتیق..... ۷۰
۲. ضریح مطهّر..... ۷۴
۳. گنبد ۷۹
۴. مناره‌ها..... ۸۲
۵. درهای حرم..... ۸۲
۶. صحن‌ها ۸۷
۷. ایوان‌ها ۹۱
۸. رواق‌ها..... ۹۲
۹. کتابخانه ۹۶

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۱۰. مدرسه‌های علمیه ۹۹
۱۱. مسجد جامع (عتیق) ۱۰۱
۱۲. موزه ۱۰۲
سه. رویدادها و حوادث ۱۰۴
چهار. تولیت آستان در دوره‌های مختلف ۱۱۰
۱. عهد شاه تهماسب ۱۱۰
۲. از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی ۱۱۴
۳. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۱۱۶
فصل دوم: تحوّلات و خدمات در دورهٔ تولیت آیة‌الله محمّدی ری‌شهری ۱۲۳
یک. اجرای طرح بزرگ توسعه ۱۲۳
دو. خدمات علمی، فرهنگی و مذهبی ۱۲۶
الف. فعّالیت‌های قرآنی ۱۲۷
ب. مدارس علمیه و خدمات دینی ۱۲۷
۱. حوزهٔ علمیهٔ برهان ۱۲۷
۲. حوزهٔ علمیهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام ۱۲۸
۳. حوزهٔ علمیهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام (ویژهٔ خواهران) ۱۲۹
۴. مرکز نشر احکام شرعی ۱۳۰
۵. حسینیهٔ آیة‌الله بروجردی رحمه‌الله ۱۳۰
ج. مرکز نجوم و علوم نوین ۱۳۱
د. کتابخانهٔ مرکزی آستان حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام ۱۳۲
هـ. مرکز اسناد ۱۳۳
و. موزه ۱۳۵
ز. مجموعهٔ مدارس حکمت (پیش‌دبستانی تا پیش‌دانشگاهی) ۱۳۸
ح. هفته‌نامهٔ ری ۱۴۱
ط. انتشار تمبر یادبود آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام ۱۴۲
ی. ثبت تاریخ ولادت و ارتحال حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام در ۱۴۳
ک. برگزاری مراسم، مجالس و برنامه‌های فرهنگی ۱۴۳

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

سه. خدمات اجتماعی ۱۴۴
۱. درمانگاه آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام (دارالشفای کوثر) ۱۴۵
۲. مرکز تعاون با مؤمنین ۱۴۷
۳. صندوق قرض‌الحسنه ۱۴۸
۴. مسئولیت اجتماعی و عملکرد آستان مقدّس در بحران‌ها ۱۴۸
چهار. احیای موقوفات ۱۴۹
پنج. تحوّل سایر بخش‌ها و ساختار سازمانی ۱۵۱
۱. خدمات ایمنی و امنیتی ۱۵۲
۲. منابع انسانی ۱۵۲
۳. گزینش ۱۵۳
۴. مالی ۱۵۴
۵. فنّاوری اطّلاعات و ارتباطات ۱۵۶
۶. نذورات ۱۵۶
۷. بازرسی ۱۵۷
۸. خدمات زائر ۱۵۹
۹. قبور ۱۶۰
شش. مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث ۱۶۱
۱. پژوهشگاه قرآن و حدیث ۱۶۲
۲. دانشگاه قرآن و حدیث ۱۶۳
منابع و مآخذ ۱۶۶

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

پیش‌گفتار

ری، شهری در جنوب شرقی تهران است که آوازه‌اش ریشه در روزگاران دور دارد؛ چنان‌که در کتیبهٔ داریوش در بیستون، و نیز کتاب اَوِستا و تورات و در نوشته‌های رومیان و یونانیان به کرّات از آن یاد شده است.

بر اساس نوشتهٔ تاریخ‌نگاران مسلمان چون طبری، ری در سال ۲۲ هجری قمری به دست مسلمانان افتاد و همچنان از شهرهای ممتاز و برجسته به شمار می‌رفت؛ همان‌گونه که جغرافی‌نویسان دوره‌های میانه، از ری با عنوان «شیخ البلاد»، «اُمّ البلاد» و «عروس البلاد» یاد کرده‌اند. مَقدِسی نیز در أحسنُ التقاسیم فی معرفة الأقالیم از کتابخانهٔ این شهر نام برده و از آن به عظمت یاد کرده است.

این شهر در عمر دراز خود، حوادث تلخ و شیرین بسیاری به خود دیده است. بارها مورد تاخت و تاز قبایل مختلف تاتار، مغول و ... واقع شده و حکومت‌های مختلفی بر آن حکم رانده‌اند. به جز این، از حوادث طبیعی مثل زلزله و بیماری‌های عمومی نیز مصون نبوده است. زمین لرزه‌های سال‌های ۲۴۹ و ۳۴۷ و وبای سال ۳۴۵ق، از جمله این حوادث است. بدترین و ویران‌گرترین حادثه، حملهٔ تیمور لنگ در سال ۷۸۲ بود که شهر را یکسره ویران ساخت و تا مدت‌ها جز خرابه و ویرانه چیزی از آن نبود.

در کنار این تلخی‌ها باید به نقاط برجسته و ممتاز این شهر نیز توجّه کرد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ری یکی از مناطق جهان اسلام بود که تفاهم مذهبی و همزیستی مسالمت‌آمیز در آن جلوه‌ای ویژه داشت. این امر در سده‌های ششم و هفتم، شاخص است. علاوه بر آن، ظهور و بروز عالمان برجسته‌ای از جمله در عرصه‌های نجوم، طب، تفسیر، کلام و حدیث، همچون عبدالرحمن صوفی رازی، محمّد بن زکریای رازی، ابوالفتوح رازی، فخر رازی، عبدالجلیل رازی، کلینی رازی و ... قابل توجّه است. این شهر در سده‌های اخیر نیز محور پاره‌ای تحوّلات سیاسی و اجتماعی در ایران بوده، که بست‌نشینی‌های سیاسی ـ اجتماعی را می‌توان نقطهٔ اوج آن‌ها دانست.

مهاجرت امام‌زاده و عالم جلیل القدر، حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام به ری در میانهٔ قرن سوّم هجری به قصد مصونیت از آزار کارگزاران خلافت عباسی و نیز تعلیم مسائل دین و ارشاد مردم ری، نقطهٔ عطفی در تاریخ این شهر رقم زده است.

بر اساس برخی گزارش‌های تاریخی، نخستین ابنیه را بر مزار این امام‌زادهٔ والامقام، علویان حاکم طبرستان و آل بویه و سپس مجد المُلک ابوالفضل اسعد بن محمّد (وزیر سلاجقه) ساخته‌اند، و از ابتدای دورهٔ صفویه، آبادانی و رونق دادن به بخشی از ری قدیم ـ که مزار حضرت عبدالعظیم در آن قرار داشت ـ مورد توجّه قرار گرفته است.

*****

اینک مجموعهٔ «ری‌شناسی» تلاش می‌کند پیشینهٔ تاریخی، مذهبی و فرهنگی شهر ری را با تأکید بر شخصیت و جایگاه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و آستان مقدّس ایشان، در موضوعات گوناگون، برای نسل‌های امروزی به تصویر کشد تا از این رهگذر، پاره‌ای آموزه‌ها و معارف دینی نشر یابند و اتصال و ارتباط با گذشتهٔ فرهنگی و تمدّنی برقرار شود. یاد بزرگان

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

علمی و فرهنگی و نیز تاریخ رخدادها و حوادث گوناگون این شهر، می‌تواند برای آیندگان، منبع انرژی و قدرت باشد؛ چنان‌که برای مردم امروز آن، چراغ راه توسعه و گذرگاه عبرت‌ها و پندهاست.

کتاب خورشید ری، نخستین اثر از آن مجموعه (ری‌شناسی) است که به کوشش حجة الاسلام محمّدمهدی خوش‌قلب تهیه و تدوین شده است. پرداختن به زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و تاریخچهٔ آستان مقدّس ایشان با قلمی روان، کوتاه و مستند، ویژگی اصلی این کتاب است.

در پایان، از همهٔ عزیزانی که در نگارش، ارزیابی، طراحی، صفحه‌آرایی و چاپ این اثر سهیم بوده‌اند، سپاسگزاری نموده، امید داریم این گونه آثار، در ارتقای فرهنگی، معنوی، علمی و معرفتی جامعه مؤثّر باشد.

آستان مقدّس
حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مقدمه

در میانهٔ قرن سوم هجری قمری، عالمی بزرگ، اخلاقی و مجاهد، از نوادگان امام حسن مجتبی علیه‌السلام در دههٔ هشتم عمرش، قدم به شهر ری نهاد و نقطهٔ عطفی در تاریخ تشیّع این شهر شد.

شهر ری ـ که از قرن‌ها پیش از ظهور اسلام، از مهم‌ترین شهرهای آباد ایران و همواره مورد توجّه حکمرانان بود ـ پس از تصرّف آن به دست مسلمانان نیز، از رونق نیفتاد؛ اما گرایش مذهبی مردمانش به دلیل حضور حاکمانی همچون کثیر بن شهاب،[1] سالیانی به اُمویان بود. از قرن دوم و در پی استقبال مردم از دعوت عبّاسیان ـ که خود را آل محمّد صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌دانستند ـ و نیز مهاجرت چهره‌هایی برجسته از سادات علوی به مرکز ایران، مردم ری به مرور به مذهب اهل بیت علیهم‌السلام گرویدند. نقطهٔ عطف این تغییر گرایش را می‌توان حضور پربرکت حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام در ری دانست؛ به گونه‌ای که یکی دو دهه

۱. گفته شده است که او از عوامل عبیدالله بن زیاد بوده و در حادثهٔ کربلا و پراکنده کردن مردم از دور مسلم بن عقیل و ترغیب کوفیان برای جنگ با امام حسین علیه‌السلام نقش مهمی داشته است (ر.ک: المعیار والموازنة، ص۳۲).

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

بعد از رحلت ایشان، زمینه برای حاکمیت ابوالحسن احمد بن حسن مادرانی (/ مادرایی)[1] بر ری فراهم شد.

به این ترتیب، کم‌کم، مذهب اهل بیت علیهم‌السلام در ری فراگیر شد تا آن‌جا که این شهر در قرن ششم هجری، به یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های شیعه تبدیل شد و این افتخار تا قرن‌های متمادی برای ری بود تا به امروز که بزرگ‌ترین پایگاه شیعه در جهان (تهران بزرگ) در حریم آن، شکل گرفته است.

در بارهٔ حضرت عبدالعظیم و آستان مقدّس ایشان، تا کنون آثار مختلفی نوشته شده است؛ اما همچنان جای متنی روان، کوتاه، مستند (ولی قابل استفاده برای عموم) که جامع و دربردارندهٔ زندگی حضرت عبدالعظیم و تاریخچه و خدمات آستان مقدّس ایشان باشد، خالی بود. بر این اساس، این اثر به اهتمام تولیت جدید آستان حضرت عبدالعظیم حسنی، جناب حجّةالاسلام والمسلمین سیّد علی قاضی‌عسکر و با مدیریت جناب حجّةالاسلام والمسلمین مهدی مهریزی، برای پر کردن خلأ یادشده شکل گرفت.

این اثر ـ که نخستین شماره از مجموعهٔ «ری‌شناسی» است ـ عمدتاً با بهره‌گیری از آثار زیر فراهم آمده است:

۱. دانش‌نامهٔ ری، ج۱ (مدخل عبدالعظیم حسنی).

۲. مجموعه مقالات کنگرهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی، ج۳.

---

۱. مادرانی در سال ۲۷۵ هجری قمری حاکم ری شد. او با وجود حمایت از شیعیان ری، توجه عالمان اهل سنّت آن زمان ری را نیز به خود جلب کرد؛ به گونه‌ای که برخی از آنان، کتاب‌هایی در بارهٔ فضایل اهل بیت علیهم‌السلام نگاشتند؛ از جمله عبدالرحمان بن ابی حاتم که کتاب فضائل اهل البیت علیهم‌السلام را نگاشت (ر.ک: تاریخ تشیّع در ایران، ج۱، ص۲۵۲). این گزارش‌ها، می‌تواند نشان از وجود همزیستی مسالمت‌آمیز میان اهل تسنّن و شیعیان آن دوره در ری باشد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۳. شناخت‌نامهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی و شهری ری؛ مجموعه کتاب‌ها و رساله‌ها؛

۴. کارنامهٔ آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی در سه دهه تولیت محمّد محمّدی ری‌شهری.

خورشید ری، در دو بخش تنظیم شده است: بخش اوّل، به زندگی و شخصیت حضرت عبدالعظیم پرداخته، و بخش دوم، تاریخچه و خدمات آستان مقدّس ایشان با تأکید بر دورهٔ سی سال اخیر را بیان کرده است.

محمّدمهدی خوش‌قلب

۵ اردیبهشت ۱۴۰۲

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

بخش اوّل

زندگی حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام و فضیلت زیارت ایشان

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

اشاره

عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام، از بزرگان و شخصیت‌های مهم علمی و اخلاقی در جهان تشیّع است. افزون بر مقام علمی و جایگاه ممتاز ایشان نزد اهل بیت علیهم‌السلام، دیگر اهمّیت وی، مجموعه‌ای از حوادث تاریخی و علمی است که به‌نوعی به زندگانی پر فراز و نشیب ایشان مربوط می‌شود.

آنچه در پی می‌آید، مهم‌ترین مسائل زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام است که در منابع معتبر و کهن به چشم می‌خورد.

یک. تبار و فرزندان

نَسَب حضرت عبدالعظیم حسنی با چهار واسطه، به نوهٔ بزرگ رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله، امام حسن مجتبی علیه‌السلام می‌رسد. نجاشی در بارهٔ نَسَب وی می‌نویسد: «هنگامی که جنازهٔ او را برای غسل برهنه می‌کردند، در جیب لباس وی نوشته‌ای یافتند که در آن، نَسَبش، این گونه ذکر شده بود: من ابوالقاسم، عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن علی بن حسن بن علی بن ابی‌طالب هستم».[1] بر اساس این نسخه از رجال النجاشی، در نَسَب ایشان، میان وی و امام حسن علیه‌السلام، پنج نفر واسطه وجود دارد؛ اما در نسخه‌های معتبرتر این کتاب،

۱. رجال النجاشی، ج۲، ص۶۷، ش۶۵۱.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

میان «زید»، جدّ سوم ایشان، و امام حسن علیه‌السلام، شخص دیگری واسطه نیست.[1]
بنا بر این، نیاکان حضرت عبدالعظیم حسنی به ترتیب، عبارت‌اند از:

۱. عبدالله بن علی، پدر عبدالعظیم حسنی: عبدالله، در زمان حیات جدّش، حسن بن زید، متولّد شد و چون قبل از تولّدش، پدرش(معروف به علیّ سدید/ شدید) در زندان درگذشت، جدّش کفالت او را بر عهده گرفت.[2] عبدالله در کنار جدش ـ که دستی در حکومت داشت ـ قواعد حکومت‌داری را آموخت و در آن مجرّب شد. عبدالله و پدربزرگش، سرانجام مغضوب حکومت شدند. از او پنج پسر[3] و به نقلی، نُه پسر[4] بر جای ماند که یکی از ایشان عبدالعظیم حسنی است.

۲. علی بن حسن: نام جدّ اوّل حضرت عبدالعظیم حسنی، علی و لقب او «سدید» یا «شدید»[5] است. او از جایگاه بسیار والایی برخوردار بوده و از مبارزان علوی در عصر عباسی به شمار می‌رود. وی همراه پسرعمویش عبدالله محض(پدر محمّد، نفس زکیه) و گروهی دیگر از سادات حسنی، در دوران خلافت منصور بر ضدّ عبّاسیان قیام کرد. جمعی از آنان و از جمله وی، دستگیر و به بغداد منتقل شدند. او پس از مدّتی در زندان وفات یافت.[6]

۳. حسن بن زید: جدّ دوم عبدالعظیم حسنی، «حسن» نام داشت و به «حسن الامیر» شهره بود. وی تنها پسر زید بن حسن بود و از بزرگان عصر خودش به شمار می‌رفت و در بین بنی‌هاشم، به سخاوت و خدمت به محرومان شهرت

۱. ر.ک: معجم رجال الحدیث، ج۱۰، ص۴۶، ش۶۵۸۰.
۲. ر.ک: سرّ السلسلة العلویة، ص۲۴؛ عمدة الطالب، ص۹۴.
۳. عمدة الطالب، ص۹۴.
۴. منتهی الآمال، ص۱، ص۴۶۶.
۵. عمدة الطالب، ص۹۳ و ۷۰.
۶. سرّ السلسلة العلویة، ص۲۲ ؛ عمدة الطالب، ص۷۰ و ۹۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

داشت. مشهور است که وی نخستین علوی است که در دستگاه حکومت بنی‌عباس منصب گرفت؛ زیرا پسرعمهٔ سفّاح، نخستین خلیفهٔ عباسی بود. حسن بن زید، همچون عباسیان، لباس سیاه می‌پوشید و پنج سال از طرف منصور عباسی حاکم مدینه و مکه شد؛ اما پس از چندی، به دلیل حمایت علنی از علویان، مغضوب خلیفه گردید و به زندان افتاد[1] و در سال ۱۶۸ق در هشتاد یا هشتاد و پنج سالگی در مدینه از دنیا رفت.[2]

۴. زید بن حسن علیه‌السلام: جدّ سوم حضرت عبدالعظیم حسنی، زید، فرزند بزرگ امام حسن مجتبی علیه‌السلام است. وی با لُبابه دختر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب و همسر حضرت ابوالفضل علیه‌السلام که در کربلا به شهادت رسید، وصلت کرد و از این طریق با جدّ عباسیان خویشی یافت. در دوران بنی‌امیه، مردم مدینه به سبب شرافت نَسَب و سبب، به او توجه می‌کردند و مدتی نیز از سوی برخی خلفای بنی‌امیه، مسئولیت امور صدقات رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله را بر عهده داشت؛ اما وقتی سلیمان بن عبدالملک به خلافت رسید، او را از آن منصب برکنار کرد.[3] زید به جلالت قدر، کرامت طبع، عزّت نفس و کثرت نیکوکاری، وصف شده است. شاعران، او را ستوده‌اند و مردم از هر سو برای برخورداری از فضلش به وی روی می‌آوردند.[4] در یک‌صد سالگی یا اندکی کمتر از آن، چشم از جهان فروبست[5] و در محلّی به نام «حاجز» در چند منزلی مدینه دفن شد.[6] زید بن حسن دو فرزند از خود بر جای گذاشت؛ به نام‌های نفیسه و

۱. تاریخ الإسلام، ج۴، ص۴۱۴.
۲. سرّ السلسلة العلوية، ص۲۱؛ عمدة الطالب، ص۷۰.
۳. عمدة الطالب، ص۷۰.
۴. الإرشاد، ج۲ ص۲۱.
۵. سرّ السلسلة العلوية، ص۲۲؛ عمدة الطالب، ص۶۹ و ۹۱.
۶. سرّ السلسلة العلوية، ص۲۰.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حسن. نفیسه از زنان متقی و عارفه و عروس امام صادق علیه‌السلام بود و در قاهره زیست. مردم مصر ـ که بیشتر شافعی مذهب‌اند ـ برای مزار او ضریح و گنبد و بارگاهی باشکوه ساخته‌اند و او را «سِتّی نفیسه» می‌خوانند. «مقام نفیسه» از زیارت‌گاه‌های نامدار در شهر قاهره است و مردم، صاحب آن را مستجاب الدعوه می‌دانند.[1]

حضرت عبدالعظیم حسنی در جوانی با دخترعموی پدرش، خدیجه دختر قاسم بن حسن بن زید بن حسن ازدواج کرد[2] و نتیجهٔ این ازدواج، فرزندی به نام محمّد بود.[3] محمّد، همهٔ عمر خویش را در زهد و عبادت گذراند و بدون فرزند از دنیا رفت.[4] دو پسر دیگر نیز در تاریخ برای او نوشته‌اند، به نام‌های قاسم و احمد که از همسر دیگرش (فاطمه بنت عقبة بن قیس حمیری) هستند. بنا بر این، نسل جناب عبدالعظیم حسنی از طریق محمّد ادامه نیافت و سادات «عظیمی» گیلان و عراق و شام، از نسل قاسم و احمدند. اعقاب او از جانب دخترش ام‌سلمه نیز باقی ماندند. ام‌سلمه با محمّد بن ابراهیم بن حسن ازدواج کرد و سه پسر از خود باقی گذاشت.[5]

دو. تاریخ تولّد و وفات

تاریخ دقیق تولّد و وفات حضرت عبدالعظیم حسنی مشخص نیست؛ اما برخی منابع متأخّر، روز پنج‌شنبه چهارم ربیع الآخر سنهٔ ۱۷۳ق مطابق ۲۵ تیر ماه ۱۵۸ یزدگردی، در زمان هارون‌الرشید را تاریخ تولد ایشان دانسته‌اند.

۱. ر.ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، ج۲، «شرح حال نفیسه خاتون»، ص۲۱۷ ـ ۲۴۰.
۲. التذکرة العظیمیة، ص۳۸ ؛ سفینة البحار، ج۲، ص۱۲۱.
۳. عمدة الطالب، ص۹۰.
۴. همان، ص۴۹.
۵. همان، ص۴۹ ؛ الشجرة المبارکة، ص۶۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

همین منبع، محل تولد را خانهٔ جدّش امام حسن مجتبی در مدینه ذکر کرده است.[1] همو می‌نویسد: «پس از ۷۹ سال و شش ماه و یازده روز قمری، در روز آدینه پانزدهم شوّال المکرّم سنهٔ ۲۵۲ق مطابق سیزده مهرماه سنهٔ ۲۳۵ یزدگردی، در زمان المعتزّ بالله عبّاسی به سرای آخرت رحلت نمود».[2]

نظر به این‌که در منابع کهن و معتبر، تاریخ تولّد و وفات ایشان ذکر نشده است، این گزارش‌ها همگی فاقد اعتبارند؛ اما از آن‌جا که ثقة‌الاسلام کلینی در الکافی، از حضرت عبدالعظیم، از هشام بن حکم، روایت آورده است،[3] و چون می‌دانیم تاریخ وفات هشام بن حکم، سال ۱۹۹ق یا پیش از آن است،[4] و احتمالاً حضرت عبدالعظیم هنگام نقل روایت، کمتر از بیست سال نداشته است، درمی‌یابیم که تولّد ایشان باید سال ۱۸۰ق یا اندکی پیش از آن باشد. همچنین بر اساس روایتی از امام هادی علیه‌السلام که ثواب زیارت قبر حضرت عبدالعظیم را همانند زیارت مرقد سیّد الشهدا علیه‌السلام شمرده، دانسته می‌شود که وی در دوران امام هادی علیه‌السلام و پیش از شهادت ایشان از دنیا رفته و از آن‌جا که دوران امامت ایشان از سال ۲۲۰ق تا ۲۵۴ق بوده است، وفات حضرت عبدالعظیم پیش از سال ۲۵۴ق اتفاق افتاده است.

سه. درک محضر امامان

بر اساس آنچه در بحث تاریخ تولّد و وفات حضرت عبدالعظیم حسنی گذشت، ایشان دوران حیات پنج امام از امامان اهل بیت علیهم‌السلام، یعنی از امام کاظم علیه‌السلام تا

۱. ر.ک: مجموعه مقالات کنگرهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، ج۳، ص۱۸۱، به نقل از: رسالهٔ عراضة الاخوان، سفرنامهٔ محمّدعلی معلّم حبیب‌آبادی.
۲. همان.
۳. الکافی، ج۱، ص۴۲۴، ح۶۳.
۴. معجم رجال الحدیث، ج۱۹، ص۲۷۰، ش۱۳۳۲۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

امام حسن عسکری علیه‌السلام را درک کرده است؛ اما دلیلی در دست نیست که نشان دهد وی به محضر همهٔ این امامان در دوران امامتشان رسیده باشد. البته امام حسن عسکری علیه‌السلام را نیز پیش از امامتشان درک کرده، ولی از اصحاب ایشان به شمار نمی‌آید؛ زیرا در حیات امام هادی علیه‌السلام از دنیا رفته است. در عصر امام کاظم علیه‌السلام نیز کودکی خردسال یا نهایتاً نوجوانی ده ساله بوده است. آنچه قطعی و مسلّم است، این که ایشان محضر امام جواد علیه‌السلام و امام هادی علیه‌السلام را درک و از آنان روایت کرده است.[1] به علاوه، مسلّم است که سال‌های طولانی پیش از امامت امام رضا علیه‌السلام در دورهٔ اقامت ایشان در مدینه، در کنار ایشان در این شهر زیسته و بعدها نیز با ایشان مکاتبه داشته است.

همچنین اگر به روایت کتاب الاختصاص (منسوب به شیخ مفید) اعتماد کنیم، حضرت عبدالعظیم در دورهٔ امامت امام رضا علیه‌السلام نیز به محضر ایشان رسیده و از آن حضرت روایت کرده است.[2]

یکی از دو حدیثی که ایشان از امام رضا علیه‌السلام نقل کرده و بسیاری بر پایهٔ آن پنداشته‌اند که وی در دورهٔ امامت ایشان از اصحاب آن حضرت بوده، به گفتهٔ شیخ مفید در الاختصاص این گونه است:

یا عبدَالعَظیمِ! أبلِغ عَنّی أولیائیَ السَّلامَ و قُل لَهُم أن لا یَجعَلوا لِلشَّیطانِ عَلی أنفُسِهِم سَبیلاً...؛[3]

ای عبدالعظیم! سلام من را به دوستانم برسان و به آنان بگو که برای نفوذ شیطان در خویش راهی را بازنگذارند... .

حدیث دیگری که عبدالعظیم از امام رضا علیه‌السلام روایت می‌کند، مربوط به

۱. رجال الطوسی، ص۴۰۱، ش۵۸۷۵ ؛ شِرعة التسمیة، ص۴۵.
۲. معجم رجال الحدیث، ج۱۰، ص۴۹، ش۶۵۸۰.
۳. الاختصاص، ص۲۴۱ـ۲۴۷. متن کامل این روایت در صفحات بعدی آمده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مکاتبهٔ او با امام در بارهٔ ایمان ابوطالب است. امام در پاسخ وی نوشته‌اند:

إن شککتَ فِی إیمانِ أبی‌طالب کَان مَصیرُکَ إلی النّارِ؛

اگر در ایمان ابوطالب شک کنی، سرانجامت دوزخ خواهد بود.[1]

این دو روایت، قرینه‌هایی برای پذیرش این نکته است که او به همراه انقلابیون بنی‌الحسن به دیلم مهاجرت کرده و چنان‌که ابن‌طباطبا می‌گوید،[2] قبل از مهاجرت به ری، سالیانی در طبرستان و دیلم زندگی کرده است. حضرت عبدالعظیم حسنی در دوران امامت امام هادی علیه‌السلام، یعنی در نیمهٔ اوّل قرن سوم هجری به ری مهاجرت می‌کند. با این همه، برخی رجال‌شناسان نیز، از جمله آیة‌الله خویی و علامه شوشتری ـ به دلیل تردیدی که یاد شد ـ او را از اصحاب امام رضا علیه‌السلام نمی‌دانند.[3]

با وجود این، برخی محققان، صحابی امام رضا علیه‌السلام بودن حضرت عبدالعظیم را بعید نمی‌دانند؛ به این دلیل که تولّد ایشان در سال ۱۷۳ق و وفاتش در سال ۲۵۰ق تا ۲۵۲ق بوده، و با توجه به این‌که شهادت امام کاظم علیه‌السلام در سال ۱۸۳ق است، دوران کودکی جناب عبدالعظیم، مقارن با دههٔ آخر عمر امام کاظم علیه‌السلام بوده و ایشان دورهٔ امامت امام رضا علیه‌السلام (۱۴۸ ـ ۲۰۳ق) را نیز کاملاً درک کرده است.[4]

چهار. جایگاه علمی

برای شناخت جایگاه علمی حضرت عبدالعظیم، کافی است بدانیم که امام

۱. إیمان أبی طالب، ص۸۱ ؛ بحار الأنوار، ج۳۵، ص۱۱۱.
۲. منتقلة الطالبیة، ص۵۷.
۳. قاموس الرجال، ج۶، ص۱۹۳.
۴. ر.ک: عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۶۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

معصوم، مردمانی را برای حل مشکلات دینی خود و یافتن پاسخ پرسش‌های اعتقادی و عملی‌شان، به ایشان ارجاع داده است.

صاحب بن عَبّاد در رساله‌ای که در شرح حال حضرت عبدالعظیم نوشته است، در وصف ایشان می‌گوید: «ابوتراب رویانی، روایت کرد که شنیدم ابوحمّاد رازی می‌گفت: در سامرا خدمت امام هادی رسیدم و از ایشان مسائلی از حلال و حرام پرسیدم. امام به پرسش‌های من پاسخ داد و هنگامی که خواستم از ایشان خداحافظی کنم، به من فرمود:

یا أباحَمّاد! إذا أَشکلَ عَلَیک شَیءٌ مِن أمرِ دینِک بِناحِیتِک فَسَلْ عَنهُ عبدالعظیم بنَ عبدالله الحَسَنِی و أقرِأهُ مِنّی السَّلامَ"؛

ای ابوحمّاد! هنگامی که چیزی از امور دینی در سرزمینت، برای تو مشکل شد، از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی بپرس و سلام مرا به او برسان».[1]

این توصیه بدان سبب بود که وقتی حضرت عبدالعظیم در مدینه و سامرا خدمت امام هادی علیه‌السلام بود، طی جلسات متعددی در محضر آن امام همام، اعتقادات و اندیشه‌های دینی و مذهبی خود را عرضه داشت و همهٔ آن‌ها از سوی ایشان تصدیق و تأیید شدند.[2] این واقعهٔ تاریخی از زبان حضرت عبدالعظیم حسنی، این گونه نقل شده است: «بر امام خویش، علی بن محمّد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمّد بن علی بن حسین بن علی علیه‌السلام درآمدم. ایشان چون مرا دید فرمود: ای اباالقاسم! تو به‌حق، دوست مایی. گفتم ای پسر رسول الله! می‌خواهم دینم را بر تو عرضه کنم که اگر تصدیق فرمایی بر آن استوار باشم تا به دیدار خدایم بشتابم. وقتی عقیدهٔ خود را عرضه کردم، فرمود: ای اباالقاسم!

۱. شناخت‌نامه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و شهر ری، «مجموعه رساله‌های خطّی و سنگی: صاحب بن عبّاد، رسالة فی فضل عبدالعظیم»، ص۲۳.

۲. روضات الجنّات، ج۴، ص۲۰۸؛ جنّة النعیم، ص۳۱۹ـ۳۴۰.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

به خدا سوگند، این دینِ خدایی است که برای بندگانش خواسته است. پس بر آن استوار باش که خداوند تو را به گفتار ثابت در دنیا و آخرت استوار گرداند».[1]

پنج. مقام معنوی و اخلاقی

نگاهی گذرا به زندگی‌نامهٔ نیاکان و خاندان حضرت عبدالعظیم حسنی نشان می‌دهد که این خاندان، دارای دو ویژگی برجسته بودند:

نخست، مبارزه با حاکمان وقت(چنان‌که پدر عبدالعظیم حسنی در زندان از دنیا رفت و ایشان پدر خود را ندید و جدّ ایشان نیز مدتی در زندان به سر برد)؛

دوم، کرامت طبع، عزّت نفس و خدمت به محرومان. ملقّب شدن عبدالعظیم به حضرت «السیّد الکریم»، ریشه در این ویژگی خانوادگی دارد. لقب مشهور و متأخر ایشان در میان ایرانیان و فارسی‌زبانان معاصر،[2] یعنی «شاه» نیز به دلیل جایگاه معنوی و حشمت گنبد و بارگاه ایشان در شهر ری بوده است. در گذشته، در عرف عامّهٔ مردم، کلمهٔ «شاه» برای تجلیل و احترام به کار می‌رفت؛ چنان‌که به امیر مؤمنان، علی علیه‌السلام، «شاه مردان» و به امام حسین علیه‌السلام، «شاه شهید» یا «شاه شهیدان» می‌گویند.

در بارهٔ مقام اخلاقی و معنوی حضرت عبدالعظیم، گزارش‌های دیگری نیز در کتاب‌های تاریخی و روایی آمده است. احمد بن محمّد بن خالد برقی که معاصر و راوی آن حضرت است، می‌گوید: «عبدالعظیم در حال خوف و فرار از خلیفه، وارد شهر ری گردید و در سرداب منزل یکی از شیعیان ساکن شد. وی در آن زیرزمین که مخفی‌گاه او بود، روزها روزه‌دار بود و شب‌ها به نماز

۱. کمال‌الدین، ج۲، ص۳۷۹ـ۳۸۰ ؛ بحار الأنوار، ج۳، ص۴۱.

۲. در بارهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام کلمهٔ شاه، در کتاب‌های سدهٔ سیزده به کار رفته است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

می‌ایستاد.[1] صاحب بن عَبّاد در رسالهٔ پیش‌گفته می‌نویسد: «از من نَسَب عبدالعظیم حسنی را که در مقبرهٔ شجره مدفون است، پرسیدی و خواستی که تو را از حالات، عقاید، دانش، فضل، کمال و زهد او مطلع کنم. من اکنون به توفیق الهی به‌اختصار در بارهٔ او سخن می‌گویم: وی ابوالقاسم عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی‌طالب است. پرهیزکار و صاحب مذهب و اعتقاد پاک و روشن و صحیح بود و از اهل عبادت به شمار می‌رفت و به امانت و درستکاری و صداقت شهره بود. عبدالعظیم در امور دین آگاه و مطلع، و به مسائل مذهبی و کلام قرآن آشنا بود و حقایق دینی را درک می‌کرد؛ به عدل و توحید، که مذهب اهل حق است، اعتقاد داشت. احادیث بسیاری از امام جواد علیه‌السلام و امام هادی علیه‌السلام روایت کرده است».[2]

این تعبیرات، نشان می‌دهد که حضرت عبدالعظیم حسنی در عصر خود، فراتر از یک محدّث، مجتهدی توانمند و مورد وثوق ائمه علیهم‌السلام و دانشمندان دینی نیز بوده است. این در حالی است که در ایران، بیشتر مردم ایشان را یک امام‌زاده می‌دانند و کمتر به وجوه دیگر شخصیت وی توجه می‌کنند. در برخی متون در بارهٔ حضرت عبدالعظیم آمده است: «هو المحدّث الزاهد صاحب المشهد فی الشجرة بالری و قبره یزار».[3]

مهم‌ترین نشانهٔ عظمت معنوی و مقامات باطنی حضرت عبدالعظیم، برابری فضیلت زیارت مزار وی در ری، با فضیلت زیارت سیّد الشهدا علیه‌السلام در کربلا است. شیخ صدوق، از محمّد بن یحیی عطّار که در ری می‌زیست، نقل کرده است: خدمت امام هادی علیه‌السلام رسیدم. از من پرسید: «کجا بودی؟» گفتم:

۱. مستدرک الوسائل، ج۳، ص۶۱۴؛ جنّة النعیم، ص۳۹.
۲. همان.
۳. منتقلة الطالبیة، ص۱۵۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حسین بن علی علیه‌السلام را زیارت کردم. امام فرمود: «**أما إنّک لَو زُرتَ قَبرَ عبدالعظیم عِندَکم کنتَ کمَن زارَ الحُسَینَ بنَ عَلِی**؛ بدان که اگر قبر عبدالعظیم را در شهر خودت زیارت کنی، مانند کسی هستی که حسین بن علی علیهماالسلام را زیارت کرده باشد».[1] با توجه به ثواب و فضیلتی که در روایات برای زیارت قبر حضرت امام حسین علیه‌السلام در کربلا ذکر شده است، آشکار می‌شود که زیارت عبدالعظیم در ری، نزد ائمه علیهم‌السلام، فضیلتی ویژه داشته است.

اما آیا زیارت حضرت عبدالعظیم به طور مطلق همتای زیارت امام حسین علیه‌السلام است، یا در شرایطی خاصّ، از چنین فضیلتی برخوردار است؟ بر پایهٔ قرائن حالی و مقالی، گویا مقصود امام هادی علیه‌السلام در حدیث پیش‌گفته، مقیّد به وضعیتی خاص و برای افرادی خاص (مثلاً اهالی ری) است؛ زیرا پذیرفتنی نیست که زیارت کسی برابر یا حتّی برتر از زیارت قبر معصوم به‌طور مطلق باشد؛ به ویژه امام حسین علیه‌السلام که زیارت مزارشان، جایگاهی ویژه در تشیّع دارد.

از سویی، در میان امام‌زادگان، شخصیت‌های بزرگ دیگری وجود دارند؛ اما در بارهٔ هیچ یک از آن‌ها نقل نشده و حداقل به ما نرسیده است که زیارتش با زیارت حضرت سیّد الشهدا برابری کند. بنا بر این، حضرت عبدالعظیم باید از خصوصیات و مقاماتی برخوردار باشد که از مرقد مطهّرش نور حرم حسینی ساطع گردد و شمیم دل‌انگیز سیّد الشهدا از آن استشمام شود.[2]

شش. آثار و روایات

نجاشی، دو کتاب، به نام‌های خطب امیرالمؤمنین و یومٌ و لیلة را به حضرت عبدالعظیم نسبت داده است.[3] این احتمال وجود دارد که کتابِ نخست از

۱. ثواب الأعمال، ص۱۲۴.
۲. ر.ک: حکمت‌نامهٔ حضرت عبدالعظیم الحسنی علیه‌السلام، ص۲۳_۲۴.
۳. رجال النجاشی، ج۲، ص۶۶؛ نیز ر.ک: خلاصة الأقوال، ص۱۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مصادر نهج البلاغه بوده و سیّد رضی آن را دیده است.[1]

کتاب خطب امیرالمؤمنین، اگرچه اکنون در دست نیست، اما دو خطبهٔ آن موجود است: یکی در امالی شیخ صدوق و دیگری در امالی شیخ طوسی. در روایتی که در امالی شیخ صدوق آمده است، جریانِ خانه خریدن شُریح قاضی به هشتاد دینار نقل شده که پس از آن، امام علی علیه‌السلام او را بازخواست و موعظه می‌کند و از دنیاطلبی بازش می‌دارد.[2] این روایت در نهج البلاغه نیز موجود است.[3] روایت دیگر که در امالی شیخ طوسی آمده است، در نهج البلاغه نیست. آن روایت نیز به نقل از شریح قاضی است که موعظهٔ امام علی علیه‌السلام را برای اصحابشان دربارهٔ یاد آخرت و دوری از مال‌پرستی و بیان حالت‌های انسان پس از مرگ نقل می‌کند.[4]

کتاب یومٌ و لیلة نیز ـ که در رسالهٔ صاحب بن عَبّاد یاد شده است ـ دربارهٔ اعمال عبادی یک مسلمان در شبانه‌روز است.[5] این عنوان (یوم و لیله) معمولاً نام کتاب‌هایی بوده است که اعمال عبادی بندگان در شبانه‌روز را بیان می‌کرده است.

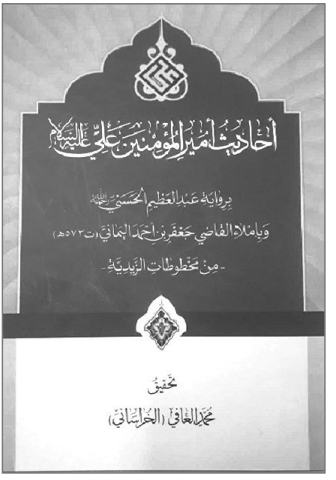
کتاب دیگری از حضرت عبدالعظیم (یا روایت از وی) که در سال‌های اخیر در میان نسخه‌های خطی زیدیهٔ یمن یافت شده، احادیث امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام نام دارد و شامل ۹۷ حدیث است که جناب عبدالعظیم آن‌ها را به واسطهٔ امام جواد علیه‌السلام از امیرالمؤمنین علیه‌السلام روایت می‌کند.[6]

---

۱. حکمت‌نامهٔ حضرت عبدالعظیم الحسنی علیه‌السلام، ص۲۱.
۲. الأمالی (صدوق)، ص۳۸۸.
۳. نهج البلاغة، نامهٔ ۳.
۴. الأمالی (طوسی)، ص۶۵۲.
۵. مستدرک الوسائل، ج۳، ص۶۱۳.
۶. احادیث أمیرالمؤمنین علی علیه‌السلام بروایة عبدالعظیم الحسنی رحمه الله و باملاء القاضی جعفر بن احمد الیمانی (ت ۵۷۳هـ)، تحقیق محمّد العافی الخراسانی، قم: دارالحدیث

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

افزون بر این‌ها، وی روایات متعددی از امام جواد و امام هادی علیهما السلام نقل کرده است و علمای رجالی و فقهای نامداری چون شیخ صدوق، شیخ طوسی و ابن‌داوود حلی، روایات او را قابل اعتماد و معتبر دانسته‌اند.[1] احمد بن محمّد بن خالد برقی نیز احادیث صحیح ایشان را در کتاب خود ذکر کرده و او را ستوده و گفته است: «و کان عبدالعظیم مرضیاً».[2] شیخ صدوق نیز به نقل روایتی شاذ و نادر از او پرداخته و با این حال اعتماد خود را به آن روایت بیان کرده است.[3]

احادیثی که از امام رضا، امام جواد و امام هادی علیهم السلام، به نقل از جناب عبدالعظیم در کتاب‌های شیعی آمده است، بالغ بر ۱۳۱ حدیث است، که در کتاب‌های جنّة النعیم، عبدالعظیم الحسنی علیه السلام مسنده و حیاته، و التذکرة العظیمیة و خصوصاً کتاب احادیث امیرالمؤمنین بروایة عبدالعظیم گرد آمده‌اند. شماری از روایاتی که از طریق ایشان به ما رسیده است، به این قرار است:

۱۴۴۲ق. گفتنی است تمام احادیث این کتاب با یک سند، توسط قاضی جعفر بن احمد از عبدالعظیم روایت شده است و ترجمهٔ این کتاب در سال ۱۴۰۰ به قلم محمّد عافی و شرح آن نیز در سال ۱۴۰۲ش به قلم عبدالهادی مسعودی، توسط همین ناشر، منتشر شده است.

۱. برای نمونه ر.ک: رجال ابن‌داوود حلی، ص۱۳۰؛ من لایحضره الفقیه، ج۲، ص۸۰؛ رجال الطوسی، ص۴۱۵.

۲. المحاسن، ج۱، ص۹۲ ؛ معجم رجال الحدیث، ج۱۱، ص۵۲.

۳. کتاب من لایحضره الفقیه، ج۲، ص۸۰؛ ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص۹۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۱. از امام رضا علیه‌السلام

ـ «**إنّا أُمِرْنا مَعاشِرَ الأنبياءِ بِأن نُكَلّم النّاسَ بِقَدرِ عُقُولِهم وَ أمَرَنِي رَبّي بِمُداراةِ النّاس كَما أمَرَنَا بِإقَامَةِ الفَرائض**»؛[1] ما جماعت پیامبران، فرمان داریم که با مردم به فراخورِ فهم و عقل‌هایشان سخن بگوییم و پروردگارم مرا به مدارا با مردم فرمان داد؛ همان‌گونه که به برپاداشتن واجبات، مأمور شده‌ایم.

ـ «**المرضُ لَا أجر فِيه وَ لَكِنَّه لَا يَدَعُ عَلى العَبدِ ذَنباً إلّاحَطّهُ و إنّما الأجرُ فِي القولِ...**»؛[2] بیماری، سببِ پاداش نمی‌شود، اما سبب از بین رفتن گناه بندگان می‌گردد، بلکه معیار مزد و پاداش، گفتار با زبان و عمل با اعضا و جوارح بدن است.

ـ «**مَن لَم يَشكُرِ المُنعِم مِن المَخلُوقين، لَم يَشكُر الله عزّوجلّ**»؛[3] کسی که در برابر افراد نیکوکار و خدمت‌گزار، قدردانی نکند، شکر خدا را هم انجام نداده است.

ـ حدیث معراج، به نقل از امام جواد علیه‌السلام که از پدر خویش شنیده است.[4]

ـ اندرزنامهٔ امام رضا علیه‌السلام به مأمون عباسی.[5]

ـ حدیث طولانی امام رضا علیه‌السلام در نفی تجسیم و تشبیه.[6]

ـ «**و المسلم الذّي يَسلَمُ المُسلمونَ مِن لِسَانِهِ وَ يَدهُ، لَيسَ مِنّا مَن لَم يَأمن جَارُهُ بُوَائِقَه**»؛[7] مسلمان کسی است که مردم از دست و زبان او آسوده باشند و از ما نیست آن که همسایه‌اش از شرّ او در امان نباشد.

---

۱. الاختصاص، ص۲۴۱.
۲. الأمالی (طوسی)، ص۶۰۲.
۳. همان، ص۳۰.
۴. عیون أخبار الرضا، ج۲، ص۱۵، ح۲۴.
۵. الاختصاص، ص۹۵.
۶. من لایحضره الفقیه، ج۱، ص۲۷۲.
۷. عیون أخبار الرضا، ج۲، ص۲۴، ح۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ـ «**يَا عَبدَالعظيمِ! أبلِغ عَنّی أولِيائَ السَّلامَ وَ قُل لَهُم أن لَا يَجعَلُوا لِلشَيطانِ...**»؛[1]
ای عبدالعظیم! سلام مرا به دوستانم برسان و به آن‌ها بگو: شیطان را به دل‌های خویش راه ندهند، در گفتار خویش، راست‌گو باشند و امانت را ادا کنند. خاموشی را پیشهٔ خود سازند. از جدال و نزاع بیهوده‌ای که سودی برایشان ندارد، دوری کنند. به همدیگر روی آورند و به دیدار و ملاقات هم بروند؛ زیرا این کار موجب نزدیکی به من است. خود را به دشمنی و بدگویی با یکدیگر مشغول نسازند، زیرا با خود عهد کرده‌ام که اگر کسی چنین کاری انجام دهد و دوستی از دوستانم را ناراحت کند و به خشم آورد، خداوند را بخوانم تا او را در دنیا با شدیدترین عذاب‌ها مجازات کند و در آن سرا نیز از زیان‌کاران خواهد بود.

به ایشان بگو: همانا پروردگار، نیکوکارانشان را آمرزیده و از خطای گنه‌کارانشان درگذشته است، مگر کسی که به خدا شرک بورزد یا دوستی از دوستانش را بیازارد یا کینهٔ آن‌ها را به دل بگیرد. به درستی که خداوند، او را نخواهد بخشید تا آن که از کردار ناشایست خویش دست بکشد. هر گاه از این اعمالِ نادرست دوری گزینند، آمرزش خدا را شامل خود، گردانده است وگرنه روح ایمان از قلبش بیرون رفته و از ولایت ما خارج شده است و بهره‌ای از ولایت ما نخواهد برد.

۲. از امام جواد علیه‌السلام

ـ «**السُّنَّةُ سُنّتانِ، سُنّةٌ فِی فَريضةٍ الأخذُ بِهَا هُدًی وَ تَركُهَا ضَلَالَةٌ وَ سُنَّةٌ فِی غَيرِ فَرِيضَةٍ، الأخذُ بِهَا فَضِيلةٌ وَ تَركُهَا إلیَ غَيرِها [غَير]خطِيئةٍ**»؛[2] سنّت، دوگونه است: سنّت واجب که عمل به آن، هدایت و ترک آن، گمراهی است و سنّت غیرواجب

۱. الاختصاص، ص۲۴۷.
۱. الأمالی (طوسی)، ص۵۸۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

که عمل به آن، فضیلت است و ترک آن گناه نیست.

ـ شرح و تفسیر گناهان کبیره.[1]

ـ «**ضمنتُ لِمَن زَارَ أبی بِطُوس عَارِفاً بِحَقّه الجَنّة عَلَی الله تعالی**»؛[2] کسی که قبر پدرم رضا علیه‌السلام را در طوس با شناخت حق او زیارت کند من نزد خدای تعالی، بهشت را برای او ضمانت می‌کنم.

ـ «**لَایَزالُ النّاسُ بِخَیر مَا تَفاوَتُوا، فَإذا استَوَوا هَلَکُوا**»؛[3] مردم تا زمانی که متفاوتند، در خیرند و هرگاه یکسان گردند، هلاک می‌شوند.

معنای این روایت آن است که: اختلاف در نحوهٔ آفرینش انسان‌ها از نظر شکل و قیافهٔ ظاهری، رنگ پوست و زبان و همچنین از نظر استعدادها، آن‌ها را متفاوت کرده است و همین تفاوت، امکانِ شناختن انسان‌ها را به یکدیگر می‌دهد، و باعث انجام کارهای متفاوت توسط آن‌ها می‌شود. اگر این تفاوت نبود، همگی هلاک می‌شدند.

ـ «**أفضَلُ أعمَال شِیعَتِنا إنتظَارُ الفَرَج**»؛[4] برترین عمل برای شیعیان ما انتظار فرج است.

ـ «**عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِالْعَظِیمِ بْنِ عَبْدِاللهِ الْحَسَنِیِّ: إِنَّ اللهَ خَلَقَ الْإِسْلَامَ، فَجَعَلَ لَهُ عَرْصَةً، وَ جَعَلَ لَهُ نُوراً، وَ جَعَلَ لَهُ حِصْناً، وَ جَعَلَ لَهُ نَاصِراً فَأَمّا عَرصَتُهُ فَالقُرآنُ، و أمّا نورُهُ فَالحِکمَةُ، و أمّا حِصنُهُ فَالمَعروفُ، و أمّا أنصارُهُ فَأَنَا وأهلُ بَیتي وشیعَتُنا**»؛[5] خداوند، اسلام را آفرید. پس برای آن، قلمروی

---

۱. الکافی، ج۲، ص۲۸۷.
۲. عیون أخبار الرضا، ج۱، ح۷.
۳. همان، ص۲۰۴.
۴. کمال الدین، ج۲، ص۳۷۷، ح۳۶. انتظار فرج به معنای چشم به راه بودن، همراه با امید و بسترسازی و تلاش برای پیروزی نهایی حق بر باطل، گسترش جهانی صلح، عدالت و ایمان اسلامی و استقرار دولت حق در سراسر عالم به دست حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است.
۵. الکافی ـ دارالحدیث، ج۳، ص۱۱۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

نهاد و نوری گذاشت و دژی و یاوری. قلمرو آن، قرآن است و نور آن، حکمت و دژ آن، نیکی، و یاورانش من و خاندانم و پیروانمان هستیم.

۳. از امام هادی علیه‌السلام

ـ «**إِنَّمَا اتَّخَذَ اللهُ جَلَّ‌جَلَالُهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا لِكَثْرَةِ صَلَاتِهِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ عَلَيْهِمُ‌السَّلَامُ**»؛[۱] خداوند متعال، ابراهیم علیه السلام را دوست خود برگرفت؛ زیرا او بر محمّد و اهل بیت او بسیار درود می فرستاد.

ـ «**أهل قُم و أهل آبه مَغفُورٌ لَهُم لِزيارَتِهِم لجدّی عَلی بن مُوسی الرّضا بِطُوس...**»؛[۲] مردم «قم» و «آبه»[۳] آمرزیده‌اند؛ زیرا آنان جدّم امام رضا علیه‌السلام را در شهر طوس زیارت می‌کنند.

از میان روایات، محدّثان و فقیهان به چند حدیث حضرت عبدالعظیم اهمّیت ویژه داده و بر پایهٔ آن فتوا صادر کرده‌اند؛ از جمله: کبائر در قرآن، جایگاه امامت در اسلام، حدیث معراج و زنان معذب، حکمت‌های امیرالمؤمنین علیه‌السلام، پیام امام رضا علیه‌السلام به شیعه، پرسش‌های موسی علیه‌السلام از خدا، عرض دین بر امام هادی علیه‌السلام، روایت لوح، دعای امام جواد علیه‌السلام در شب اول ماه مبارک رمضان پس از نماز مغرب، روایت امام سجاد علیه‌السلام در بارهٔ امامت و امامان، و روایت تفسیر اضطرار و اقسام غیر مذکّی.[۴]

هفت. تبعید به سامرا، سپس هجرت

بر پایهٔ اخبار و منابع دیگر، به دستور متوکّل عباسی، وی را از مدینه به سامرا

۱. علل الشرایع، ج۱، ص۳۴.
۲. عیون أخبار الرضا، ج۲، ص۲۶۰، ح۶۶.
۳. «آوه» امروزی.
۴. به حیوانی که به روش غیرِ شرعی، ذبح شده باشد، غیرمذکّی می‌گویند.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

تبعید کردند.[1] او در آن شهر با امام هادی علیه‌السلام که از قبل به آن‌جا تبعید شده بود، ارتباط داشت و از محضر ایشان بهره‌مند می‌شد؛ اما هنگامی که ادامهٔ حضورش خطرساز شد و احتمال دستگیری‌اش بسیار جدی شد،[2] به توصیهٔ امام، هراسان و پنهانی سامرا را ترک کرد و با گذر از شهرها و روستاهای مختلف، وارد ری شد.[3]

هشت. سکونت در ری

جناب عبدالعظیم حسنی در شهر ری، در کوی شیعه‌نشین «سَکَّة المَوالی»، واقع در محلهٔ «سرابان/ ساربانان»، در سرداب خانهٔ یکی از شیعیان، ساکن شد.[4] در وسط آن محله، نهری جریان داشت که در دو سمت آن درختانی به هم پیوسته نمایان بود. بازاری نیز در آن‌جا قرار داشت که کوچهٔ سکة الموالی در شرق آن واقع بود. به جز این کوچه که محل سکونت شیعیان بوده، بقیهٔ ساکنان محله، حنفی و شافعی مذهب بودند.[5]

ری، در طول تاریخ، اهمّیت فراوانی داشته و در قرن دوم پیش از میلاد، پایتخت تابستانی اشکانیان بوده است.[6] پیش از آن نیز در دوران هخامنشیان، منطقه‌ای آباد و مهم به شمار می‌آمده و در قرون اوّلیهٔ اسلام، در شمار بزرگ‌ترین مراکز سکونت و همچنین از برجسته‌ترین اماکن سیاسی در سرزمین ایران بوده است.[7]

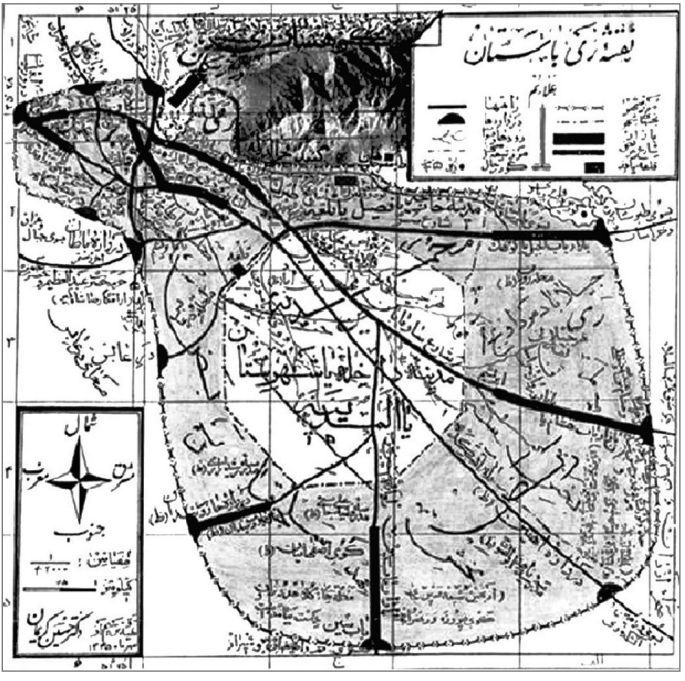
---

۱. مروج الذهب، ج۲، ص۱۱.
۲. در دورهٔ خلافت متوکّل یا معتزّ (ر.ک: جنّة النعیم، ص۳۰۲).
۳. رجال النجاشی، ص۲۴۸.
۴. خاتمة مستدرک الوسائل، ج۴، ص۴۰۴-۴۰۵.
۵. معجم البلدان، ج۵، ص۶۱؛ ری باستان، ج۱، ص۲۲۹.
۶. جغرافیای ری، ص۱۳۸.
۷. همان، ص۱۳۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مهدی عبّاسی، در دوران ولایت‌عهدی، ساکن ری شد و تلاش‌های او برای آبادی شهر ری، چنان بود که برخی او را بانی ری جدید دانسته‌اند.[1]

پایتختی ری در سلسلهٔ آل بویه و در برخی دوره‌های پادشاهی سلجوقیان، حاکی از اهمّیت ری در تاریخ دورهٔ اسلامی است.[2]

از تاریخ دقیق ورود و اقامت شیعیان در ری، اطّلاعی دقیق در دست نیست؛ اما با توجّه به آن‌که در میان اصحاب ائمّه علیهم‌السلام، برخی لقب «رازی» داشته‌اند، می‌توان حدس زد که از اواخر قرن دوم هجری، یعنی در دورهٔ امامت امام موسی کاظم علیه‌السلام، نخستین جمعیت‌های شیعه در ری به وجود آمده‌اند.

۱. نخبة‌الدهر، ص۳۱۳ و ۳۱۴.
۲. همان، ص۴۳۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در طول قرن سوم تا هفتم و پس از آن، شمار فراوانی از سادات، در ری ساکن بوده‌اند. برای نمونه، حسن بن زید بن محمّد (داعی کبیر) ـ که به دعوت علویان به طبرستان دعوت شد و دولت علویان طبرستان را در سال ۲۵۰ قمری بنا نهاد ـ اهل ری بود. همچنین ورود حضرت عبدالعظیم حسنی به ری (پیش از سال ۲۵۰ق)، نقطهٔ عطفی در تاریخ شیعه در ری به شمار می‌رود.[۱]

ایشان در ری، روزها روزه بود و شب‌ها عبادت می‌کرد و گاه به صورت مخفیانه از خانه‌ای که در آن ساکن بود، خارج می‌شد و به زیارت قبری که هم‌اکنون در مقابل مزار او قرار دارد، می‌رفت و می‌فرمود: این، قبر مردی از فرزندان موسی بن جعفر علیه‌السلام است.[۲] گویا مراد او حمزة بن موسی بن جعفر است که مزار وی هم‌اکنون نیز در جوار مرقد عبدالعظیم حسنی، زیارتگاه است. حضور او در ری مخفی بود، ولی خبر آن به گوش بسیاری از علاقه‌مندان و شیعیان ری رسید. بدین رو، فراوان به دیدارش می‌رفتند و با وی گفت‌وگو می‌کردند.[۳]

حدیث ابوحمّاد از امام هادی علیه‌السلام مربوط به همین هنگام است که به او فرمود سلام مرا در ری به عبدالعظیم برسان و اگر مشکلاتی در امور دینی داشتی از او بپرس.[۴]

روشن نیست که عبدالعظیم حسنی چند سال در شهر ری سکونت داشته است. مشهور(بنا به گفتهٔ نجاشی و صاحب بن عبّاد)، این است که ایشان به قدری در این شهر بوده است که بیشتر شیعیان ری، به‌تدریج با ایشان آشنا شده

۱. ر.ک: اطلس شیعه، ص۲۰۷.
۲. رجال النجاشی، ص۲۴۸؛ جنّة النعیم، ص۳۹۹.
۳. جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، ص۴۶۱.
۴. عمدة الطالب، ص۱۱۲ ؛ مستدرک الوسائل، ج۳، ص۶۱۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

بودند، و با در نظر گرفتن این که ایشان تقیه می‌کرده است، می‌توان حدس زد که مدت اقامتش در ری، بیش از یک سال بوده است. همین ارتباطات نشان می‌دهد که وی در این مدت، فعالیت‌های مؤثری نیز داشته است.

نه. ریشه‌ها و زمینه‌های هجرت

جزئیات و علل مهاجرت حضرت عبدالعظیم حسنی به شهر ری، مشخص نیست؛ اما این سفر پربرکت، می‌تواند ریشه در اوضاع سیاسی و اجتماعی دههٔ چهارم و پنجم از نیمهٔ دوم قرن سوم هجری قمری داشته باشد.

سه چهارمِ این دو دهه، دورهٔ حکومت متوکّل عباسی است (۲۳۲-۲۴۷ق). در این دوره، سیاست‌پیشگی و مدارای ظاهری مأمون با شیعیان، به یک‌باره کنار رفت و رفتار خشن و غیر انسانی با بنی‌هاشم و سادات علوی، دوبارهٔ آغاز شد. ابن‌اثیر در این باره می‌گوید: «متوکل، کینهٔ عمیقی از علی و خاندانش در دل داشت. اگر می‌شنید کسی به علی محبت می‌ورزد، مال و جانش را مباح می‌دانست».[۱]

در اوایل همین دوره بود که متوکّل، در اقدامی کینه‌توزانه و بیشرمانه، دستور تخریب مزار امام حسین علیه‌السلام و منازل اطراف آن را داد و برای از بین بردن آثار مزار، مزدورانش زمین را برای زراعت شخم زدند و در آن آب انداختند.[۲] او به همین بسنده نکرد؛ مأمورانی در اطراف مدفن مطهّر امام حسین علیه‌السلام و جاده‌های منتهی به آن‌جا گماشت تا کسانی را که به زیارت آن حضرت می‌رفتند، دستگیر و به مجازات سنگین برسانند.[۳]

---

۱. ر.ک: الکامل فی التاریخ، ج۴، ص۳۱۸-۳۱۹.

۲. ر.ک: همان، ج۱۰، ص۵۲. بنا به گفتهٔ مورّخان، متوکّل، چهار بار (۲۳۳، ۲۳۶، ۲۳۷ و ۲۴۷) اقدام به تخریب مزار امام حسین علیه‌السلام و بناهای اطراف آن کرد (ر.ک: مقاتل الطالبیین، ص۲۰۳؛ بحار الأنوار، ج۴۵، ص۳۹۷-۳۹۸).

۳. مقاتل الطالبیین، ص۳۹۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

همچنین در این دوره، امام هادی علیه‌السلام از مدینه به سامرا تبعید شد و پس از بیست سال و اندی تحمّل انواع فشارها و آزارها، در سوم رجب سال ۲۵۴ به شهادت رسید.

سخت‌گیری متوکّل به خاندان اهل بیت علیهم‌السلام شامل مسائل مالی و معیشتی هم شده بود؛ تا آن‌جا که علویان دچار تنگدستی شدند. ابوالفرج اصفهانی در این باره نوشته است:

> متوکّل، عمر بن فرج را به ولایت مدینه و مکه منصوب کرد. عمر از کمک و احسان مردم به علویان ممانعت می‌کرد... . اگر می‌شنید کسی به آنان چیزی داده و لو بسیار اندک، او را مجازات می‌نمود و جریمه‌ای سنگین برایش وضع می‌کرد. این فشارها تا آن‌جا پیش رفت که علویان شدیداً دچار تنگدستی شدند؛ به گونه‌ای که گاه چند تن از زنان علوی، برای ادای نماز از یک پیراهن استفاده می‌کردند.[1]

گویی متوکّل دریافته بود که علویان، یگانه نیروی مخالف و رقیب عباسیان به شمار می‌روند. بنا بر این، او و اطرافیانش، همواره از موقعیت و محبوبیت علویان در جامعه، به شدّت نگران بودند و بر همین اساس، می‌کوشیدند وجههٔ اجتماعی آنان را لکه‌دار ساخته و آثار و پایگاه‌های ایشان را نابود کنند.

این فضای ترس و خفقان، سبب شد گروهی از علویان، زادگاه خود را به سمت محلی امن ترک گفتند، و گروهی دیگر، تنور مبارزه را شعله‌ور ساخته و دست به قیام مسلّحانه زدند؛ بسیاری از شخصیت‌های علوی نیز، سالیان متمادی در زندان‌ها محبوس شدند و برخی در همان‌جا شهید شدند.

---

۱. همان، ص۵۹۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در این میان، امام هادی علیه‌السلام برای حفظ جان فرهیختگانی از شاگردانشان، مخفیانه به آنان پیام می‌فرستادند که راهیِ منطقه‌ای امن شوند[1] تا شاید جامعهٔ شیعی، تهی از عالمان راستین نشود و مکتب تشیّع، در دورترین نقاط جامعهٔ اسلامی نشر یابد.

گویی بر همین اساس بوده که حضرت عبدالعظیم حسنی در سن هفتاد و اندی، سختی‌های دوری از وطن و خانواده را به جان خریده و راهی دیار غربت شده است.

ده. سبب وفات

بر پایهٔ گزارش نجاشی و صاحب بن عَبّاد، حضرت عبدالعظیم حسنی، بر اثر بیماری و به مرگ طبیعی از دنیا رفته است.[2] هنگامی که بدن او را برای غسل برهنه کردند، در جیب ایشان ورقه‌ای یافتند که در آن، نَسَب خود را تا امیر مؤمنان علیه‌السلام نوشته بود.[3]

گفتنی است در بارهٔ سبب وفات عبدالعظیم حسنی، گزارش‌های دیگری نیز در دسترس است. برای نمونه، در کتاب الشجرة المبارکه[4] آمده است: «و قُتِلَ بِالرَّی و مَشهَدُهُ بِها مَعروفٌ و مَشهورٌ؛ [عبدالعظیم حسنی] در ری کشته شد و مزار او در آن‌جا معروف و مشهور است».[5] همچنین طُریحی در المنتخب می‌نویسد: «قیلَ: و مِمَّن دُفِنَ حَیّاً مِنَ الطّالِبِیینَ عبدالعظیم الحَسَنِی بِالرَّی؛

۱. ر.ک: إعلام الوری بأعلام الهدی، ص۳۴۲.
۲. ر.ک: رجال النجاشی، ج۲، ص۶۷، ش۶۵۱ و شناخت‌نامه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و شهر ری، «رسالة فی فضل عبدالعظیم»، ص۲۲.
۳. رجال النجاشی، ج۲، ص۶۷، ش۶۵۱.
۴. تألیف فخر رازی.
۵. الشجرة المبارکة، ص۶۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

گفته‌اند از جمله کسانی که از خاندان علی بن ابی‌طالب زنده به گور شد، عبدالعظیم حسنی در ری است».[1]

این دو گفته را نوشتهٔ عبدالجلیل قزوینی رازی نیز تأیید می‌کند. او در چند جای کتاب معروفش، مکان دفن حضرت عبدالعظیم را با عنوان «مشهد» یاد کرده است. مثلاً وقتی که از ابوالقاسم عبدویه، عالم شیعی سخن به میان می‌آورد، می‌گوید «او را در مقابل تربت سیّد عبدالعظیم الحسنی ـ رضی الله عنه ـ دفن کردند، در داخلِ مشهد».[2] باز در صفحه‌ای دیگر می‌نویسد: «... و مشهدِ سیّد عبدالعظیم الحسنی به شهر ری و بسی از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی ...».[3]

بنا بر این، روشن نیست که ایشان، به مرگ طبیعی از دنیا رفته است یا به شهادت.

یازده. مکان دفن

بر پایهٔ گزارش صاحب بن عَبّاد که با اندکی اختلاف، در رجال النجاشی نیز آمده است، در شب وفات جناب عبدالعظیم حسنی یکی از شیعیان ری، رسول الله ﷺ را در عالم رؤیا می‌بیند که به او فرمود: «مردی از فرزندان مرا فردا از سَکّة المَوالی می‌آورند و در باغ عبدالجبّار بن عبدالوهّاب، در کنار درخت سیب، دفن می‌کنند». آن شخص نزد صاحب باغ می‌رود تا آن درخت و باغ را از صاحب آن خریداری کند. صاحب باغ به او می‌گوید: این باغ و درختش را برای چه می‌خواهی؟ او جریان رؤیای خود را می‌گوید. صاحب باغ می‌گوید: من نیز همین خواب را دیده‌ام. پس درخت و همهٔ باغ را وقف سادات و

۱. المنتخب، ص۷.
۲. بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض (نقض) ـ دارالحدیث، ص۱۳۲.
۳. همان، ص۲۳۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

شیعیان می‌کنم تا اموات خود را در آن دفن کنند».[1] بنا بر این گزارش و با توجه به این‌که باغ‌های آن دوران، معمولاً بزرگ بوده است، می‌توان حدس زد که تا شعاع قابل توجهی در اطراف مرقد حضرت عبدالعظیم حسنی، وقف دفن سادات و پیروان اهل بیت علیهم‌السلام بوده است.

در آغاز، محل دفن حضرت، به «مسجد شجره» معروف شد[2] و سپس نخستین بقعهٔ آن در دورهٔ آل بویه ساخته شد.[3]

دوازده. زیارت ایشان[4]

واژهٔ «زیارت»، از ریشهٔ «زور»، به معنای میل کردن به چیزی و روی‌گردانی از چیزی دیگر است. از این رو، دیدارهایی که دارای این ویژگی باشند، زیارت نامیده می‌شوند.[5] مثلاً هنگامی که گفته می‌شود: «زُرتُ صَدیقی»، مقصود این است که به دیدار دوستم رفتم و او را دیدم، و آن‌جا که گفته می‌شود: «زرتُ المُتحَف»؛ یعنی از موزه دیدن کردم.

اما در محاورات و گفت‌وگوهای میان متدیّنان و مسلمانان، واژهٔ «زیارت» معمولاً بار معنوی دارد و توأم با احترام و اکرام است و نیز حکایت از باور به ماوراء الطبیعه دارد؛ مثلاً کسی که به زیارت قبر پدر خود یا مادر خود می‌رود، حتماً به این خاطر است که برای آنان احترام خاصی قائل است و می خواهد به این وسیله، آنان را تکریم کند و معلوم باشد که ایشان را فراموش نکرده است.

---

۱. رجال النجاشی، ج۲، ص۶۶_۶۷، ش۶۵۱؛ شناخت‌نامه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و شهر ری، «رسالة فی فضل عبدالعظیم»، ص۲۲.

۲. عمدة الطالب، ص۲۱ ؛ روضات الجنّات، ج۴، ص۲۱۰.

۳. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۰۷.

۴. مطالب ذیل این عنوان، برگرفته از مجموعه مقالات کنگرهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، ج۳،ص۱۱_۴۴ (نوشتهٔ آیة‌الله رضا استادی) است.

۵. ک: دانشنامهٔ امام حسین علیه‌السلام، ج۱، ص۴۲۴ ـ ۴۳۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

علاوه بر این، چون معتقدان به مبدأ و معاد، مرگ را نیستی نمی‌دانند و برای شخص فوت‌شده، زنده بودن و توجّه به بازماندگان و نیز توجّه و علاقه به قبر خود را باور دارند، به زیارت قبر او می‌روند که با سلامِ به او و احیاناً سخن با او، هم او را احترام کرده و هم گاهی از وی تقاضای دعای خیر کنند یا برای او از خدای متعال درخواست بخشش یا بلندیِ مرتبه نمایند.

البته زیارت قبور و رفتن به گورستان‌ها موجب عبرت هم می‌شود و این برای زائر بسیار سازنده است. از این رو زیارت قبور مؤمنان، کاری است پسندیده و مسلمانان همواره این کار را انجام می‌دهند. روایاتی که به زیارت قبور مؤمنان توصیه می‌کنند، تأییدکنندهٔ این کار عقلانی و نیز بیانگر استحباب شرعی آن هستند.

۱. زیارت قبور مؤمنان در مکتب پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام

علّامه امینی در کتاب ارجمند الغدیر، از کتاب‌های اهل سنّت با سندهای مختلف از چند نفر از اصحاب رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله و آنان از رسول خدا نقل کرده‌اند که فرموده است:

كُنتُ نَهَيتُكُم عَن زِيارَةِ القُبُورِ ألا فَزُورُوهَا؛[1]

قبلاً شما را [شاید به خاطر این‌که مدفونان در قبرستان‌ها کافِر بودند و احترام به آنان کار پسندیده‌ای نیست، بلکه از نظر شرع مورد نکوهش است] از زیارت قبور نهی کرده بودم؛ اما اکنون [که در آن‌جا اهل ایمان به خاک سپرده شده‌اند]، قبور [مؤمنان] را زیارت کنید.

در روایات دیگر فرموده است: «قبور را زیارت کنید؛ زیرا این کار موجب

۱. الغدیر، ج۵، ص۱۶۶؛ بحار الأنوار، ج۱۰، ص۴۴۱.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

زهد در دنیا و یاد آخرت است».[1]

در روایت دیگرآمده است: «به زیارت قبور بروید؛ این کار، شما را به یاد مرگ می‌اندازد».[2]

و در روایت دیگر: «هر کس می‌خواهد به زیارت قبری برود، برود؛ زیرا قلب را نرم و چشم را گریان و آخرت را به یاد می آورد».[3]

محمّد بن مسلم گوید: به امام صادق علیه‌السلام گفتم: هنگامی که ما به زیارت قبور می‌رویم، صاحبان قبرها می‌فهمند که ما به زیارت آنان رفته‌ایم؟ حضرت فرمود: «آری، به خدا سوگند می‌فهمند و خوشحال می‌شوند و با شما اُنس می‌گیرند».[4]

علی علیه‌السلام: به زیارت مردگان خود بروید؛ زیرا آنان به زیارت شما خوشحال می‌شوند. و نزد قبر پدر و یا مادر خود علاوه بر دعای برای ایشان، حاجت خود را از خدا بخواهید.[5]

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله: هر کس هر جمعه قبر پدر و مادرش و یا یکی از آن‌ها را زیارت کند، خدا او را می‌آمرزد و از نیکوکاران نوشته می‌شود.[6]

داوود رقّی از اصحاب امام صادق گوید: به آن حضرت گفتم: انسان کنار قبر پدرش با خویشاوندانش و غیره می‌ایستد (و زیارت می کند) آیا به حال صاحب قبر سودی دارد؟ حضرت فرمود: آری، او خوشحال می‌شود همان‌طور که یکی از شما هنگامی که برای دیگری هدیه‌ای می‌برد شاد می‌شود.[7]

---

۱. المستدرک علی الصحیحین، ج۱، ص۵۳۱، ح۱۳۸۷.
۲. إعلام الوری بأعلام الهدی، ص۹.
۳. حکمت‌نامهٔ پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله، ج۴، ص۲۲۸ (به نقل از السنن الکبری).
۴. وسائل الشیعة، ج۳، ص۲۲۲.
۵. همان، ص۲۲۳.
۶. مستدرک الوسائل، ج۲، ص۳۶۵.
۷. همان، ج۲، ص۳۶۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

از این روایات و روایات دیگری که در کتاب‌های روایی شیعه مانند کامل الزیاراتِ ابن‌قولویه و وسائل الشیعه و مستدرک الوسائل و بحار الأنوار و الغدیر و غیره نقل شده، مطالب زیر استفاده می‌شود:

الف) استحباب زیارت قبور اهل ایمان؛

ب) این‌که اهل قبور در عالمی دیگر زنده‌اند و علاقه و ارتباط آنان با قبرهایشان قطع نشده و به زائران قبور خود توجّه دارند؛

ج) از آمدن زائران به زیارتشان خوشحال شده و با آنان اُنس می‌گیرند؛

د) مستحب است زائر برای صاحب قبر، دعا و طلب رحمت نماید؛

ه) زیارت قبور برای زائر هم برکاتی دارد؛ از جمله این‌که او را به یاد مرگ و سفر آخرت می‌اندازد و باعث پند و عبرت او می‌شود؛

و) در بارهٔ زیارت قبر پدر و مادر، تأکید ویژه شده است؛

ز) علاوه بر همهٔ این‌ها، از مجموع روایات برمی‌آید که زیارت مسلمان و مؤمن، موجب تکریم وی می‌شود؛ زیرا همان طور که پیشتر گفته شد، واژهٔ «زیارت» در این قبیل روایات، بار معنوی و تکریم ویژه‌ای دارد. پس این احترام خاص برای کسانی که در میان اهل ایمان ممتازند، باید چند برابر باشد.

امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: هر کس قبور شهدای آل محمّد را به قصد نیکی به رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله زیارت کند، از گناهان خود پاک می‌شود، مانند روزی که به دنیا آمده است.[1]

از همین باب است که در طول تاریخ اسلام، مسلمانان به زیارت قبور علما و بندگان خاص خدا بیشتر عنایت داشته و تعداد بسیاری از قبور علما و اولاد رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله و غیر آنان به صورت مزار و زیارتگاه عمومی درآمده است. مثلاً در ایران، قبر میرزای قمی و علی بن بابویه قمی و غیره در قم، و قبر

۱. بحار الأنوار، ج۹۸، ص۲۰.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

علّامه مجلسی و پدرش و حجة‌الاسلام شفتی و غیره در اصفهان، و قبر شیخ بهائی و امین‌الاسلام طبرسی و غیره در مشهد، و قبر شیخ صدوق و قبر امام خمینی و غیره در تهران، و ده‌ها، بلکه صدها قبر دیگر در بلاد مختلف و کشورها، مورد احترام و زیارت خاص و عام است.

همچنین صدها و هزارها امام‌زاده که در سراسر دنیا و به‌خصوص در عراق و ایران است ـ جز موارد خاصی که دلیل ویژه‌ای بر استحباب زیارت آنان وارد شده ـ همگی از همین بابِ زیارت قبور اهل ایمان است.

شاید یکی از دلایل توجه ویژه به این گروه از مؤمنان، این روایت‌ها باشد:

امام کاظم علیه‌السلام: هر کس نمی‌تواند قبرهای ما را زیارت کند، قبرهای برادران صالح ما را زیارت نماید.[1]

امام صادق علیه‌السلام: هر کس نمی‌تواند ما را زیارت کند، اگر دوستان صالح ما را زیارت کند، ثواب زیارت ما برای او نوشته می‌شود.[2]

پس با توجه به مطالب گذشته، زیارت قبور اهل ایمان و نیز خواص از مؤمنان دوجنبه دارد:

۱. بهره‌بری زائر؛

۲. بهره‌دهی زائر به صاحب قبر.

هنگامی که به زیارت قبر پدر خود می‌رویم، قصد ما این است که دعا و قرآن و استغفار ما برای پدرمان سودمند، و دعای او در حق ما و نیز انجام این عمل مستحب (یعنی زیارت قبر مؤمن و زیارت قبر پدر) برای ما سودمند باشد؛ اما در مواردی این بهره‌بری و بهره‌دِهی، برتری بر یکدیگر ندارند و در مواردی میان آن دو بسیار فرق هست. مثلاً اگر امام باقر علیه‌السلام بر سر قبر یکی از شیعیان

۱. همان، ج۷۱، ص۳۱۱.

۲. من لایحضره الفقیه، ج۲، ص۷۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

می‌ایستد و او را دعا می‌کند، این‌جا بهره‌دِهی زائر، صدها و هزارها بار از تشکر صاحب قبر از آن حضرت، بیشتر است. یا اگر فاطمه زهرا علیها السلام به زیارت قبر شهدا و یا شهدای اُحُد می‌رود، بهره‌ای که آن حضرت می‌رساند، قابل قیاس با سپاس و تشکر آن شهدای عزیز از وی نیست.

همچنین هنگامی که افراد معمولی و متوسط به زیارت قبر یکی از علما و صلحا و بندگان خاص خدا می‌روند، این‌جا فیض‌بَرِیِ او بسیار بیشتر از فیض‌رسانی اوست و اصولاً در این قبیل موارد، زائران به قصد فیض‌بردن و جلب لطف الهی و استجابت دعای خود به زیارت این قبیل قبور می‌روند.

بنا بر این، جای هیچ اشکال و تردیدی نیست اگر ببینیم زائران این قبورِ ویژه، نزد آن قبرها دست به دعا برمی‌دارند و صاحبان قبور را وسیلهٔ استجابت دعای خود قرار می‌دهند، و هیچ دور نیست اگر بشنویم کنار قبر فلان عالم زاهد و صالح، دعا مستجاب است؛ زیرا برتری روح او و مقامات معنوی او ایجاب می‌کند که بتواند در حدی که خدای متعال به او قدرت روحی و معنویت داده است، به زائر خود کمک کرده و او را مورد مرحمت خود قرار داده و بهره‌هایی نصیب او نماید.

۲. زیارت‌نامه

اعتقاد به این‌که مردگان در عالمی دیگر زنده‌اند و ارتباط آن‌ها با قبرشان قطع نشده، موجب می‌شود که احیاناً زائر به صاحب قبر سلام و درودی داشته باشد. بنا بر این، جای تردید نیست که می‌توان در زیارت اهل قبور عباراتی را به عنوان سلام به کار برد و همین مطلب در روایات نیز وارد شده است.

ابن‌عباس گوید رسول خدا در قبرستان مدینه خطاب به آنان فرمود:

السَّلام عَلَیکُم یا أهلَ القُبور یَغفِرِ الله لَنا و لَکُم أنتم سَلَفُنا و نَحنُ بالأثَر.[1]

۱. سنن ترمذی، ج۳، ص۳۶۹؛ الغدیر، ج۵، ص۲۴۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

صاحب کتاب عقد الفرید گوید: هر وقت علی علیه‌السلام وارد گورستانی می‌شد می‌گفت: «**السّلامُ عَلَیکُم یا أهلَ الدِّیارِ المُوحِشَةِ و المَحالِّ المُقفِرة مِنَ المُؤمِنینَ و المُؤمِنات...**».[1]

و در بحار الأنوار آمده که این دعای علی علیه‌السلام برای اهل قبور است:

بسم الله الرَّحمن الرَّحیم. السَّلام عَلی أهلِ لا إلهَ إلّا الله، مِن أهل لا إلهَ إلّا الله. یا أهل لا إلهَ إلّا الله، بِحَقّ لا إلهَ إلّا الله. کَیفَ وَجَدتُم قَولَ لا إلهَ إلّا الله، مِن لا إلهَ إلّا الله، یا لا إلهَ إلّا الله، بِحَقّ لا إلهَ إلّا الله، اغفِر لِمَن قال لا إله إلّا الله واحشُرنَا فی زُمرَةِ مَن قالَ لا إله إلّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَسولُ الله صَلّی اللهُ عَلَیهِ وَ آله.[2]

و واضح است که اگر در زیارت قبر عالمی یا زاهدی خطاب به او سلام کرده و خصوصیات و امتیازات او را یادآور شویم، هیچ اشکالی ندارد؛ مثلاً در زیارت قبر شیخ طوسی بگوییم: **السَّلام عَلیكَ یا ناصِرَ أهلِ البَیت، السَّلام عَلَیكَ یا مُروّجَ دینِ الإسلام**، و... .

و از این روست که گاهی برای برخی علمای بزرگ، زیارت‌نامه‌ای شامل ستایش از او و ایمان و اخلاص و زهد و خدمات او تدوین می‌شود. البته باید در این زیارت‌نامه‌ها دقت شود که خالی از مبالغه‌های بی‌وجه، باشند.

---

۱. بر شما مردان و زنان مؤمن درود باد؛ ای مردمان دیار وحشت و جایگاه متروک! (العقد الفرید، ج۳، ص۱۱؛ الغدیر، ج۵، ص۲۴۹).

۲. به نام خداوند بخشندهٔ مهربان. سلام بر اهل «لا إله إلّا الله» از سوی کسانی که اهل «لا إله إلّا الله» هستند. ای کسانی که اهل توحید و «لا إله إلّا الله» هستید! به حق «لا إلـه إلّا الله» [به ما بگویید] که کلمهٔ «لا إله إلّا الله» را از خدای یکتای عالم وجود، چگونه یافتید؟ ای کسی که هیچ معبودی جز او نیست! به حق کلمهٔ «لا إله إلّا الله»، کسی را که کلمهٔ «لا إلـه إلّا الله» را گفته، بیامرز و ما را در زمرهٔ معتقدان به «لا إله إلّا الله و محمّدٌ رسول الله» محشور فرما! (بحار الأنوار، ج۹۹، ص۳۰۱).

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۳. زیارت‌نامه‌های پیامبر ﷺ و فاطمه زهرا علیهاالسلام و امامان معصوم علیهم‌السلام

داستان این زیارت‌نامه‌ها با آنچه قبلاً گفته شد، قابل مقایسه نیست؛ زیرا زیارت‌نامه‌هایی که از معصومان برای معصومان و گاهی برای دیگران نقل و روایت شده، در حقیقت مجموعه‌ای است که برای معرفی رسول خدا و اهل بیت او علیهم‌السلام و آشنایی با مقامات الهی آنان و نیز آشنایی کلی با فضایل، سیره و روش زندگی و بیان اهداف آن بزرگواران و همچنین برای بیان وظایف شیعیان در ارتباط با آن عزیزان است.

به این فرازها از زیارت‌نامهٔ امام حسین علیه‌السلام توجه کنید:

بِكُم تُنبِتُ الأرضُ أشجارَها، و بِكُم تُخرِجُ الأشجارُ أثمارَها، و بِكُم تُنزِلُ السَّماءُ قَطرَها و رِزقَهَا، و بِكُم يَكشِفُ اللهُ الكَربَ، و بِكُم يُنزِّلُ اللهُ الغَيثَ، و بِكُم تسبِحُ الأرضُ التی تَحمِلُ أبدانَكُم و تَستَقِرُّ جِبالُها عَن مَراسِيها. إرادَةُ الرَّبّ فی مقادير أُمُورِهِ تَهبِطُ إلَيكُم و تَصدُرُ مِن بُيُوتِكُم... .[1]

از این جملات و نظایر آن زائر می‌آموزد و ابراز می‌دارد که اهل بیت، واسطه‌های فیض الهی‌اند.

در زیارت دیگر که از امام صادق علیه‌السلام برای امام حسین علیه‌السلام روایت شده آمده:

صَلّی اللهُ عَلَيك يا أباعَبدِالله، رَحِمَكَ اللهُ يا أباعبدالله. أشهَدُ أنّكَ قَد بَلَّغتَ عَنِ اللهِ عزّ وجلَّ ما أمَرَكَ به و لم تَخشَ أحَدَاً غَيرَه

---

۱. به واسطهٔ شماست که زمین درختانش را می‌رویاند، درختان میوه‌هایشان را بیرون می‌دهند، آسمان قطرات باران و روزی‌اش را نازل می‌کند، خداوند گرفتاری‌ها را بر طرف می‌کند و باران می‌فرستد، زمین پابرجا می‌ماند؛ همان که بدن‌های شما را حمل می‌کند و کوه‌هایش به وسیلهٔ لنگرگاه‌هایی که دارد استوارند. خواست پروردگار در اندازه‌گیری کارهایش، به شما فرود می‌آید و از خانه‌های شما صادر می‌گردد... (الکافی ـ دارالحدیث، ج۹، ص۳۱۳، به نقل از امام صادق علیه‌السلام).

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

و جَاهَدتَ فی سَبیلِهِ و عَبَدتَهُ صادقاً حَتّی أَتاكَ الیَقینُ... .[1]

زائر با خواندن این مضامین، درس اخلاص، جهاد در راه خدا و این‌که غیر از خدا از هیچ کس واهمه نداشته باشد، فرا می‌گیرد و ضمناً به فضایل و امتیازات روحی امام علیه‌السلام اشاره می‌کند.

همچنین در زیارت اربعین به روایت از امام صادق علیه‌السلام می‌خوانیم: «**و بَذَلَ مُهجَتَهُ فیكَ لِیَستَنقِذَ عِبادَكَ مِنَ الجَهالَةِ و حَیرةِ الضَّلالَةِ**».[2] آیا بهتر از این می‌توان هدف حضرت حسین علیه‌السلام را بیان کرد و به زائر و غیر زائر آموخت.

۴. زیارت جامعهٔ کبیره

زیارت جامعه از امام هادی علیه‌السلام در کتاب من لایحضره الفقیه[3] و عیون اخبار الرضا[4] تألیف شیخ صدوق و تهذیب الأحکام تألیف شیخ طوسی[5] نقل شده است.

شیخ صدوق و شیخ طوسی این زیارت را در کتاب‌های خود نقل کرده و ترغیب کرده‌اند که وقتی به زیارت امیرمؤمنان و سایر امامان علیهم‌السلام می‌روید این زیارت را بخوانید.

سند این زیارت، در اصطلاح عالمان حدیث، «صحیح» یا «حَسنِ مثل صحیح» است.

---

۱. «درود خداوند بر تو ای اباعبدالله! شهادت می‌دهم که آنچه از جانب خداوند عزوجل فرمان گرفتی، ابلاغ کردی و از کسی جز او نترسیدی و در راهش جهاد کردی و صادقانه تا لحظهٔ مرگ او را عبادت کردی» (الکافی ـ دارالحدیث، ج۹، ص۳۰۲).

۲. خون قلبش را بخشید تا بندگانت را از نادانی و سرگردانی گم‌راهی، نجات دهد (دانشنامهٔ امام حسین علیه‌السلام، ج۳، ص۳۵۹).

۳. من لایحضره الفقیه، کتاب مزار، ح۳۲۱۳.

۴. عیون أخبار الرضا، ج۲، ص۲۷۲ «فی ذکر زیارة جامعة أُخری عن الإمام الهادی علیه‌السلام».

۵. تهذیب الأحکام، ج۶، ص۹۵.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

علّامه مجلسیِ دوم رحمه‌الله چهارده زیارت را به عنوان زیارت جامعه نقل کرده و زیارت جامعهٔ کبیره را قدری بیشتر توضیح داده و فرموده است:

إنّما بَسَطتُ الکلامَ فی شَرح تِلکَ الزیارة قلیلاً و إن لم استوف حقّها حَذَراً مِنَ الإطالَةِ؛ لأنّها أصَحّ الزیارات سَنَداً و أعمّها مُورِداً و أفصَحُها لَفظاً و أبلَغُها مَعنیً و أعلاهَا شَأناً؛[1]

این‌که من در مورد این زیارت توضیحاتی دادم، دلیلش این است که زیارت جامعه از حیث سند ـ هر چند که برای دوری از درازی سخن، حق آن را ادا نکردم ـ از همهٔ زیارات صحیح‌تر است و از حیث لفظ، از تمام زیارات فصیح‌تر است و از حیث معنا بلیغ‌تر است».

۵. زیارت مأثوره و غیر مأثوره

دعاها و زیارت‌هایی که از رسول خدا و فاطمه زهرا و امامان معصوم علیهم‌السلام نقل شده‌اند «مأثوره» نامیده می‌شوند، و دعا و زیارتی که انشای اصحاب و علما و دانشمندان باشد، «غیر مأثوره» است.

واضح است که زیارت مأثوره اگر سندش قابل اعتماد باشد، چون کلام معصوم است، علاوه بر استحباب خواندن آن، در مباحث اسلامی نیز می‌توان به آن استناد کرد.

نیز روشن است که اگر دعاها و زیارت‌های مأثوره را بخوانیم، بهتر از غیر مأثوره‌ها است؛ اما در عین حال خواندن دعا و زیارت غیر مأثوره نیز اگر به دست علمای بزرگ و کسانی که با محتوای معارف اسلام آشنایند، انشاء شده باشد، مانعی ندارد. البته این سؤال پیش می‌آید که اصولاً ساختن و انشای دعا و زیارت از غیرمعصومان جایز است یا نه؟

۱. بحار الأنوار، ج۱۰۲، ص۱۴۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در پاسخ باید گفته شود: از سیرهٔ علما و تأیید آنان برمی‌آید که این کار، اشکالی ندارد.

بنا بر این، اگر عالمی آگاه به مکتب اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام، مطالبی در بارهٔ رسول خدا و فاطمه زهرا و امامان معصوم، به عنوان زیارت‌نامه می‌نویسد، واقعیاتی است که اظهار کرده و نباید مورد اشکال باشد.

۶. زیارت امام‌زادگان

در بارهٔ زیارت امام‌زاده‌ها یادآوری چند مطلب لازم است:

یک. حرم همه یا اغلب امام‌زاده‌ها، محل دفن اهل ایمان نیز هست. بنا بر این، رفتن به این مکان‌ها و خواندن قرآن و دعا و طلب رحمت و مغفرت برای مدفونانِ آن از جمله همان امام‌زاده، بی‌اشکال است.

دو. در غالب این مکان‌ها در طول سال‌ها، اهل ایمان حاضر شده و عبادت کرده و دعا خوانده و با خدای متعال راز و نیاز، و با معصومان سر و سرّی داشته‌اند. از این جهت نیز این مکان‌ها متبرّک شده و با سایر زمین‌ها فرق دارد. پس برای این‌که این مکان‌ها می‌توانند محل اجابت دعا و نظر لطف الهی باشند، رفتن به چنین جاها و عبادت در آن‌ها بسیار بجا است.

سه. از آن‌جا که تمام امام‌زاده‌ها فرزندان و نوادگان رسول خدا و علی مرتضی و فاطمه زهرا وائمهٔ هدی علیهم‌السلام هستند، احترام به آنان و قبور هر چند احتمالی ایشان، احترام به رسول خدا و معصومان علیهم‌السلام است. اما برای تشخیص این‌که آن‌جا واقعاً امام‌زاده یا یکی از اولیای خدا دفن است، چند راه داریم:

۱. خودِ ما و یا با نقل‌های مورد اعتماد، از صاحب آن قبر، کرامتی دیده و یا شنیده باشیم؛ مانند آنچه که در بارهٔ مثلاً امام‌زاده داوود اطراف تهران می‌گویند.

۲. توجه و عنایت خاص برخی علما، فقها و بزرگان دین به مزاری برای ما

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ثابت شود؛ مانند این‌که در احوال مرحوم ملّا فتحعلی سلطان‌آبادی، آن عارف و معلّم اخلاق معروف، نوشته‌اند که در عتبات عالیات به برخی زائران اراکی می‌گفته:

اگر به نیابتِ من امام‌زاده محمّد عابد را ـ که در دو فرسخی اراک است ـ زیارت کنی، من به نیابت تو در کربلا امام حسین علیه‌السلام (یا در نجف، امیرمؤمنان) را زیارت می‌کنم (دو جور نقل شده است).[1]

۳. این که آن مزار از چنان شهرتی برخوردار باشد که نیاز به تحقیق و پی‌گیری (دست کم در زمان ما) نداشته باشد؛ مانند مزار حضرت احمد (شاه چراغ)، فرزند موسی بن جعفر علیه‌السلام در شیراز.

البته در این میان باید گفت بسیاری از قبوری که به آن بزرگواران نسبت می‌دهند، نه حال خود آن شخص معلوم است و نه مدفون بودن آن‌ها در آن جا. و برخی هم دفنشان در آن جا معلوم، ولی حالشان مجهول است. برخی نیز جلالت قدرشان معلوم است، اما مرقد شریفشان مشتبه بین چند جا است؛ مانند سیّد اجل علی بن جعفر که جلالت شأن و بزرگی مقام او بالاتر از آن است که بر کسی پوشیده باشد؛ ولی قبر شریفش مشتبه در سه مکان است: یکی در قم، دیگری در سمنان و سومی در یک‌فرسخی مدینه.

تعدادی از ایشان هم هستند که هر دو جهت در آن‌ها ثابت است؛ مانند قبر اسماعیل فرزند امام جعفر صادق علیه‌السلام که در بقیع، نزدیک قبور مطهر ائمهٔ بقیع است. یا سیّد جلیلِ عظیم القدر و الشأن احمد بن موسی معروف به شاه چراغ که در داخل شهر شیراز مدفون است. همچنین برادر دیگرش قاسم که در هشت فرسخی حلّه (عراق) مدفون است... .

۱. شرح احوال آیة الله العظمی اراکی، ص۳۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

و مثل امام‌زادهٔ لازم التعظیم جناب عبدالعظیم حسنی که نسب شریفش به چهار واسطه به حضرت امام حسن مجتبی علیه‌السلام منتهی می‌شود.

۷. زیارت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام و فضیلت آن

در کتاب‌های حدیثی، روایاتی در استحباب زیارات امام‌زادگان وجود دارد؛ اما این که روایتی به طور خاص در مورد امام‌زاده‌ای وارد شده باشد، تا آن‌جا که این جانب آگاهی دارم، فقط در مورد حضرت عبّاس علیه‌السلام و شهدای کربلا ـ که فقط تعدادی از آنان امام‌زاده بودند ـ و حضرت معصومه و حضرت عبدالعظیم است.

در کتاب کامل الزیارات ابن‌قولویه در مورد ثواب زیارت حضرت عبدالعظیم چنین آمده است:

یکی از اهالی ری خدمت امام هادی علیه‌السلام رسید. حضرت پرسید کجا بودی؟ گفت: زیارت حضرت حسین علیه‌السلام. امام فرمود: «**امّا انّك لَو زُرتَ قَبرَ عَبدِالعَظیم عِندَکم لَکُنتَ کَمَن زَار الحُسَین** علیه‌السلام».[1]

و همین روایت با سندی دیگر در کتاب ثواب الأعمال شیخ صدوق[2] و بدون سند در رسالهٔ صاحب بن عَبّاد (رساله‌ای در معرفی حضرت عبدالعظیم) نقل شده است.[3]

۸. زیارت‌نامهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام

در کتاب مزار، نوشتهٔ عالم بزرگوار آقا جمال خوانساری (متوفای ۱۱۲۵ق) آمده است:

کلام خاصی در بارهٔ زیارت امام‌زاده‌ها که از معصومین منقول

---

۱. کامل الزیارات، ص۳۲۴.
۲. ثواب الأعمال، ص۱۲۴.
۳. ص۲ رساله. این رساله در مجلهٔ نور علم ش ۵۰ ـ ۵۱ چاپ شده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

باشد، به نظر نرسیده مگر بعضی زیارات متعلقه به شهدای کربلا که در کتاب‌های مزار مذکور است و بعضی از آن‌ها منقول و بیشتر عباراتش مشتمل بر فضایل مختصه به ایشان است. [اما] زیارت متعلقه به حضرت معصومه قم که احتمال دارد منقول باشد، اکثر عبارات آن زیارت را در همهٔ روضات (حرم‌ها) می‌توان خواند. پس هرگاه در زیارت بعضی دیگر از امام‌زاده، برخی فقرات که اختصاص به آن حضرت دارد بیاندازد و فقره‌ای چند که مناسب بوده باشد اضافه نماید، فضیلت زیارت به عمل می‌آید.[1]

و همین کار را خود ایشان در مورد زیارت‌نامه حضرت عبدالعظیم انجام داده است؛ یعنی همان زیارت نامهٔ حضرت معصومه را با کم و زیاد کردن، در همان کتاب مزار، برای حضرت عبدالعظیم یاد کرده است.

محدّث قمی هم در مفاتیح الجنان گفته است: «علما از برای آن بزرگوار، زیارتی نقل نکرده‌اند، مگر آن که فخر المحققین آقا جمال الدین در مزار خود فرموده که زیارت آن حضرت به این نحو مناسب است».[2]

و چون متن زیارت‌نامه در مفاتیح نقل شده و در دسترس همگان است، از نقل آن خودداری شد.

۱. مزار آقا جمال، ص۱۰۴ ـ ۱۰۹.

۲. مفاتیح الجنان ـ اسلامیه، ص۵۶۵.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

بخش دوم

تاریخچهٔ آستان حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام با تأکید بر سی سال اخیر

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

اشاره

بنـای باشـکوه مقبـرهٔ حضـرت عبدالعظیـم حسـنی علیه‌السلام و مرقدهـای مطهّـر امـام‌زادگان حضـرت حمـزه و طاهـر علیهما‌السلام در کنـار مجموعـهٔ سـازه‌ها و متعلقـات آسـتان مقـدّس ایشـان ـ کـه امـروزه، گام‌هـا و دل‌هـای عاشـقان را از دور و نزدیـک، بـه سـوی خـود می‌کشـاند ـ حاصـل تلاش‌هـا و زحمـات بی‌دریـغ و عاشـقانهٔ جمعـی از پیـروان مخلـص و ارادتمنـدان ذرّیـهٔ پیامبـر صلی‌الله‌علیه‌وآله است. ایـن بنـای باشـکوه، در طـی قرن‌هـا و سـال‌های متمـادی، تحوّلاتـی مهـم و پیوسـته را به‌ویـژه در چنـد دههٔ گذشـته، شـاهد بـوده اسـت کـه در ایـن بخـش در ذیـل عناویـن مختلـف بـه آن پرداختـه شـده اسـت.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

فصل اوّل
تاریخچهٔ آستان

یک. بنا و موقعیت تاریخی آستان در دوره‌های مختلف

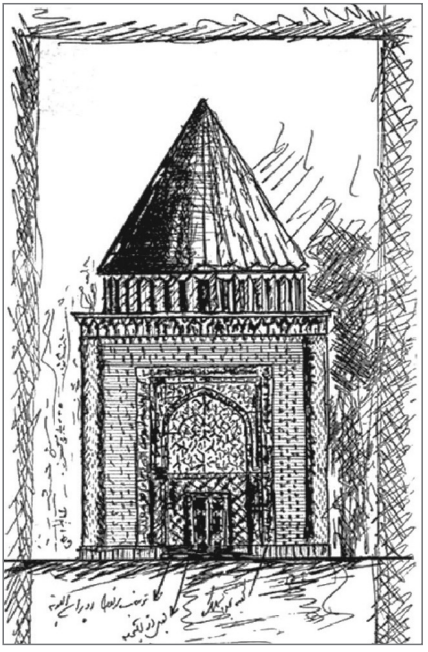
۱. بنای نخستینِ آستان

بنای نخستینِ آستان، قبری ساده بود؛ زیرا حکومت وقت (خلافت عبّاسی)، اجازهٔ احداث بنا و مقبره را بر سر مزار خاندان عصمت و طهارت علیهم‌السلام و وابستگان ایشان نمی‌داد؛ به‌ویژه بر مزار شخصیتی همچون حضرت عبدالعظیم حسنی که از جور و ستم متوکّل عبّاسی، گریخته و مخفیانه به ری آمده بود. افزون بر آن، بیشتر ساکنان شهر ری، خاصّه محلّهٔ دروازهٔ باطان، پیروان مذهب حنفی بودند[1] و بدین رو، احداث مقبره برای بزرگان امامیه در این محل، ممکن نبود. گویا نخستین بنا و مقبره‌ای که برای ایشان ساختند، بیست سال پس از دفنشان بوده است. در آن هنگام، محمّد بن زید، داعی علوی، حکومت علویان طبرستان را در شمال ایران، تشکیل داده بود و به بزرگداشت خاندان و بازماندگان اهل بیت علیهم‌السلام و سادات و به‌ویژه اموات و قبور آنان، اهتمام داشت. او همچنین مشاهد و مقابری را که در نجف و کربلا به دستور متوکّل عبّاسی، نابود کرده بودند، احیا و بازسازی کرد. بر پایهٔ کاوش‌های کارشناسان، در سال ۱۳۴۸ش در هنگام مرمّت و تعمیر سردر ورودی شمال حرم مطهّر، کتیبه‌ای به خطّ کوفی و با تزیینات آجری، نمایان شد که نشان می‌داد نخستین بنای حرم مطهّر، حدود پانصد سال پیش از آنچه کارشناسان می‌اندیشیدند، سابقه دارد.

---

۱. النقض، ص۵۸۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

طرحی از نخستین بنای قبر مطهّر حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، به قلم مهندس محمّد کریم پیرنیا

حاصل این تحقیقات، در کتیبه‌ای با خطّ نستعلیق برجسته، بر پایه‌های همان در، این‌گونه گزارش شده است:

> بر اثر بررسی کارشناسان، روشن شد که ساختمان نخستین بقعهٔ مطهّر، در نیمهٔ دوم قرن سوم هجری، توسّط محمّد بن زید، داعی علوی، تعمیر اساسی یافت و درگاه این بنا، نخست به امر پادشاهان آل بویه و سپس به همّت مجدالملک قمی(وزیر برکیارق)، در فواصل ۴۸۰ تا ۴۹۰ قمری، متجاوز از نهصد سال پیش از این(۱۳۴۸ش) ساخته شده است.[۱]

بنا بر این، تاریخ احداث نخستین بقعهٔ مبارک را باید در عصر علویان طبرستان، یعنی در حدود سال‌های ۲۷۲ تا ۲۷۵ق دانست؛ اگر چه تا چند

۱. تاریخ آستانهٔ ری، ص۷۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

دهه پیش، به دلیل وجود تاریخ ۷۲۵ق بر روی صندوق آستان مبارک، گمان می‌رفت که بنای حرم مطهّر، مربوط به این عصر، یعنی آغاز سدهٔ هفتم هجری باشد. برخی نیز قدیم‌ترین زمان احداث بنا را مربوط به عصر سلجوقیان می‌دانند که چندان مستند و معتبر نیست.[۱]

۲. در عصر آل‌بویه

آل بویه، پادشاهان شیعی قرن چهارم هجری بودند که از سال ۳۲۰ تا ۴۴۸ قمری، در عراق و ایران، حکومت می‌کردند. این خاندان که به فرهنگ‌دوستی و تمدّن‌سازی اشتهار داشتند، در بازسازی مقابر و زیارتگاه‌های خاندان عصمت و طهارت علیهم‌السلام بسیار کوشیدند.

یکی از مزارهایی که به دستور رکن‌الدولهٔ دیلمی توسعه یافت، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی بود. در دوران فخرالدوله نیز، به سبب حضور وزیری دانشمند و اهل فرهنگ، یعنی صاحب بن عبّاد، توجّهی ویژه به توسعه و بازسازی این آستان شد.[۲]

۳. از عصر سلجوقی تا عصر صفوی

دومین بازسازی و مرمّت آستان حضرت عبدالعظیم در عصر سلاجقه بوده است. سلجوقیان که از ۴۲۲ تا ۵۵۲ق در عراق، ایران و آسیای صغیر

۱. همان، ص۷۷_۷۹.

۲. ر.ک: دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، ص۳۶۷. از کهن‌ترین اسناد تاریخی این دوره، گزارش یکی از کارگزاران حکومت آل بویه است که پس از مرگ عضدالدوله شاهنشاه، بنا بر ترس و نگرانی که از جان و سرنوشت خود داشته، روز جمعه‌ای به زیارت مزار حضرت عبدالعظیم حسنی شتافته و به گفتهٔ خود، خیلی زود، پاسخ توسلش را گرفته و در حکومت جدید، عزت و منصب یافته است (ر.ک: «زیارت شاه عبد العظیم در یک متن دوران "شاهنشاه"»، وبگاه بررسی‌های تاریخی آقای حسن انصاری، به نشانی: https://ansari.kateban.com/post/۳۴۰۰.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حکومت می‌کردند، اگر چه مذهب اهل سنّت داشتند، گاهی از وزرا و کارگزاران شیعی در دستگاه حکومتی خود، بهره می‌گرفتند. انوشیروان خالد[1] و مجدالملک محمّد براوستانی(بلاسانی)، از آن جمله هستند. سلطان برکیارق، براوستانی را که شیعی‌مذهب و بسیار دیندار و اهل علم بود، به وزارت خود برگزید و او مشاهد و مزارهای اهل بیت علیهم‌السلام را در شهرهای مختلف، به‌ویژه در عراق، بازسازی کرد. بنای مجلّلی نیز برای مزار حضرت عبدالعظیم حسنی ساخت. نام او بر اساس کتیبه‌ای که در سردر ورودی رواق شمالی بقعه کشف شده است، چنین است:

سیّد شمس‌الدین مجدالملک مشیدالدوله ابوالفضل اسعد بن محمّد بن موسی ثقة امیرالمؤمنین.[2]

او غیر از وزارت، وکیل مظالم سادات شیعی قم نیز بود و در دستگاه ملک‌شاه، منصب استیفا داشت. سپس به دستیاری زبیده‌خاتون، همسر ملک‌شاه برگزیده شد و با حمایت او به وزارت برکیارق رسید؛[3] ولی پس از چندی با توطئهٔ فرزند خواجه نظام‌الملک که قبل از او منصب وزارت داشت، به قتل رسید.[4] مجدالملک، با حمایت برکیارق در ۴۶۵ق بر فراز قبر عبدالعظیم حسنی گنبد و قبّه ساخت.[5]

عبدالجلیل رازی قزوینی می‌گوید:

وزیر سعید شهید مجدالملک اسعد محمّد بن موسی البراوستانی القمّی - قدّس الله روحه - با بزرگی [و] رفعت و قبول و حرمت، خیرات بسیار فرمود. چون قبّهٔ امام الحسن بن علی و علی

۱. دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ص۸۸.
۲. «تاریخ ری و شخصیت حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام»، معارف اسلامی، ش۲۶، ص۸۸.
۳. دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ص۵۷، ۶۱ و ۶۲.
۴. همان، ص۱۱۲.
۵. تاریخچهٔ وقف در اسلام، ص۶۷؛ جولة فی الأماکن المقدّسة، ص۲۱۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

زین‌العابدین و محمّد باقر و جعفر صادق علیهم‌السلام به بقیع که هر چهار معصوم، در یک حضرت مدفون‌اند و عبّاس عبدالمطّلب، آن‌جا مدفون است، به مدینهٔ رسول به گورستان بقیع، و مشهد موسی کاظم و محمّد تقی به مقابر قریش هم او فرموده است، و مشهد سیّد عبدالعظیم الحسنی به شهر ری و بسی از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی با آلت و عُدّت و شمع و اوقاف که همه دلالت است بر صفای اعتقاد او. و در مقابلِ تربت حسین بن علی علیه‌السلام مدفون است.[1]

کجوری مازندرانی نیز می‌نویسد:

بنای چهارم مرحوم مجدالملک، قبّهٔ مبارکهٔ حضرت عبدالعظیم لازم‌التکریم است که در زمانی که متوقّف در ری بود و کمال استیلا در استیفای وزارت خود داشت، امر به بنای قبّهٔ عظیم این بزرگوار نمود و معلوم است در آن زمان هم که نزدیک به غیبت صغرا بود و علما هم بسیار بودند ـ از عامّه و خاصّه ـ مزار آن بزرگوار، اشتهاری داشت، ولیکن بقعه و بارگاهی نداشت. سپس، همّتی گماشت و منّتی بر عجم گذاشت و این قبّهٔ سامیه را بنا کرد.[2]

قاضی نورالله شوشتری نیز به این موضوع، اشاره دارد:

از آثار مجدالملک، مشهد سیّد عبدالعظیم حسنی است در شهر ری، و غیر آن از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی نیز از آثار اوست.[3]

---

۱. النقض، ص۲۲۰.
۲. جنّة النعیم، ص۳۹۰ ـ ۳۹۱.
۳. مجالس المؤمنین، ج۲، ص۴۵۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

آثار بازمانده از عصر سلجوقی در حرم مطهّر نیز، نقش مجدالملک در بنای بقعهٔ حضرت عبدالعظیم را تأیید می‌کند. یکی از این آثار، کتیبه‌ای سراسری در ورودی بقعه است که نشان می‌دهد سازندهٔ بنا، مجدالملک بوده است. این کتیبه، مربوط به سال‌های ۴۸۰ تا ۴۹۰ق است، بدین شرح:

بسم‌الله الرحمن الرحیم. أمر ببناء هذه القبّة المطهّرة علی ساکنها السّلام صاحب السّید شمس‌الدین مجدالملک مشیدالدولة ابوالفضل أسعد بن محمّد بن موسی ثقة أمیرالمؤمنین ـ أطال الله بقیّه ـ وکیل مظالم علی یدی عبدالله [محتاج] إلی رحمة الله زرّین‌کفش أبی‌الفوارس.

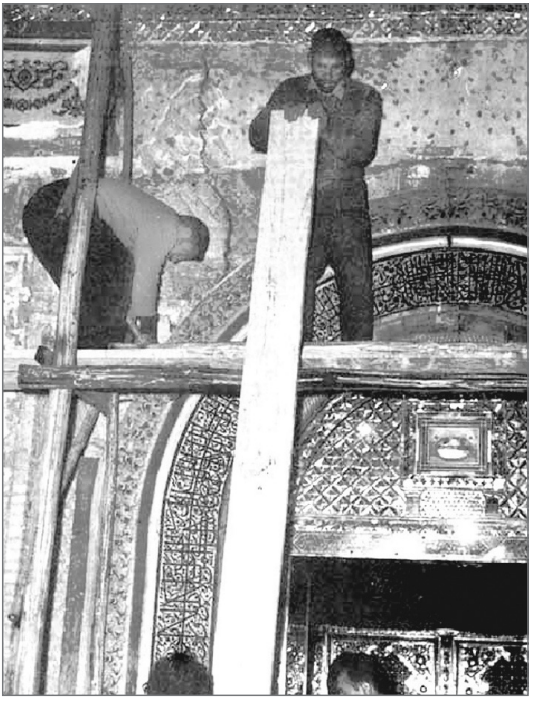
کتیبهٔ مذکور در سال ۱۳۴۸ش کشف شد.[۱] هنگامی که در رواق شمالی، مشغول تزیین و تعمیر بودند، آثار سردر قدیمی با کتیبهٔ کوفی و آجرکاری عصر سلجوقی در جوانب سردر، پدیدار شد که نشان می‌داد از الحاقات و متصرّفات و تزیینات و روسازی‌های پس از احداث نخستین بناست. مهندس محمّدکریم پیرنیا - که از سوی وزارت فرهنگ و هنر و سازمان حفاظت آثار باستانی، مأموریت مرمّت رواق شمالی را بر عهده داشت - ماجرای کشف کتیبه را این‌گونه شرح می‌دهد:

> پس از برداشتن اندود گچ، چهره زیبای دیبامانندی از گوهرها و نگین‌های خشت پخته و سفال با نقش‌های نغز و دلنشین، نمایان گشت و نیز پیله و زعزهٔ نیم‌گرد گوشهٔ درگاه و چند حرف از کتیبه کهن کوفی آن نیز از زیر تودهٔ گِل، بیرون آمد. پی‌کاوی در پیرامون سردر و دوسو و فراز آن، دنبال شد و پس از چندی

۱. دائرةالمعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، بناهای آرامگاهی، ص۳۶۷ و عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۰۸؛ «تاریخ ری و شخصیت حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام»، معارف اسلامی، ش ۲۶، ص۸۸ ـ ۸۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در سرتاپای سردر و دیوار، نوشتهٔ بسیار زیبایی چهره گشود که تنها دو جا که جای داربست بوده و آغاز و پایان آن متأسّفانه با سیمان اندود شده، افتادگی دارد.[1]

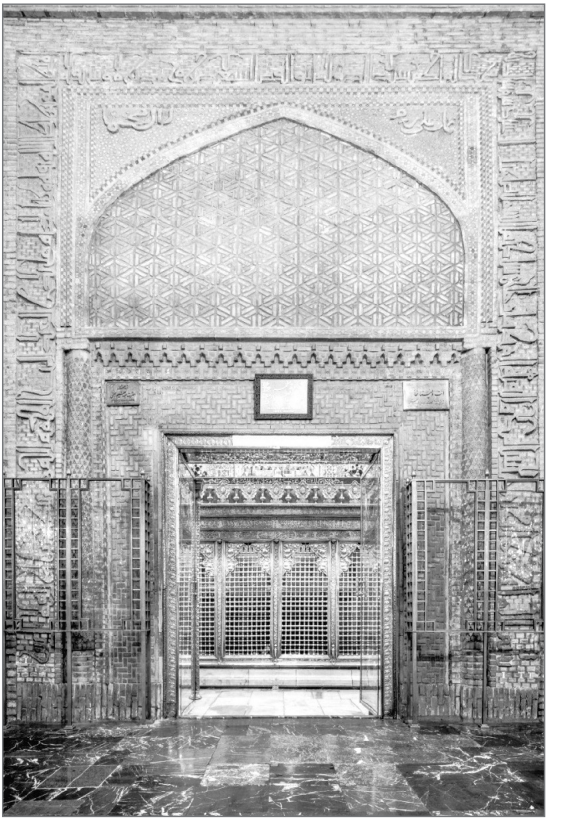
پدیدار شدن کتیبهٔ قدیمی
به هنگام تعمیر ورودی حرم مطهّر در سال ۱۳۴۸ ش

پس از دوران سلجوقی، ملوک شیعی آل باوند نیز کوشش‌هایی برای حفظ و مرمّت این بقعه، مبذول داشتند؛ از جمله حسام‌الدوله اردشیرشاه، فرزند علاءالدوله حسن که سالی دویست دینار برای نگهداری از این مزار

۱. دائرةالمعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، بناهای آرامگاهی، ص۳۶۷؛ عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۰۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

می‌فرستاد.[1] آل باوند، بین سال‌های ۵۶۷ تا ۶۰۱ هجری قمری، در مازندران حکومت می‌کردند.

سر در قدیمی با کتیبهٔ کوفی، مربوط به سال‌های ۴۸۰ - ۴۹۰ق

پیش‌تر، بسیاری می‌اندیشیدند که نخستین زمان احداث آرامگاه، مربوط به همین دوران است و به کتیبهٔ روی صندوق که تاریخ ۷۲۵ق داشت، استناد می‌کردند؛ امّا دلایل و قرائن دیگری که از آن سخن گفتیم، نشان داد

۱. تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص۱۲۰؛ یادداشت‌های قزوینی، ج۶، ص۲۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

که بنای نخستین، در عهد سلجوقیان ساخته شده و در سال‌های پایانی قرن هشتم، بازسازی شده است. ایلخانان مغول نیز در تعمیر بقعه سهم داشتند. کتیبه‌ای که بر روی صندوق مزار وجود دارد، خواجه نجم‌الدین محمّد را که در روزگار ابوسعید ایلخانی می‌زیست، سازندهٔ صندوق در سال ۷۲۵ق معرّفی می‌کند. تعمیر و مرمّت بنا، در عصر تیموریان، ادامه داشته است.[۱]

۴. در عصر صفوی

صفویان، بیشترین کوشش را برای توسعهٔ بقعهٔ حضرت عبدالعظیم به کار بستند و بر شکوه و عظمت آن افزودند؛ چنان که در آبادانی و بازسازی و نیز زیباسازی دیگر بناهای دینی کوشیدند. شاهان صفوی، به سبب وجود مزار حضرت عبدالعظیم و امامزاده حمزه، همچنان به ری، توجّه و عنایت داشتند؛ به‌ویژه از آن روی که آنان، نَسَب خود را به امامزاده حمزه می‌رساندند. بدین رو، مزار امامزاده حمزه را به طرزی زیبا و شایسته، نوسازی کردند.

شاه تهماسب، نخستین پادشاه صفوی است که آستان را مرمّت و بازسازی کرد. وی در فرمانی به سال ۹۶۱ق نوشت:

> امّا بعد، چون به میامن توفیقات ربّانی و مواهب تأییدات یزدانی، همواره لوازم همّت گردون‌ارتقا و مراحم توجّه خاطر خورشید اعتلای بندگان سلیمانْ مکان نوابْ کامیاب سپهرْ برکات اشرفْ اقدس اعلی همایون شاهنشاهی ظل‌اللّهی ـ خلّد الله ملکه و سلطانه و أفاض علی العالمین برّه و احسانه ـ مصروف و معطوف است به رواج و رونق و ضبط و نسق ضرایح مقدّسه و حضایر مؤسّسهٔ خاندان بلندْ ایوان نبوّت و دودمان ارکان عالی

۱. دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج۱، ص۳۵۳ (به نقل از: مطلع السعدین و مجمع البحرین، ج۲، ص۳۲۱).

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ولایت که مصدوقهٔ ﴿قُلْ لا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى﴾، مبیّن سمّو شأن عالی و منطوقه فرمودهٔ «**مَثَلُ أهلِ بَیتی کَمَثَلِ سَفینَةِ نُوحٍ مَن رَکِبَ فیها نَجیٰ**»، محقّق علوّ مکان متعالی ایشان است و در دقایق ساعات لیالی و ایّام و اوقات شهور و اعوام، نفایس اموال و شرایف املاک حلال خود را صرف مصالح مشاهد و مراقد اعلی المراصد آن طایفهٔ علّیه می‌کردند، تا به مرتبه‌ای که در هیچ قطری از اقطار بلاد معموره و ممالک محروسهٔ لمعان با انوار منسوب به هیچ یک از این فرقه نماند، الّا که مروح به انواع الطاف و محفوف به اضعاف اعطاف گشت و از آن جمله، مرقد مزکّی و مشهد معلّای حضرت رفیع‌الرتبه امامزادهٔ واجب‌التعظیم و نقاوهٔ لازم‌التکریم دودهٔ صدّیقهٔ ولایت ثمرهٔ شجرهٔ هدایت شمع شبستان کرامت، نهال چمن امامت، عالی‌قدری که کلام هدایت انسجام حضرت امام همام ثامن الأئمّه ـ علیهم الصلاة و السلام ـ سلطان سریرْ ارتضا، ابی‌الحسن علی بن موسی الرضا ـ علیه التحیة و الثناء ـ حیث قال علیه‌السلام: «**مَن زَارَنی بَعدَ مَوتی ضَمِنتُ لَه الجَنَّةَ فَمَن لَم یَقدِر عَلی زِیارَتی فَلیَزُر أخی عَبدَالعَظیم**»، بر اعتلای مدارج اقتدارش دلیل روشن، و ایضاً کلامه: «**مَن زَارَ عَبدَالعَظیمِ الحَسَنی بِالرّی کَمَن زَار جَدّی أباعَبدِالله الحُسَینِ** علیه‌السلام»، بر ارتقای معارج اعتبارش با حجّتی قاطع بر وجه مبین است، خلف الامام الممتحَن عبدالعظیم بن عبدالله بن علی الشدید بن زید بن السبط الشهید أبی محمّد الحسن ـ صلوات الله و سلامه علیه و علیهم أجمعین ـ است... .[1]

۱. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۸۴ ـ ۸۵.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

شاه تهماسب، از آن‌جا که به تهران، توجّه و عنایتی خاص داشت و خود در ۹۴۴ق به این شهر آمد، به توسعهٔ مزار و مرقد جناب عبدالعظیم حسنی اهتمام ورزید و گاه برای زیارت به این حرم می‌آمد. از جمله در سال ۹۵۲ق که از بیم طاعون از تبریز بیرون آمد، به زیارت امام‌زاده عبدالعظیم شتافت.

در سال ۹۴۴ق به امر او، ایوان و رواق حرم حضرت عبدالعظیم را پی‌افکندند[۱] و در سال ۹۵۰ق مُحَجَّری[۲] به دور صندوق قبر ساختند. در فرمان وی، آمده است:

> در صندوق مبارک، تهّیهٔ مُحَجَّر مضبوطی که نشکند نماید که اصلاً زوّار، دست به صندوق نرسانند و تکیه بر صندوق مبارک نکنند، از چوب شمشاد که در غایت استحکام است.

پس از او، شاه عبّاس صفوی، این مزار و مرقد را بزرگ داشت. نوشته‌اند: شاه عبّاس، به مرضی سخت گرفتار آمد و چون از پزشکان ناامید شد، برای گرفتن شفا، از قزوین به آستان حضرت عبدالعظیم رفت و در آن‌جا شفا یافت.[۳]

۵. در عصر قاجار

در عصر قاجار، به دلیل انتقال پایتخت به تهران که پیش‌تر از توابع ری بود، ری، رونق پیشین خود را از دست داد؛ اما شاهان قاجار در توسعه و مرمّت بقعهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی کوشیدند. نخستین اقدام در این عصر، ساخت ضریح نقره، به فرمان فتحعلی شاه بود. آینه‌کاری و نقّاشی ایوان جنوبی را نیز

۱. جولة فی الأماکن المقدّسة، ص۲۱۸.
۲. مُحَجَّر: نرده‌ای که در پیش در اتاق و یا در جلو صفّه و ایوان سازند (لغت‌نامهٔ دهخدا).
۳. دائرة المعارف تشیّع، ج۱، ص۸۱.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

به دستور میرزا آقاخان نوری، صدراعظم عصر ناصری، ملقّب به اعتمادالدوله، به سامان رساندند.[1]

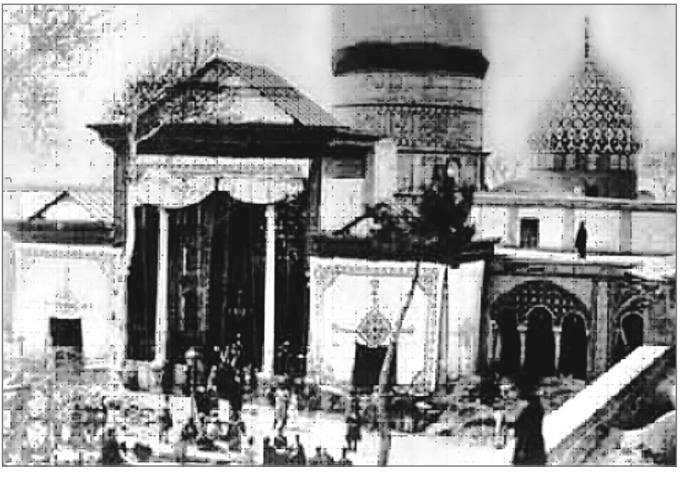
ناصرالدین شاه، طی فرمانی در سال ۱۲۷۰ق دستور داد که گنبد مرقد را تذهیب کنند و با پوششی از طلا بیارایند و ایوان را آینه‌کاری کنند. تکمیل آینه‌کاری حرم، در سال ۱۲۹۱ق به دستور دوست‌محمّدخان معیّرالممالک و آخرین مرحلهٔ آن در ایوان آینه به سال ۱۳۰۹ق انجام گرفت. اعتمادالسلطنه، وزیر انطباعات عصر ناصری و از مورّخان عصر قاجار، توسعهٔ حرم را در آن دوره، چنین وصف می‌کند:

> و دیگر، توسعه و تزیین صحن مبارک حضرت شاهزاده عبدالعظیم بن عبدالله بن علی السدید بن امیر حسن بن زید بن امام ابی‌محمّد الحسن السبط ـ علیه و علی آبائه سلام الله ـ و اضافهٔ ابنیهٔ عالیه و حجرات حوالی و تصرّفات ملیح در ابواب و دروب و سایر ملحقّات این آستان معلّاست که به مساعی مشکور و خدمات مأجور جنتْ مکان حاج علی‌خان۲، والد مبرور به عمل آمده ـ تقبّل الله تعالی خدمته و خلّد سلطانه و دولته ـ . و امّا مدرسه و صحن جدید، تزیین و تکمیل صحن عتیق و عمارت رواق مطهّر و آینه‌کاری آن و ساختن و برافراختن دو مأذنهٔ رفیع بدیع از دست دو امین السلطان ماضی و ثانی، به ظهور رسیده است...[3] و متصرّفات بانی بلاثانی مشارٌ الیه ـ أنعم الله بجمیع فیوضه علیه ـ در سر تربت امامزادهٔ واجب التکریم، حضرت

۱. تاریخچهٔ وقف در اسلام، ص۶۷ ؛ جولة فی الأماکن المقدّسه، ص۲۱۸.
۲. حاج علی‌خان حاجب‌الدوله، پدر اعتمادالسلطنه، مؤلّف سطور است.
۳. المآثر و الآثار: چهل سال تاریخ ایران در دورهٔ پادشاهی ناصرالدین شاه، ج۱، ص۸۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ابوالقاسم عبدالعظیم ـ علیه التصلیة و التسلیم ـ لاسیّما رواق عرشْ نطاق که بدون هیچ مبالغت و اغراق در امتیاز و تزیینات و فرط تکلّفات، نظیر ندارد و همچنین است تناسب و اعتدال دو مأذنهٔ مزوّق به قاسانیات معرّق که از طرفین ایوان کیوان‌سای به پای ساخته و ارتفاعاً قریب بیست گز برافراخته‌اند، و ابنیه و اضافات و تصرّفات مرحوم آقا ابراهیم‌خان امین‌السلطان ماضی در سر مشهد حضرت عبدالعظیم حسنی از مدرسه و صحن و حجرات و بازار و حیاض و انهار و اشجار و غیر ذلک.[1]

در این عصر، باغ مهدعلیا در جوار حرم حضرت عبدالعظیم نیز احیا شد. به گفتهٔ اعتمادالسلطنه، دارالحکومهٔ ری، در این باغ بوده است.[2]

۱. همان، ص۱۱۸.
۲. همان، ص۱۱۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

دو. تاریخچهٔ متعلّقات آستان

علاوه بر بقعهٔ حضرت عبدالعظیم، آثار و لوازم داخل حرم مطهّر ایشان و نیز ابنیه و عمارت‌های این مجموعه سابقه‌ای بس دراز دارند و تحوّلاتی مهم را به شرح زیر پشت سر گذاشته‌اند.

۱. صندوق عتیق

یکی از نفیس‌ترین و زیباترین و قدیمی‌ترین آثار تاریخی آستان، صندوق چوبی روی مرقد است که در چهار طرف آن، آیات قرآنی به خطّ نسخ و ثلث برجسته، همراه با زیارت‌نامه به قلم یحیی بن محمّد اصفهانی در تاریخ ۷۲۵ ق حکّاکی شده است.[۱]

قسمت بالای صندوق

این صندوق، به گواهی کتیبهٔ آن، به دستور خواجه نجم‌الدین محمّد، در دورهٔ حاکمیت ابوسعید بهادرخان، از ایلخانان مغول، ساخته شده است. این

۱. فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، ص۲۱۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

کتیبه، همچنین بنای مرقد را به دستور نام‌برده، قلمداد می‌کند؛ در حالی که خواجه نجم‌الدین، مرقد را تعمیر کرد و احداث آن به عصر علویان طبرستان باز می‌گردد.

طول صندوق، ۲/۵۸ متر، عرض آن ۱/۵۰ و ارتفاع آن ۱/۲۰ متر است. پایه‌های صندوق و قیدهای آن، از چوب عود است و ترنج و شمسه‌ها و نیم‌شمسه‌ها، از چوب عود و گردو و فوفل. دو کتیبه به خطّ نسخ و ثلث برجسته، در چهار بدنه به کار رفته است:[1] یکی از آن دو از چهارگوشهٔ بالای طرف راست(جنوب غربی) شروع می‌شود و بر حاشیهٔ بالایی چهار ضلع صندوق، دور می‌زند. دنبالهٔ آن در تمام اطراف بدنه جنوبی صندوق، ادامه پیدا می‌کند و در گوشهٔ بالایی ضلع چپ همان بدنه، پایان می‌یابد. متن این کتیبه که تاریخ ۷۲۵ق را در خود دارد، به این شرح است:

بسم‌الله الرحمن الرحیم. أمر بترتیب هذه التربة الشریفة و الروضة المنیفة و المشهد المقدّس و المرقد المنوّر للسیّد الأعظم الأجل المعظّم، جلال آل طه و یس، حبل الله فی الأرضین، سراج الملّة و الدین، عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن الحسن بن علی بن أبی‌طالب، علیهم الصلوة و السلام، بإشارة المولی الصاحب الأعظم و مَفخَر الحاج و الحرمین، دستور العهد، خواجه نجم الحق و الدین محمّد بن المولی الصاحب الأعظم سلطان‌الوزراء، کهف الحرمین، دستور الخافقین، خواجه عزّ الحق و الدنیا و الدین محمّد بن محمّد بن منصور القوهدی، أعزّ الله أنصاره و طاب مثوی آبائه العظام و أجداده الکرام و رزقه و ایّاناً شفاعة أمیرالمؤمنین و أولاده المعصومین الطیّبین.[2]

۱. تاریخ آستانهٔ ری، ص۹۳.

۲. بسم الله الرحمن الرحیم. دستور به آبادانی این تربت شریف و روضهٔ مقدّس و مرقد منوّر سیّد بزرگوار، برگزیدهٔ آل طه و یس، حبل الله در دو سرا، چراغ ایمان و دین، عبدالعظیم بن عبدالله

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

کتیبهٔ دیگر بر روی چهار سوی صندوق مزبور، در حاشیه‌هایی که به ترتیب بر دو طرف و پایین اضلاع غربی و شمالی صندوق دور می‌زند، به خطّ نسخ برجسته، شامل آیة‌الکرسی (سورهٔ بقره، آیات ۲۵۵ ـ ۲۵۷) است. پس از کلمات ﴿هُم فیها خالِدُون﴾ که آخر آیهٔ شریف است، این عبارت مرقوم شده است:

تحریراً فی شهور سنة خمس و عشرین و سبعمئة، عمل یحیی بن محمّد اصفهانی.[1]

به گواهی این کتیبه، خواجه نجم‌الدین محمّد، از وزرای ایلخانی در عهد سلطان ابوسعیدخان، بانی صندوق مطهّر بوده است. به احتمال نزدیک به یقین، بنیاد اصلی حرم کنونی و قسمت پایین بنای حرم، باقی‌ماندهٔ همان بناست که سپس بر بالای آن، برای احداث گنبد زرّین و بارگاه فعلی، قسمت‌های لازم را افزوده و درون آن را با گچ مقرنس، تزیین کرده‌اند.[2] بر روی حاشیه چهار طرف سطح فوقانی که صورت محرابی در وسط آن است، زیارت‌نامه‌ای به خطّ ثلث، رقم خورده است که متن آن، چنین است:

السّلام علیك یا نبیّ الله، السّلام علیك یا ولیّ الله، السّلام علیك یا خلیفة رسول الله، السّلام علیك یا فلذة کبد رسول الله، السّلام علیك یا حجّة الله علی خیر خلقه، السّلام علیك یا امام المتّقین، السّلام علیك

بن علی بن حسن بن زید بن الحسن بن علی بن ابی طالب -علیهم الصلوة و السلام- به اشارهٔ خواجه نجم الدین محمّد، مایهٔ فخر حاجیان و حرمین، وزیر عهد، فرزند صدر اعظم، سلطان الوزرا، پناه مؤمنان دو حرم، وزیر مشرق و مغرب، عزّ الدین محمّد بن محمّد بن منصور قوهدی -که خداوند متعال، یاران او را عزّت بخشد و آرامگاه پدران بزرگوار و اجداد گرامی‌اش را پاکیزه گرداند و شفاعت امیرالمؤمنین و فرزندان معصوم پاکش را روزی او و ما قرار دهد- داده شد (تاریخ آستانهٔ ری، ص ۹۴).

۱. تاریخچهٔ وقف در اسلام، ص۶۸.

۲. آستانهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

یا امام المسلمین، السّلام علیك أیّها الغایب الحاضر، السّلام علیك أیّها الشابّ المعمّر، أدرکنی و خذ بیدی.

بر حاشیهٔ باریک‌تری، آیات ۲۶ تا ۲۸ سورهٔ آل عمران ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ... وَإِلَى اللهِ الْمَصِيرُ﴾ به خطّ ثلث برجسته و در قسمت آخر آن، دو آیهٔ دیگر نوشته‌اند.[۱] چون قسمت‌های پایین این صندوق، به‌کلّی پوسیده و خاک شده بود، در سال ۱۳۲۹ش به درخواست سیّد احمد هدایتی، تولیت وقت آستان و به دست استاد خاتم‌ساز معاصر، حاج محمّد صنیع‌خاتم، ترمیم شد. وی برخی دیگر از صندوق‌های بقاع متبرّک را نیز مرمّت کرده است.[۲]

پیش‌تر تعمیر ناشیانه‌ای بر روی صندوق، صورت گرفته بود که تاریخ آن، روشن نیست. لوحهٔ مستطیل کوچک در طرف پایین محراب سطح فوقانی صندوق، نمونهٔ مهم آن است. بر روی یکی از رُبع‌شمسه‌ها در یک گوشهٔ ضلع شمالی صندوق هم این عبارت به صورتی ناقص با خطّ نازیبا نوشته شده است: بندگان شکسته بود، درست کرد. عمل استاد علی بن محمّد.[۳]

امّا استاد محمّد صنیع‌خاتم، به کمک چند تن دیگر از استادان فن، بسیار ماهرانه صندوق مطهّر را با آب و چوبک و مختصری محلول اسیدسولفوریک(جوهر گوگرد) شست‌وشو داد و با آغشتن آن به روغن سَندروس، به نوشته‌ها و تزیینات صندوق، جلا و روشنایی بخشید و حاشیه‌های خاتم‌کاری هنرمندانه بر لبهٔ صندوق و در کنار کتیبه‌های تاریخی آن و دور شمسه‌ها، یعنی گل‌های ستاره‌شکل وسط بدنه‌های صندوق، نصب کرد. سپس همهٔ پوسیدگی‌ها و ریختگی‌های صندوق را بازسازی کرد.[۴]

۱. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۲۲؛ آستانهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۵.
۲. تاریخچهٔ وقف در اسلام، ص۶۸؛ آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۲۲.
۳. آستانهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۸.
۴. نشریهٔ انجمن آثار ملّی، ص۸۲. امروز، تمام این درها، در موزهٔ آستان به نمایش گذاشته شده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در عصر صفوی، صندوق مطهّر، دارای روپوشی زربافت بود که بر سطح فوقانی صندوق و سمت شرقی، جنوبی و غربی آن، کشیده می‌شد. این روپوش، از قطعات مختلف زری‌های صفوی، دوخته شده بود.[1] روپوش یاد شده که اکنون فرسوده و کهنه شده است، در موزهٔ حضرت عبدالعظیم نگهداری می‌شود.

۲. ضریح مطهّر

پیش‌تر گفته شد که در سال ۹۵۰ق به دستور شاه تهماسب، نرده‌ای به دور صندوق قبر مطهّر ساخته شد؛ امّا ضریحی که اکنون بر این مرقد وجود دارد، ساختهٔ عصر فتحعلی شاه قاجار است و بر روی آن، تاریخ ۱۲۲۲ق ثبت است. طول این ضریح ۳/۸۷ متر، عرض آن ۲/۹۵ متر و ارتفاع آن ۲/۴۰ متر و کتیبهٔ بالای آن به پهنای ۵۴ سانتی‌متر و دهانه‌های شبکه و پایه‌های آن به ارتفاع ۱/۸۶ متر است. این ضریح بر پایه‌ای از سنگ مرمر به ارتفاع ۲۵ سانتی‌متر، قرار یافته و جنس آن، از نقره است.

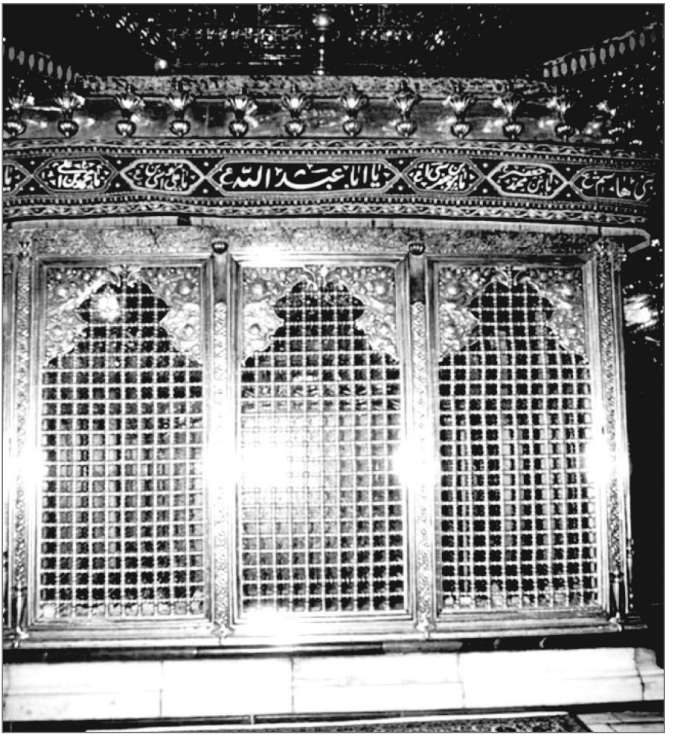
این ضریح، در عهد ناصر الدین شاه، به دستور میرزا علی‌اصغر اتابک، معروف به امین‌السلطان، صدراعظم وقت، با هنرمندی صنعت‌کاران: استاد محمّد زرگرباشی، محمّدمهدی زرگر، ولدان خیرالحاج حاجی آقابزرگ زرگر (نبیرهٔ استاد ملک محمّد رشتی) و رضاقلی خطّاط مرمّت شد؛[2] امّا تعمیر اصلی و اساسی آن در سال ۱۳۲۰ش به دستور تولیت وقت آستان و به دست استاد محمّد صنیع‌خاتم و همکاران ایشان آقایان: نصرت‌الله یوسفی (تذهیب‌کار)، حسین شفقت (خاتم‌کار)، محمّد منبّت‌کار، غلامحسین اقلیما(نقره‌ساز)، عطاءالله اعظمی(سراستاد نقره‌ساز)، حاجی شیخ احمد معصومی(خطّاط)،

۱. آستانهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۲۱.

۲ . نشریهٔ انجمن آثار ملّی، ص۸۴؛ آستانهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مهدی حکمی (استاد و خطّاط هنرمند) به انجام رسید.[1] در تعمیر این ضریح، ۴۷۲ کیلوگرم نقره به‌کار رفت که ۲۱ کیلوی آن از بانک ملّی خریداری شد و بقیّه از نقره‌های ضریح سابق و نقره‌های موجود در خزانهٔ آستانه، تهیه شد.[2]

پس از گذشت بیش از ۲۲۰ سال از زمان نصب این ضریح، فرسودگی، سایش و خوردگی آن به دلیل ضخامت کم ورق‌های نقره، موجب جراحت دست و صورت زائران می‌شد و از استحکام لازم نیز برخوردار نبود. لذا

۱ . آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۲۴.
۲ . نشریهٔ انجمن آثار ملّی، ص۸۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

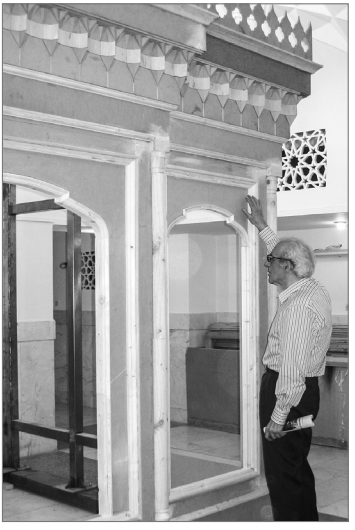
ضرورت ساخت ضریحی نو با شاخص‌های، استواری و استحکام، زیبایی و نوآوری، جذابیت و برخورداری از جلوه‌های هنرهای ایرانی-اسلامی احساس گردید.

مطالعات و پژوهش‌های ساخت ضریح جدید از سال ۱۳۹۰ با مدیریت آقای مهندس عباس بهزادی بخش آغاز شد و در سال ۱۳۹۲، تولیت فقید آستان مقدّس، حضرت آیة الله محمّدی ری شهری، استاد محمود فرشچیان را به عنوان طرّاح و ناظر عالیِ ساخت ضریح، منصوب و عملیات ساخت آن به صورت رسمی آغاز گردید.

ساخت ضریح -که یکی از برجسته‌ترین مظاهر هنر ایرانی-اسلامی است و دارای معیارهای اصیل هنری و صنعتی بوده و حکمت و صناعت بر بنیانی از معماری در ترکیب با دیگر هنرها، آمیزه‌ای از هنر دینی را در گلزاری از زر و سیم به نمایش می‌گذارد-مستلزم تلاش گروهی منسجم است که از چند نقش کلیدی تشکیل شده و هر کدام از اعضای آن، مسئولیت مشخصی بر عهده دارند.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

معماری ضریح جدید را، شادروان دکتر محمّد میرزاعلی طهرانی، پیشکسوت معماری ایران بر عهده گرفت. ایشان این ضریح را با رعایت تناسبات ایستایی و نوآوری و نیز بر اساس برداشتی هوشمندانه از روایت امام هادی علیه‌السلام -که زائر حضرت عبدالعظیم حسنی را امیدوار به بهره‌مندی از ثواب زیارت سید الشهدا علیه‌السلام می‌کند- در ۱۲ غرفه، به ابعاد ۳۹۰ در ۲۹۰ با ارتفاع ۳۵۰ سانتی‌متر طراحی کرد و در ادامهٔ کارِ ایشان، استاد محمود فرشچیان، با ابداعی هنرمندانه بر دو محور زیبایی‌شناسی و عملکرد صحیح نقوش و با استفاده از همهٔ موازین طراحی سنّتی ایرانی - اسلامی و نشان دادن ریشه اصیل آن با نوآوری خلاقانه خود، اثری زیبا و کم‌نظیر آفرید.

استاد فرشچیان، غرفهٔ بزرگ این ضریح را که در فضای میانی قرار دارد و نسبت به غرفه‌های مجاور، دارای پیش‌آمدگی بوده و حجم ضریح را به شکل مکعب مستطیل‌های مرکب درآورده، با به کارگیری نقش سرو -که در اندیشه ایرانیان، علاوه بر نماد تزیین بودن، نقش فرهنگی و مفهومی دارد- به عنوان ستون در وسط و لچک‌ها و پاساری‌ها در اطراف، نگرانی عدم استحکام گوی و ماسوره‌ها را برطرف کرد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

به کارگیری مفاهیم الهی برای رهنمون زائران به مبانی توحیدی و اعتقادی، از تأکیدات تولیت فقید در طراحی ضریح جدید به استاد فرشچیان بود که در جای‌جای این ضریح به کار گرفته شد. کتیبه‌ها و ترنج‌ها، مزیّن به آیات و اسمای الهی و روایات هستند که با هنر خوشنویسی استاد علیرضا رضاییان به انجام رسیده است.

ورق‌های نقرهٔ این ضریح، ترکیبی از نقره و پالادیوم است که با همکاری اساتید دانشگاه صنعتی شریف و برخی صنعتگران و حمایت مدیران ارشد آستان مقدّس، برای نخستین بار، توسط متخصّصان مرکز دانش‌بنیان پژوهش و متالورژی رازی و مرکز مواد و انرژی وزارت علوم در ابعاد مورد نیاز تولید شد و این از نقاط قوّت فرایند ساخت این ضریح به شمار می‌رود.

با افتتاح کارگاه ساخت این ضریح در اول خرداد سال ۱۳۹۵ (شب نیمهٔ شعبان ۱۴۳۷)، عملیات قلم‌زنی، به سرپرستی استاد علیرضا اسدی آغاز شد. هنرمندان قلم‌زن با ضربات پی‌درپی چکش و نوک قلم‌های فولادی به سبک

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

قلم‌زنی برجسته، نقوش مختلف بر روی ورق‌های نقره و مس ایجاد نموده و به این اشیای بی روح، جان و معنایی ویژه بخشیدند.

اسکلت ضریح -که بیشترین نقش را در پیکرهٔ این اثر فاخر دارد - در پی انجام کارهایی همچون: خم‌کاری و جوشکاری و اتصالات پیچ و مهره، از ورق استیل به ضخامت ۴ میلی‌متر پدید آمد و غرفه‌ها و اجزای بالا (محل نصب کتیبه‌ها) و سقف بیرونی آن توسط هنرمندان درودگر، آقایان: مهدی دیدار و اکبر رحیمی، با شیوه‌ای بدیع و دقیق ساخته شد و تزیینات داخلی ضریح از جمله منبّت‌کاری‌ها و مقرنس‌سازی‌ها در حال اجرا است.

مهمترین و آخرین مرحلهٔ کار ساخت ضریح جدید، عملیات زرگری است که در آن، قطعات قلم‌زنی‌شده بر روی بدنهٔ ضریح نصب خواهد شد.[1]

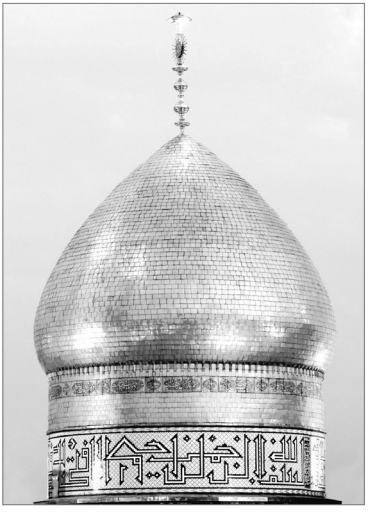
۳. گنبد

نخستین گنبد، معماری ساده‌ای داشته و در دوران علویان طبرستان، به دستور محمّد بن زید علوی ساخته شده است. در عصر آل بویه نیز تعمیراتی بر آن

۱. اطلاعات مربوط به این ضریح، برگرفته از گفت‌وگوی مکتوب با آقای مهندس عباس بهزادی‌بخش، مدیر طرح مربوط است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

صورت گرفت، اما در عصر سلجوقی(بین سال‌های ۴۸۰ تا ۴۹۰ق)، گنبدی بزرگ و باشکوه به جای آن ساختند که امروزه، همچنان بر فراز آن مزار مقدّس، شکوه و زیبایی خیره‌کننده‌ای دارد و با این‌که قریب هزار سال از قدمت آن می‌گذرد و تعمیراتی اندک بر روی آن انجام شده است، همچنان استوار و دل‌رُبا باقی مانده است. این گنبد که به دستور مجدالملک براوستانی قمی ساخته شد،[1] از قدیمی‌ترین گنبدهای ایران به شمار می‌آید و یک سده زودتر از گنبد حرم امام رضا علیه‌السلام ساخته شده است و در هنگام تهاجم مغولان نیز از گزند ویرانی، مصون ماند.

این گنبد را در عصر سلجوقیان و از آجر ساختند و در درون حرم نیز کتیبه‌های آجری به چشم می‌خورد. در قرن ششم که هنر کاشی‌کاری و نقّاشی در بقاع متبرّک و مساجد، معمول شد و نیز در عصر صفوی که اوج بهره‌گیری

۱. «فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران»، نشریهٔ سازمان ملّی حفاظت آثار باستانی، ص۲۱۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

از صنعت کاشی‌سازی بود، قسمت‌های رویین و پوشش گنبد و نیز قسمت‌های زیرین آن، از داخل حرم تا قسمت‌های بالا و سقف، به کاشی‌کاری و نقش و نگارِ آیات قرآنی و اشعار و احادیث، آراسته شد. پوشش زیرین گنبد، شامل طاق ضربی مدوّر و گنبد بالایی آن با ساقه و بدنهٔ بلند به صورت مخروطی یا هرمی است که در زمان شاه تهماسب صفوی، تغییر شکل یافته است.[1]

این گنبد در دوران ناصری(۱۲۷۰ق) با پوششی زرّین، تزیین شد و به هنگام طلاکاری آن، چند بیت شعر از شمس‌الشعرا سروش با خطّی زیبا بر آن نقش بست.

بسیاری از جهانگردان و سیّاحان که از این شهر بازدید کرده‌اند، گنبد طلایی مرقد را ستوده‌اند. از جمله مادام دیولافوا که می‌گوید:

> گنبد طلایی این مقبره، از دور، درخشندگی خاصّی دارد و درختان کهن چنار نارون در اطراف آن، سر به آسمان کشیده‌اند.[2]

مادام کارلاسرنا نیز که در عصر قاجار از این مکان، البته از دور بازدید کرده، آن را چنین توصیف می‌کند:

> چون نزدیک شدن مسیحیان به آن مسجد، ممنوع است، من نمی‌توانم با نگاهی از دور، در بارهٔ زیبایی ساختمان آن، دقیقاً قضاوت کنم. بالای مسجد، گنبدی بسیار بلند ـ که گفته شده از طلای ناب است ـ از دور می‌درخشید.[3]

اعتمادالسلطنه، تذهیب و طلاکاری گنبد را در عصر ناصری، این‌گونه وصف می‌کند:

> و دیگر تذهیب گنبد شریف و قبّهٔ منیف مزار فائض الأنوار

۱. دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، بناهای آرامگاهی، ص۳۶۷.
۲. سفرنامهٔ دیولافوا، ص۱۳۷.
۳. آدم‌ها و آیین‌ها در ایران، ص۲۵۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حضرت معصوم‌زادهٔ واجب‌التکریم، سیّدنا ابوالقاسم عبدالعظیم ـ علیه التصلیة و التسلیم ـ است که روی خشت‌های ظاهر آن را به طلای مباح خالص، گرفتن فرمود و این خدمت بزرگ به دستیاری و پایمردی پدر مؤلّف، پرداخته شد.[1]

۴. مناره‌ها

در اواخر عصر ناصری، دو منارهٔ بلند و باشکوه، در دو جانب ایوان اصلی آینه(ایوان شمالی) ساخته شد و پیش از آن، این بنا، فاقد گلدسته بود.

گلدسته‌ها، از سطح بام، چهار قسمت دارند؛ بدین ترتیب: پایهٔ استوانه‌ای آجری به پهنای هر ضلع ۴/۲۰ متر، گلدان، قلمه کشیده و مأذنه. روی گلدسته‌ها با کاشی‌های زیبای عصر قاجار، تزیین شده است. طرح کاشی‌های روی بدنهٔ استوانه‌ای گلدسته، با توجّه به فرسایش تدریجی قطر قلمه، جلوه‌ای خاص دارد.[2] بلندی آن‌ها از کف بنا، ۳۳ متر است. این مناره، از نظر تزیین و تناسب، در شمار زیباترین مناره‌های عصر قاجار است. داخل هر مناره، پلّکانی است که مؤذّن را به مأذنه می‌رساند.

۵. درهای حرم

مجموعهٔ بی‌بدیل یازده فقره درهای دولنگه، متعلّق به بقاع شریف آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم معرّف حدود یک‌هزار سال هنر و صنعت چوب، فلزکاری، منبّت، مشبّک، نقره‌کاری و خاتم‌سازی و گوشه‌های دیگری از هنرهای مستظرفه و کاربردی ایرانی است که بنا بر ارادت و تعلّقات علویان شمال ایران، امرای بویه، سلجوقی، تیموری و به‌ویژه صفویان و قاجار، ساخته و پرداخته شده‌اند و شامل درهای بزرگ دروازه‌ای، درهای داخلی و ارتباط دهندهٔ رواق‌ها، درهای

۱. المآثر و الآثار، ج۱، ص۸۳.

۲. دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، بناهای آرامگاهی، ص۳۶۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ورودی محدودهٔ بقعه و ایوان شریف و بالاخره درِ ویژهٔ مدخل ضریح مقدّس می‌شوند.

این درها عمدتاً در دورهٔ معاصر با تجهیز، تکمیل و توسعهٔ معبرهای داخلی حرم مقدّس و لزوم برقراری ارتباط نوین بین بقعه‌های مطهّر در اجرای طرح توسعهٔ حرم شریف در دههٔ هفتاد خورشیدی، به ضرورت از محل‌های اصلی و کاربردی خویش، منفک و مجزّا گردیدند و به ذخایر آثار نفیس و تاریخی آستان مقدّس پیوستند و با ایجاد موزهٔ نوین در طرح اخیر، پس از مستند سازی و تکمیل شناسنامهٔ فنّی، همچون مجموعه‌ای اصیل، تاریخی و نفیس در دو طبقه از موزه، به نمایش درآمده‌اند.[1]

از هنگامی که بر فراز مزار حضرت عبدالعظیم بنایی ساختند، یک در نیز برای ورود و خروج زائران در سمت شمال مقبره نصب کردند که سابقهٔ آن به دوران محمّد بن زید علوی در قرن سوم می‌رسد. این در تا عصر تیموری، پابرجا بود. در این عصر، در جنوب غربی مقبره، مسجدی به نام هولاکو ساختند که ناصرالدین شاه در آن‌جا مدفون است. برای این مسجد، دری چوبی و منبّت‌کاری شده با تاریخ ۸۴۸ق نصب شده است. در وسط لنگهٔ طرف راست نوشته‌اند: بسم‌الله الرحمن الرحیم و به نستعین، سلامٌ علیکم طبتم

۱. بروشور موزهٔ آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام.

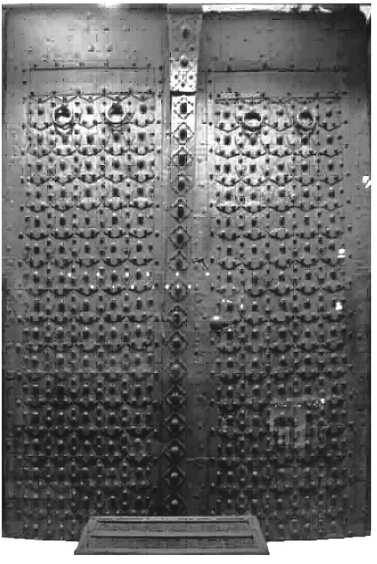
کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

فَادخلوها خالدین.

بر روی لنگهٔ دیگر آن نیز این عبارت دیده می‌شود:

تمّت هذا الباب المشهد المقدّس سیّد عبدالعظیم سنة ۸۴۸.[۱]

این سال، مصادف است با روزگار پادشاهی شاهرخ تیموری و انجام برخی اقدامات عمرانی در مجموعه مقدّسه. این در، اینک در موزهٔ آستان مقدّس، نگهداری می‌شود.

از نظر قدمت و تقدّم بر در اخیر، می‌باید از درِ چوبی و آهن‌کوب دورهٔ سلجوقی سدهٔ پنجم و ششم هجری نام برد که همهٔ قرائن و شواهد، مؤیّد تقدّم این اثر نسبت به عموم درهای موجود آستان مقدّس است.

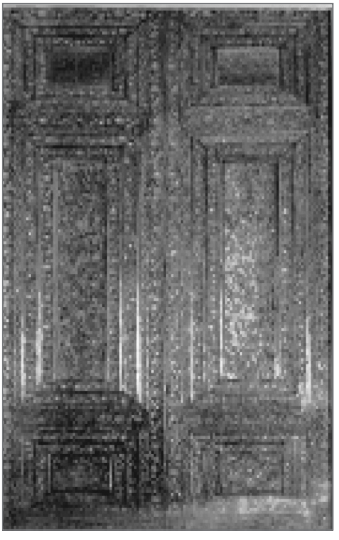
کتیبه‌ای در دو سطر به خطّ کوفی برجسته، شامل عبارت «أمر العبد الضعیف المذنب المرجی إلی/ رحمة الله تعالی عبدالصمد بن فخرآور» بر این در، نصب است که بنا بر مفهوم و سایر موارد مشابه، می‌تواند نام بانی آن باشد. ظاهراً این در، در نیمهٔ دوم سدهٔ دهم هجری، در دوران سلطنت شاه تهماسب اوّل صفوی و هم‌زمان با برخی اقدامات عمرانی و توسعهٔ حرم، دستخوش جابه‌جایی و جایگزینی با درهای دیگر شده است. به هر صورت، درِ آهنکوب و به‌ویژه کتیبهٔ کوفی آن، از قدیمی‌ترین آثار متعلّق به مجموعهٔ

۱. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۱۹؛ آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۲۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حرم مقدّس است که در طرح توسعهٔ آستان مقدّس، در سالیان اخیر به موزه انتقال یافته و اینک در معرض تماشاست.

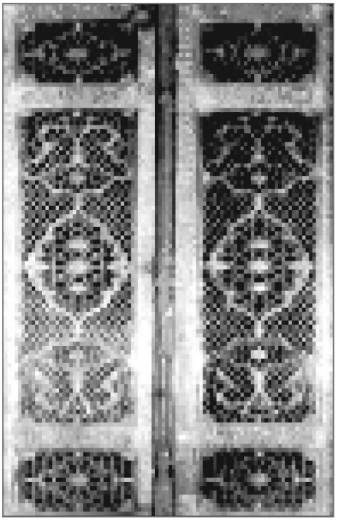
از دیگر درهای حرم، درِ منبّت با مادّه تاریخ «جنّت سرا»، از اوایل دورهٔ صفویه، در دو لنگه با هر لنگه به عرض ۴۷ و ارتفاع ۱۷۸ سانتی‌متر، مشحون از طرح‌ها و نقوش اسلیمی با کتیبهٔ شعر فارسی به خطّ نستعلیق در دو سطر با مطلع «گرنه باب الجنّه است این در، چرا/گشت تاریخش درِ جنّت‌سرا» می‌توان نام برد. ترکیب «در جنّت‌سرا» به حساب ابجد معادل ۹۱۸ق و ایّام حکمرانی شاه اسماعیل اوّل صفوی و همچنین معرّف بعضی اقدامات عمرانی در حرم مقدّس از سوی امرای صفوی است. این در، ظاهراً در مدخل مسجدی به همین نام «جنّت‌سرا» در معبر مزارهای شریف حضرت عبدالعظیم و امام‌زاده حمزه قرار داشته است. در دورهٔ قاجار با تغییر کاربری مسجد جنّت‌سرا به رواق حدّ فاصل مزارهای شریف، در مزبور، کاربرد اصلی را از دست داد و از محلّ نصب، منفک و به ذخایر آثار تاریخی- هنری آستان، انتقال یافت و در سالیان اخیر با تشکیل موزه، همچون اثری نفیس و تاریخی در طبقه فوقانی موزه، در معرض تماشا قرار دارد.

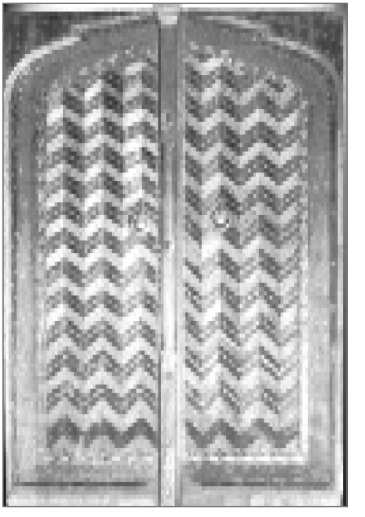
درِ چوبی منبّت با کتیبهٔ سال ۸۴۵ قمری

درهای نفیس دیگری نیز در آستان وجود داشته است که در ادامه به معرّفی مختصر آن‌ها اشاره می‌شود. گفتنی است کلّیهٔ این آثار، هم‌اکنون در موزه، نگهداری می‌شوند و در معرض دید بازدیدکنندگان، قرار دارند.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ـ درِ دولنگهٔ کوچک با بدنهٔ چوبی و روکش نقرهٔ مشبّک با نقوش اسلیمی از سدهٔ سیزدهم هجری که برای ورودی ضریح مزار حضرت امام‌زاده حمزه طرّاحی و ساخته شده است.

ـ درِ بزرگ دولنگهٔ چوبی با دماغه، کوبه و یراق فلزّی و طلاکوب، موسوم به درِ چوب‌پنبه یا درِ مدادی مربوط به دورهٔ صفویه و قرن دهم هجری است. این در، در فضای داخلی، حدّ فاصل ورودی مرقد شریف حضرت عبدالعظیم در مسجد قدیم زنانه[1] قرار داشته است.

۱. تاریخ آستانهٔ ری، ص۹۹-۱۰۱.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ـ درِ خاتم مربوط به سال ۱۲۷۲ق هم‌زمان با دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار با کتیبه‌های مرثیه در رثای واقعهٔ کربلا به خطّ نستعلیق از عاج، به رنگ سفید.

ـ درِ سراسر خاتم‌کاری، احتمالاً مربوط به سدهٔ سیزدهم هجری. این اثر نفیس، در سدهٔ چهاردهم هجری، توسّط استاد معاصر، محمّد صنیع‌خاتم، بازسازی و مرمّت کامل شده است.

ـ درِ خاتم که منحصراً برای نصب در یکی از مدخل‌های مرقد امام‌زاده حمزه در سال ۱۲۷۳ قمری و در زمان پادشاهی، ناصرالدین شاه قاجار ساخته شده است.

۶. صحن‌ها

الف. صحن عتیق(شمالی). در زمان احداث نخستین بنای مقبره در عصر علویان، چیزی به معنای صحن[1] و ایوان[2]، وجود نداشت. نخستین بار در عصر قاجار، در سمت شمال مقبره، صحنی ایجاد شد که در حقیقت از

۱. به حیاط کوچک یا بزرگ گفته می‌شود.

۲. به بخشی سرپوشیده از ساختمان گفته می‌شود که جلوی آن باز است، در و پنجره ندارد و مُشرِف به حیاط است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

آن‌جا به داخل آستان، راه می‌یافتند. این صحن و ایوان بزرگ آینه را در عصر ناصرالدین شاه، به دستور امین‌السلطان، صدراعظم وقت و فرزندش میرزا ابراهیم‌خان در سال ۱۳۰۹ق ساختند. ایوان آن با سنگ‌های مرمر سیاه و سفید، پوشیده شد و بر بالای مدخل آن کتیبه‌ای بر کاشی‌ها نقش بست که پیش‌تر شرح آن رفت.

صحن عتیق - ۱۳۴۶ ش

برخی احتمال داده‌اند که قبل از عصر قاجار، در امتداد آستان، مسجدی بوده که سپس، جای خود را به رواق[1] و ایوان شمالی داده است؛ زیرا بر کتیبه‌های درِ آهنین مدخل شمالی، نام «جنّت‌سرا» دیده می‌شد.[2]

۱. بخشی سرپوشیده از ساختمان که دو فضا را به هم مرتبط می‌کند.
۲. دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، بناهای آرامگاهی، ص۳۶۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در این صحن، آثاری از عصر محمّدشاه و مظفرالدین شاه قاجار وجود دارد. این صحن که اکنون محلّ اصلی تردّد زائران است، از سمت شمال، به بازار و از سمت جنوب، به حرم و از سمت غرب، به صحن باغ توتی و صحن غربی راه دارد و امام‌زاده طاهر نیز در شرق آن واقع است.

در بالای ایوان‌های کوچک صحن، ترجیع‌بند محتشم کاشانی را که در تعزیت شهدای کربلاست، با خطّ نستعلیق در زمینهٔ لاجوردی نوشته‌اند. در سال‌های گذشته، بر سردر ورودی صحن که در سمت بازار است، کتیبه‌ای با عنوان «حکومت جمهوری اسلامی به زعامت امام خمینی» در زمینهٔ لاجوردی به خطّ نستعلیق، نوشته شده است. در سمت شمال، مسجد جامع قرار دارد که تاریخ ساخت آن به عصر قاجار برمی‌گردد.

ب. صحن باغ توتی(شمال غربی). بخشی از محلّ این صحن، پیش‌تر مدرسهٔ دینی بوده است. مؤسّس مدرسه را ابراهیم‌خان امین‌السلطان دانسته‌اند. این مدرسه تا سال ۱۲۹۹ق دایر بوده و سپس، تعطیل و حجره‌های آن به مقبره تبدیل شد.[۱] بسیاری از اشراف، دولت‌مردان، رجال و شخصیت‌های سیاسی،

۱. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۱۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در این صحن دفن شده‌اند. بر اساس گزارشی، در گوشه‌ای از صحن باغ توتی، محلّی برای شستن اموات وجود داشت، با یک تخته سنگ و یک پیت حلبی که برای داغ کردن آب، استفاده می‌کردند.[1] باغ توتی، یک راهرو باریک ارتباطی(به اندازهٔ ۴/۵ در ۵/۵ متر) با حرم داشته است.

ج. صحن ناصری(غربی). این صحن، در قسمت غربی حرم قرار گرفته و از سمت شمال به باغ توتی، از شرق، به اماکن متبرّک و از طرف غرب، به بازار و مدرسهٔ علوم دینی که بعدها ساخته شد، محدود بوده است. این صحن را از آن جهت «ناصری» می‌گفتند که قبر ناصرالدین شاه، در رواق آن قرار دارد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نام آن، به صحن آیة‌الله کاشانی»

صحن ناصری -۱۳۲۳ ش

«تغییر یافت و اخیراً در طرح توسعهٔ آستان، مسقّف شده و به رواق بالاسر حضرت عبدالعظیم ملحق گردیده و «شبستان امام خمینی»[2] نام گرفته است. در بالای ایوان شرقی صحن ـ که طول و عرض آن شش در سه متر است و در

۱. خاطرات آقای حاج رضا مطلّبی کاشانی از سال ۱۳۴۹ش، مرکز اسناد آستان.

۲. شبستان به بخش‌های سرپوشیده و تا اندازه‌ای بزرگ گفته می‌شود که از یک طرف به حرم راه دارند و از طرف دیگر به صحن.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

داخل شبستان قرار می‌گیرد ـ آیهٔ شریف ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ...﴾ نوشته شده و پس از آن، آیهٔ مبارک ﴿يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ...﴾ نقش بسته است.

د. صحن باغچهٔ علیجان (شمال شرقی). این صحن که مکان فعلی آن، صحن مصلّا و صحن امام‌زاده طاهر است، در شرق امام‌زاده طاهر قرار داشت. در گذشتهٔ دور، این مکان، باغ یا باغچه‌ای باصفا و زیبا بوده و برای استراحت زائران، از آن استفاده می‌شده است؛ امّا سپس گرداگرد آن را مقابر خانوادگی احاطه کرد و صحن به گورستان تبدیل شد. سقّاخانه‌ای را هم که پیش‌تر در صحن عتیق، مقابل ایوان آینه قرار داشت، در سال ۱۳۴۷ش به این باغچه آوردند.

هـ. صحن امام‌زاده حمزه (جنوبی). صحن جنوبی یا صحن امام‌زاده حمزه، در شرق ایوان آینهٔ امام‌زاده حمزه قرار دارد. کاشی‌کاری و طاق‌نمابندی‌های آن، از یادگارهای امین السلطان است که در شرق حرم، ساخته بودند.

۷. ایوان‌ها

الف. ایوان شرقی. قدیمی‌ترین ایوان در مجموعهٔ آستان، ایوان شرقی حرم است که در سال ۹۴۴ق به فرمان شاه تهماسب صفوی ساخته شد و در ۱۲۷۰ق به فرمان ناصرالدین شاه، آن را آینه‌کاری و تزیین کردند.[۱] این ایوان که امروزه در رواق جدید بین‌الحرمین واقع شده و مدخل زنانهٔ حرم مطهّر است، در طرح توسعه، دگرگون شده و ستون‌های سنگی آن به ایوان امام‌زاده حمزه منتقل شده است.

ب. ایوان شمالی. این ایوان که به «ایوان آینه» نیز مشهور است، با آینه‌کاری زیبا در زمان قاجار و به دستور میرزا ابراهیم‌خان امین‌السلطان، صدراعظم ناصری و فرزندش میرزا علی‌اصغرخان، به سال ۱۳۰۹ق ساخته

۱. Persia, introduction by james morris, London, p200.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

شد تا مدخل اصلی حرم باشد. بعد از ساختن این ایوان، در ورودی حرم از شرق به این‌جا منتقل شد.[1] میان ایوان بزرگ شمالی و حرم، رواقِ کوچکی وجود دارد که اندکی از آن با کاشی‌های معرّق و آینه، تزیین شده است. میان این ایوان و بخش زنانه، درِ بزرگ چوبی به تاریخ ساخت ۹۰۴ق(عصر تیموری) وجود داشته است. این ایوان، امروزه محلّ ورود زائران از سمت شمال و صحن عتیق است.

۸. رواق‌ها

معماری و بنای آستان حضرت عبدالعظیم، در هزار سال گذشته، تغییر و تحوّلات بسیار به خود دیده است. طبق اسناد در دوره‌های علویان طبرستان، آل بویه، سلجوقیان، مغولان، صفویه و قاجاریه، تغییراتی بسیار محسوس و اساسی در این مکان صورت گرفته است. از دوره قاجار تا سال ۱۳۶۹ش معماری و بناهای آستان مقدّس، تقریباً بر همان روال دوران قاجاریه، بخصوص عصر ناصری بود.

الف. رواق شمالی. این رواق، میان حرم مطهّر حضرت عبدالعظیم و ایوان شمالی قرار دارد. کتیبه‌ای آجری که از احداث بنا به دستور وزیر برکیارق عبدالملک بَراوستانی در عصر سلجوقی سخن می‌گوید، در ورودی این رواق، قرار دارد. از این رو، شاید بتوان آن را قدیم‌ترین ورودی آستاندانست. رواق شمالی، احتمالاً پیش از اصلاحات شاه تهماسب، به صورت کفش‌کن روبازی بوده که پس از مسدود کردن ورودی شمالی حرم، آن نیز متروک گردیده است تا آن که نزدیک به یک‌صد سال بعد توسّط علیشاه دوم، بنایی در آن‌جا ساخته شد و در سال ۱۲۳۰ ق حسام‌السلطنه، مجدّداً رواق یاد شده را گشود و رواق، که از دورهٔ صفویه، مسدود و قسمتی از آن به مسجد زنانه تبدیل شده بود، شکلی نو به خود گرفت.

۱. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۱۴.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

گچ‌بُری‌های این مکان، مربوط به عصر ناصری است که در سال ۱۳۴۶شمسی، گچ‌بُری‌ها، منفک شد و جای خود را به آینه‌کاری داد.[۱]

ب. رواق شرقی. این رواق، یکی از قدیمی‌ترین رواق‌های آستان و مربوط به عصر شاه تهماسب صفوی به سال ۹۴۴ ق است. همان طور که اشاره شد، قبل از دورهٔ قاجاریه، مدّتی در ورودی حرم در این رواق بود تا این‌که در این دوره، مجدّداً رواق شمالی، معبر اصلی حرم قرار داده شد. پنجره‌های قدیمی مشبّکی در آن‌جا نصب بود[۲] و درهای قدیمی آستان، بیشتر در این قسمت قرار داشت.

ج. رواق غربی (بالاسر). این رواق، در قسمت غربی حرم (بالاسر حضرت عبدالعظیم) واقع شده و امروزه، معبری برای اتّصال به رواق آیة‌الله کاشانی و احتمالاً از تأسیسات زمان صفویه است. رواق، در گذشته طاق‌نما یا ایوان کوچکی به سمت مغرب داشت که پس از فوت آصف‌الدولهٔ شیرازی، تولیت

۱. مرکز اسناد آستان، تاریخ شفاهی، مصاحبه استاد علیرضا نوید، هنرمند آینه‌کار.

۲. این پنجره‌ها در طرح توسعه، از جای خود منفک شد و به دلیل بی‌مبالاتی کارگران، دچار حریق شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

تفویضی آستانه، آن طاق‌نما به مقبرهٔ کوچکی برای او اختصاص یافت.[1] این رواق، قرینه و هم‌اندازهٔ رواق شرقی بود تا این‌که در سال ۱۳۶۶ش مقبرهٔ آصف‌الدوله و خزانهٔ آستان که در غرب رواق قرار داشت، به این مکان، افزوده شد و آینه‌کاری زیبایی توسّط هنرمندان در آن اجرا شد.[2] این رواق، در گذشته، بزرگ‌ترین و زیباترین رواق بوده است.

بین این رواق و حرم حضرت عبدالعظیم حسنی از سمت شرق، دری زیبا و منبّت‌کاری شده وجود دارد که به دستور اعتمادالدوله میرزا آقاخان به سال ۱۲۷۱ق ساخته شده است.[3] اندکی از دیواره‌های اطراف آن، سنگ مرمر سیاه و سفید و بقیه، آینه‌کاری است. محراب زیبای کاشی، به این رواق، جلوهٔ خاصّی بخشیده است.

د.رواق جنوب غربی(آیة‌الله کاشانی). این رواق که روزگاری «مسجد هلاکو» نامیده می‌شد،[4] در زمان قاجار به مقبرهٔ ناصرالدین شاه، بدل گشت که تا انقلاب اسلامی ایران، پا برجا بود. به همین جهت، از آن با نام «رواق ناصری» هم یاد می‌شود.

این بنا، جدا از حرم و مستقل بود و بین رواق بالاسر و حرم امام‌زاده حمزه قرار داشت. از آن‌جا که درهای مقبره، معمولاً بسته بود، ارتباط مردم برای زیارت از طریق رواق جنوبی یا بین‌الحرمین، صورت می‌گرفت. در اوایل انقلاب اسلامی، دیوارهای مقبرهٔ ناصرالدین شاه که مانند حائل بین دو حرم مطهّر بود، از میان رفت و به شکل امروزی درآمد.[5] ترکیب گچ‌بُری و آینه‌کاری

۱. تاریخ آستانهٔ ری، ص۱۱۳-۱۱۴.
۲. مرکز اسناد آستان، تاریخ شفاهی، مصاحبهٔ استاد علیرضا نوید، هنرمند آینه‌کار.
۳. آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام در گذشته و حال، ص۱۰۷.
۴. تاریخ آستانهٔ ری، ص۱۱۶.
۱. همان، ص۱۱۶-۱۱۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

این بنا، از دورهٔ ناصری تا امروز، حفظ گردیده است.

هـ. رواق جنوبی (بین‌الحرمین). حرم حضرت عبدالعظیم و امامزاده حمزه که پیش‌تر میان آن‌ها کوچه‌ای فاصله بود، در دوران قاجاریه با «بین‌الحرمین»، که از جنوب حرم مطهّر تا برابر ایوان آینهٔ حرم امامزاده حمزه امتداد داشت، به هم متّصل شد.

ایوان آینهٔ حرم امامزاده حمزه در شرق این رواق و در مقابل آن نیز پیش‌ایوان ستون‌دار اتابکی قرار داشت.[1] ترکیب سنگ‌های پایینی دیوار، همانند رواق بالاسر، از سنگ مرمر سیاه و سفید و بقیّه، آینه‌کاری است. آینه‌کاری این قسمت، در سال‌های ۱۳۴۷تا ۱۳۴۸ش به انجام رسیده است.[2]

و. رواق‌های حرم امامزاده حمزه. مرقد امامزاده حمزه که به لحاظ مکانی در قسمت جنوبی حرم حضرت عبدالعظیم قرار دارد، دو رواق داشت: یکی در غرب با فضایی کوچک و دیگری، در شرق و روبه‌روی صحن ایشان که به ایوان آینهٔ حرم، ختم می‌شد. این بنا، از سازه‌های دوران ناصری و بانی آن، دوست‌محمّدخان معیّرالممالک بود.[3]

ز. رواق امامزاده طاهر. حرم امامزاده طاهر که به وسیلهٔ قبور و صحن شمالی از دو حرم حضرت عبدالعظیم و امامزاده حمزه جدا بود، برای خود، ایوان و رواقی داشت که به دستور مسعود میرزا ظل‌السلطان، پسر ناصرالدین شاه، احداث شده بود.[4]

---

۱. دائرة المعارف تشیّع، ج۱، ص۸۱ و عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۱۳.
۲. شرح احوال حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و حضرت امامزاده حمزه علیه‌السلام و خدمات انجام شده در آستانهٔ مبارکه، ص۱۸.
۳. تاریخ آستانهٔ ری، ص۱۱۴.
۴. همان، ص۱۱۵-۱۱۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۹. کتابخانه

آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی، از گذشته دارای کتابخانه و قرائت‌خانه بود. تاریخ تأسیس کتابخانه، به طور دقیق، روشن نیست و در مصادر و منابع در این موضوع، بحثی نشده است؛ امّا آنچه می‌دانیم، این‌که در عصر سلاطین صفوی، آستان مقدّس، کتابخانه‌ای داشته است.[۱] آستان مقدّس، در دوران شاه تهماسب اوّل صفوی به سال ۹۳۶ق مقارن با تولیت میر سیّد حسین خاتم‌المجتهدین، دارای کتابخانه‌ای قابل توجّه و بزرگ بوده که از جمله کتابخانه‌های معتبر دوران خود به شمار می‌رفته است. در کتابخانهٔ یاد شده، کتاب‌هایی وجود داشته که اکثراً کم‌نظیر، بلکه منحصر به فرد بوده است. برای نمونه، کتابی با عنوان منتقلة‌الطالبیین، تألیف ابواسماعیل ابراهیم بن عبدالوهّاب که در آن، تاریخ فرزندان پیامبر اسلام ﷺ که در برابر خلفا و امرای معاصر خود خروج کرده و از مکّه و مدینه در اقصا نقاط عالم پراکنده شده‌اند، وجود دارد؛ امّا بیشتر شکوه و عظمت کتابخانهٔ آستان، مربوط به دوران شاه عبّاس اوّل[۲] (۱۰۳۷ ق) بوده که شخصاً یک‌صد و بیست جلد کتاب، وقف کتابخانه می‌نماید و اکنون، وقف‌نامهٔ آن، موجود است.[۳]

در دوران ناصرالدین شاه، بر اثر اختلافات شدیدی که بین دربار قاجار و متولّی وقت آستان بر سر مسئلهٔ تولیت این مکان مقدّس به وجود می‌آید، اوضاع، سخت مغشوش می‌گردد و کتابخانه از هم می‌پاشد و عدّه‌ای، بسیاری

۱. عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، ص۳۳۰.

۲. در روایات مختلف، آمده است که شاه عبّاس اوّل صفوی، بیمار می‌شود و برای شفای خود، این کتاب‌ها را نذر آستان مقدّس می‌نماید (برای اطّلاع بیشتر، ر.ک: کتاب آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین).

۳. تاریخ مختصر کتابخانهٔ آستان مقدّسهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۱۸-۱۹ و اماکن تاریخی ری، ص ۲۵۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

از کتاب‌های قیمتی آن را به سرقت می‌برند.[1] در واقع، آستان تا سال ۱۳۲۴ش فاقد کتابخانه بود. در این سال با تلاش تولیت وقت آستان، حاج سیّد احمد هدایتی و فرزند ایشان دکتر محمّدعلی هدایتی از اساتید دانشگاه، و با همّت آقای جواد مؤذّنی، کتابخانهٔ آستان، احیا می‌شود و تالاری در صحن امام‌زاده حمزه به آن مکان اختصاص می‌یابد.[2]

در بارهٔ کتابخانهٔ آستان، آمده است:

> کتابخانهٔ حضرتی، در وسط ضلع شرقی قرار گرفته بود. خود کتابخانه، دارای یک درب ورودی به مخزن کتابخانه بود و داخل آن، توسّط سه پنجره به خارج صحن، مربوط می‌شد. درب ورودی، توسّط سه پلّهٔ تراشیده شده، صحن را به داخل مربوط می‌ساخت. داخل کتابخانه، اتاق چهارگوش سفید شده‌ای داشت که توسّط گچ‌بُری مختصری، مزیّن گردیده بود و دور تا دور آن، یازده قفسه کتاب با درب‌های شیشه‌ای قرار داده بودند که داخل هر یک از آن‌ها چهار ردیف کتاب که اکثریت آن‌ها قطور و بزرگ و دارای جلدهای چرمی ضخیم‌اند، چیده شده بود که مجموع آن‌ها از دو هزار جلد، بیشتر نبود. این کتب، موضوعاتی چون: فقه، اصول، اخبار، حدیث، بیان، دیوان، تاریخ، ادبیات و... را شامل می‌شد که هر کدام از آن‌ها بر حسب موضوع، جدول بندی شده و در دفتری، ضبط شده بودند.[3]

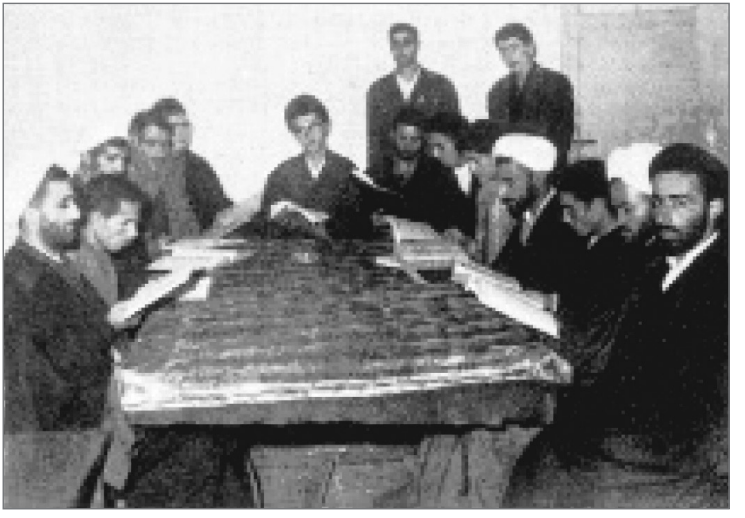
---

۱. همان، ص۲۵۷.

۲. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۳۲؛ تاریخ مختصر کتابخانهٔ آستان مقدّسهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۱۹.

۳. اماکن تاریخی ری، ص۲۵۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

قرائت‌خانه، بین سال‌های ۱۳۲۴ تا ۱۳۴۰ش

در سال ۱۳۲۴ش با خرید حدود ششصد جلد کتاب از کتاب‌های مرحوم نظرپاک (از اساتید مدرسهٔ سپهسالار)، کتابخانهٔ آستان، بعد از چند دهه، مجدّداً شروع به کار می‌کند[۱] و از آن تاریخ، افراد علاقه‌مند به آستان مقدّس، در حدّ توان، کتاب‌هایی تقدیم کتابخانهٔ آستان می‌کنند که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می کنیم:

آیة‌الله سیّد شهاب الدین مرعشی نجفی، سیصد جلد؛ شاهزاده حسنعلی میرزا شاهرخی، ۴۰۲ جلد؛ حاج تشید، ۲۰۵ جلد؛ حاج مختار آقا معینی، یک‌صد جلد؛ سیّد اسماعیل موسوی، هشتاد جلد؛ احمد ذاکرزادهٔ تهرانی، ۷۸ جلد؛ حاج شیخ محمّدرضا بروجردی، چهل جلد.[۲]

در سال ۱۳۳۹ش یکی از افسران ارتش ایران به نام سرتیپ محمّد میمند،

۱. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۳۴.

۲. تاریخ مختصر کتابخانهٔ آستان مقدّسهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، ص۲۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در ضلع جنوبی صحن امام‌زاده حمزه، ساختمانی در حدود چهارصد متر مربّع و در دو طبقه به عنوان مدرسه، بنا می‌نماید. مسئولان کتابخانه که در آن زمان با کمبود فضا مواجه بودند، به ایشان پیشنهاد می‌کنند که این مکان را به عنوان کتابخانه، وقف کند. ایشان هم که علاقهٔ خاصّی به آستان مقدّس داشت، محلّ مدرسه را به عنوان کتابخانه، وقف آستان می‌کند.[1]

در سال ۱۳۴۰ش کتابخانه به آن محل، انتقال داده می‌شود و در سیزدهم رجب همان سال، طی جشن باشکوهی، کتابخانهٔ جدید، آغاز به کار می‌کند. این کتابخانه تا سال ۱۳۶۶ش به کار خود ادامه می‌دهد. در این سال، کتابخانه، عملاً با کمبود فضا مواجه می‌شود و ناچار به صورت نیمه‌تعطیل در می‌آید.

سال ۱۳۶۹ش ساختمان کتابخانه در صحن باغ توتی، جنب دفتر آستان، آمادهٔ بهره‌برداری می‌شود و از محلّ قبلی به محلّ جدید خود، انتقال می‌یابد. این جابه‌جایی، هم‌زمان با انتصاب آیة‌الله ری‌شهری به عنوان تولیت جدید آستان مقدّس که خود، زمانی از استفاده‌کنندگان همین کتابخانه بود، اتّفاق افتاد.[2]

۱۰. مدرسه‌های علمیه

در جوار مقبرهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی، چندین مدرسهٔ علوم دینی ساخته شده است که قدیمی‌ترین آن‌ها به عصر صفویه باز می‌گردد. این مدارس، عبارت‌اند از:

ـ **مدرسهٔ علمیهٔ عتیق.** این مدرسه در شمال صحن بزرگ(عتیق) و پشت

۱. همان، ص۲۱.

۲. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۲۴-۳۲۵.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مسجد جامع، واقع شده است. تاریخ بنای آن روشن نیست؛ هر چند که بنای آن را به دوران سلاجقه نسبت می‌دهند.[1]

کتیبه‌ای سنگی در مدخل مدرسه از سمت بازار بر دیوار نصب شده است که از مرمّت آن به سال ۱۲۰۶ق در زمان آقامحمّدخان قاجار به دست مهدی قلی‌خان، خبر می‌دهد.[2]

این مدرسه، در زمان رضاخان به دبستان شش کلاسه‌ای به نام «طاهری» تبدیل شد و پس از چند سال، تعطیل گردید و کم‌کم به صورت یکی از گورستان‌های آستان درآمد، تا آن که مرحوم شیخ علی‌اکبر برهان[3] در سال ۱۳۶۴ق مدرسه را بازپس گرفت و به تعمیر و بازسازی آن، همّت گماشت.

بازسازی، سه سال بعد پایان پذیرفت و در یازدهم ذی‌قعدهٔ سال ۱۳۶۹ق (سوم شهریور ۱۳۲۹ش)، مصادف با زادروز امام رضا علیه‌السلام، طی مراسمی با حضور نمایندگان مراجع عظام تقلید، بازگشایی شد.[4] در مدرسهٔ برهان، طلّاب بسیاری تحصیل می‌کردند و استادان بنامی همچون شیخ محمّدرضا بروجردی (مصحّح شرح ابن‌میثم بر نهج‌البلاغه) در آن تدریس کرده‌اند.[5]

پس از پیروزی انقلاب تا سال ۱۳۶۹ش مدیریت و تولیت مدرسه را مرحوم آیة‌الله شیخ محمّدباقر رفیعی، امام جمعهٔ شهر ری[6] بر عهده گرفت.

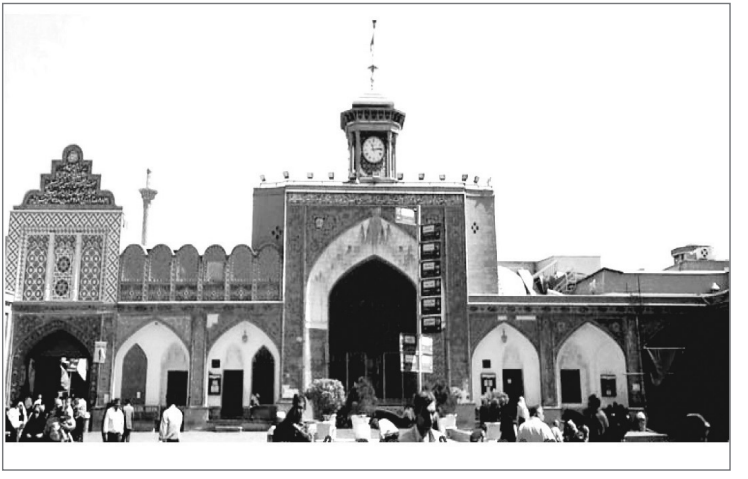
۱. تاریخ آستانهٔ ری، ص۱۰۸.
۲. این کتیبه در موزهٔ آستان نگهداری می‌شود.
۳. شیخ علی‌اکبر برهان، در سال ۱۳۲۴ق. در تهران به دنیا آمد. وی، تحصیلات خود را در تهران، قم و نجف گذراند و توانست از آیة‌الله سیّد ابوالحسن اصفهانی، وکالت مطلقه بگیرد. مسجد و مدرسهٔ لرزاده در تهران، دبستان و دبیرستان پسرانه و دخترانهٔ برهان و مدرسهٔ علمیهٔ برهان، از یادگارهای اوست.
۴. اختران فروزان ری و طهران، ص۶۵.
۵. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۲۶.
۶. ر.ک: پرتال اینترنتی امام خمینی، «حکم انتصاب آقای محمّدباقر رفیعی به سمَت امامت

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ـ **مدرسهٔ علمیهٔ امینیه.** همان گونه که در معرّفی صحن باغ توتی گفته شد، این صحن، پیش‌تر مدرسهٔ علمیهٔ امینیه بوده که اواخر عصر قاجار، از رونق افتاد و حجره‌های آن به مقبره‌های خانوادگی، تبدیل شد. پس از فرو ریختن دیوارهای مدرسه و حجره‌ها، به گورستان عمومی «باغ توتی» تبدیل گردید.

۱۱. مسجد جامع (عتیق)

در مجاورت صحن عتیق، یعنی صحن شمالی، مسجدی ساختند که از طرف جنوب به صحن، از شمال به مدرسهٔ علمیهٔ برهان و از غرب به بازار، مرتبط می‌شد. این مسجد که تاریخ احداث آن روشن نیست، در

مسجد جامع عتیق

سال ۱۲۴۳ق به همّت سرتیپ محمّد یوسف‌خان نوری، تعمیر شد. این تاریخ و نام بانی، بر لچکی‌های طرفین مسجد، دیده می‌شود. مسجد جامع، دارای دو طبقهٔ رویین برای استفاده در تابستان، و زیرین برای استفاده در

جمعهٔ شهر ری»، مستند به صحیفهٔ امام، ج۱۱، ص۴۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

زمستان است و دیوارهای آن با کاشی‌های رنگی، پوشیده شده است. برخی آگاهان محلّی می‌گویند پیش از ساختمان صحن در زمان قاجار، بین مسجد و بقعهٔ حضرت عبدالعظیم کوچه‌ای بوده و قسمت وسط مسجد که اکنون با پنجره‌های مشبّک پوشیده شده است، راهرو مدرسه بوده و طرفین آن را شبستان تشکیل می‌داده است. پس از احداث صحن، کوچه نیز به صحن، و راهرو مدرسه، به مسجد ملحق و دو شبستان نیز به هم متّصل شدند. آن‌گاه، راهرو مدرسه را بستند و درِ دیگری از طرف بازار برای آن گشودند.

۱۲. موزه

از نخستین سال‌های احداث بنا بر مرقد حضرت عبدالعظیم حسنی، پادشاهان و حکمرانان، اشیا و لوازم نفیسی به این مکان، اهدا کرده بودند. در زمان شاه تهماسب اوّل صفوی، طی فرمانی در سال ۹۵۰ق مکان مناسبی برای نگهداری از این هدایا و اشیای قیمتی ساخته شد.[۱]

در زمان ناصرالدین شاه قاجار، اوّلین شاه ایرانی که از اروپا دیدن کرد، ایدهٔ تشکیل موزه در «کاخ گلستان» شکل گرفت و از آن‌جا که شاهان قاجار، ارتباط خوبی با بقاع متبرّک داشتند، این ایده آرام آرام به این اماکن، تسرّی یافت. بدین ترتیب، شاید بتوان گفت بعد از تشکیل موزهٔ سلطنتی در مجموعهٔ کاخ گلستان، احتمالاً نخستین مکان مطرح برای موزه، محلّ خزائن آستان حضرت عبدالعظیم بوده باشد، اگر چه نمی‌توان از آستان قدس رضوی، با وجود منابع و استعدادهای همه‌جانبهٔ آن، چشم‌پوشی کرد.

جواد صفی‌نژاد، موزه یا خزانهٔ آستان مقدّس در دههٔ سی شمسی را این گونه معرفی می‌کند:

۱. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۷۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در ضلع غربی رواق حضرت عبدالعظیم حسنی، خزانه قرار دارد. توسّط دربی، وارد اتاق چهارگوش خزانه می‌گردیم که دارای دو سقف گنبدی و دیوارهای سفید شده و کف فرش شده با موزائیک است. خزینه دارای دو درب غربی و شرقی است که درب غربی، به صحن ناصرالدین شاه و درب شرقی، به رواق، متّصل می‌گردد... .

[این مکان دارای] گنجینه‌های دربداری است که ظروف قیمتی و گران‌بهای حضرتی، در آن‌ها جای دارند که عبارت‌اند از: پرده‌های قلّابدوز، گلدان‌های نقره، روپوش ضریح، پرده‌های زیبا، پارچه‌های پُربها... .

... از این گنجه‌ها به بعد، قفسه‌هایی به شکل قفسهٔ کتابخانه در چهار ردیف، قرار دارند که در آن‌ها لوسترها، چراغ‌های مختلف، شمعدان‌ها، گلدان‌های رنگارنگ فلزّی، بادبزن‌های برقی و... قرار دارند.

در ضلع غربی خزانه، درب دیگری است که توسّط پلّه‌های آهنی نرده‌ای آن به طبقهٔ دوم خزانه می‌رسیم که دو اتاق دارد و روی مقبرهٔ آصف‌الدوله قرار گرفته‌اند. زیارت‌نامه‌های فروانی در این دو اتاق مشاهده می‌شود که در کنار هم چیده شده‌اند... .

در این جا آینهٔ بزرگی به دیوار نصب است که در بالای آن، در وسط، نام «السطان فتحعلی شاه قاجار» دیده می‌شود که بر روی آن نوشته‌اند: «این آینه را بر مزار حضرت امامزادهٔ لازم‌التعظیم، ابوالقاسم عبدالعظیم وقف کرد، فی سنة ۱۲۱۹ هجری...» .[۱]

این مکان تا سال ۱۳۶۹ش به همین صورت بود و بازدید عمومی نداشت و به شکل اختصاصی در معرض دید مسئولان قرار می‌گرفت؛ اما در بهمن

۱. اماکن تاریخی ری، ص۲۲۴-۲۲۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

سال ۱۳۷۳ و به همّت آیة‌الله محمّدی ری‌شهری، تولیت فقید آستان، درب این موزه به روی تمام علاقه‌مندان باز شد و به قدری از آن استقبال شد که مدیران آستان تصمیم گرفتند فضای مناسب‌تری برای موزه در نظر بگیرند. بر این اساس، بنایی باشکوه در کنار مصلّا و در ۳۰۰۰ متر مربع ساخته شد و در سال ۱۳۷۸ به بهره‌برداری رسید.[۱]

سه. رویدادها و حوادث

به روایت منابع تاریخی، آستان حضرت عبدالعظیم، یکی از مکان‌هایی بوده که همواره در تحوّلات اجتماعی، نقش بسزایی داشته است. اسناد و منابع تاریخی نشان می‌دهند که این پایگاه مذهبی و سیاسی، صحنهٔ اعتراضات و برخی خیزش‌های اجتماعی، از جمله دورهٔ مشروطه و نیز انقلاب اسلامی بوده است. مهم‌ترین رخدادهای شکل‌گرفته در این آستان به شرح زیر است:[۲]

۱. جزئیات این تلاش و آثار موجود در موزه، در صفحهٔ ۱۳۶-۱۳۹ همین کتاب آمده است.

۲. وقایع یاد شده با برخی منابع درج شده در پاورقی‌ها، اغلب برگرفته از نسخهٔ تحقیقی کتاب امامزاده‌ها و تربت برخی از پاکان و نیکان (ص۳۶۴ ـ ۳۹۱) است که در سال ۱۳۸۵ تهیه شده و نسخه‌ای از آن در کتابخانهٔ مرکزی آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم موجود است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

- **بست‌نشینی میرزا ابوالحسن خان ایلچی.** وی بعد از به سلطنت رسیدن محمّدشاه، از ترس جان خود، در سال ۱۲۵۰ هجری قمری در حرم حضرت عبدالعظیم متحصّن شد.[۱]

- **بست‌نشینی آقاخان محلّاتی.** او در سال ۱۲۵۶ق در کرمان، طغیان کرد و توسّط محمّدشاه، سرکوب شد و در حرم حضرت عبدالعظیم، بست نشست تا این‌که توانست از شاه، امان بگیرد و به هند، مهاجرت کند.[۲]

- **بست‌نشینی حاجی میرزا آقاسی.** میرزا عبّاس بیات ایروانی، معروف به حاجی میرزا آقاسی، صدراعظم محمّدشاه قاجار که بعد از فوت محمّدشاه، به دلیل وحشت از سابقهٔ صدارتش و همچنین توطئه‌های درباریان، در سال ۱۲۶۴ ق در حرم حضرت عبدالعظیم بست نشست.[۳]

- **بست‌نشینی فرّاشان.** در تاریخ دهم شعبان ۱۳۰۱، تعدادی از فرّاشان فرّاش‌خانه و نایب‌های دربار ناصرالدین شاه قاجار، از دست حاجب‌الدوله، در حرم حضرت عبدالعظیم متحصّن شدند.[۴]

- **تجمّع در حرم و دعا برای رفع وبا.** در محرّم سال ۱۳۱۰، وبا در ایران شایع شد، به طوری که در تهران، روزی پانصد تا ششصد نفر در اثر وبا کشته می‌شدند. در این زمان، دو یا سه مرتبه مردم تهران به همراه علما و سادات شهر، در حرم حضرت عبدالعظیم تجمّع داشتند.[۵]

- **تَحصّن قصّاب‌ها.** ناصرالدین شاه قاجار، به مناسبت پنجاهمین سالگرد

گفتنی است در نسخهٔ چاپی این کتاب در سال ۱۳۸۸ (ص۳۰۰) برخی جزئیات مربوط به وقایع یاد شده حذف شده‌اند.

۱. صدرالتواریخ، ص۳۶ -۳۷.
۲. حماسهٔ کویر، ص۶۸۶.
۳. مرآة البلدان، ج۱، ص۹۵۰؛ سفرنامهٔ پولاک، ص۳۲۴.
۴. روزنامهٔ خاطرات اعتمادالسلطنه، ج۴، ص۳۰۱.
۵. روزنامهٔ خاطرات عین‌السلطنه، ج۱، ص۴۸۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

پادشاهی‌اش با پیشنهاد صدراعظم، فرمان رایگان نمودن نان و گوشت را صادر کرد. در نتیجهٔ این تصمیم، تمام قصّاب‌ها، دکان‌ها را بستند و در حرم حضرت عبدالعظیم بست نشستند.[1]

- **تَحصّن سیّد جمال‌الدین اسدآبادی.** یکی از مهم‌ترین تحصّن‌ها در تاریخ معاصر ایران، تحصّن سیّد جمال اسدآبادی بود که در اعتراض به شیوهٔ حکمرانی ناصرالدین شاه، چند ماه در آستان حضرت عبدالعظیم متحصّن شد که در نهایت، به زور وی را از تحصّن، خارج کردند.[2]

- **ماجرای قتل ناصرالدین‌شاه.** در سیزدهم ذی‌قعدهٔ ۱۳۱۳، در حالی که ناصرالدین شاه به زیارت آمده بود، توسّط میرزا رضا کرمانی، از مریدان سیّد جمال‌الدین اسدآبادی کشته شد.[3] گفته شده است میرزا رضا پیش از اقدام به قتل، به بهانهٔ دادخواهی و رساندن عریضه به شاه، در همان مکان متحصّن بوده است.[4]

- **تحصّن جمعی از علما در مهاجرت صغرا.** در سال ۱۳۲۳ق به دنبال گران شدن قند، علاءالدوله حاکم تهران، با حمایت عین‌الدوله، تعدادی از تجّار، از جمله سیّد هاشم را ـ که از سادات محترم تهران بود ـ تنبیه کرد. روز بعد، تجّار، بازارها را بستند و در مسجد شاه، مجتمع شدند و مردم به خانه‌های علمایی چون آقایان بهبهانی، طباطبایی و صدرالعلما رفتند و ایشان را به مسجد آوردند. با انتقاد واعظ مسجد از حکومت و بی‌اعتنایی به احکام قرآن، جلسه به آشوب

۱. خاطرات کلنل کاساکوفسکی، ص۴۷-۴۹.
۲. انجمن‌های سرّی در انقلاب مشروطیت، ص۱۶۸ و رهبران مشروطه، ص۵۱۸-۵۳۰؛ خاطرات سیاسی امین‌الدوله، ص۱۴۴ ـ ۱۴۵.
۳. حیات یحیی، ج۱، ص۱۳۷؛ روزنامهٔ خاطرات عین‌السلطنه، ج۱، ص۹۳۷ و یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه، ص۱۰۲-۱۰۳.
۴. ایران در دورهٔ سلطنت قاجار، ص۱۹۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

کشیده شد. در پی آن، عدّه‌ای از علما و مردم، از جمله آیة‌الله بهبهانی و آیة‌الله طباطبایی، در زاویهٔ مقدّسهٔ حضرت عبدالعظیم متحصّن شدند و عدّهٔ کثیری به ایشان پیوستند، به گونه‌ای که در حجره‌های صحن، مدرسه و خانه‌های اطراف حرم مطهّر، دیگر جای خالی نبود. در نهایت، پس از ماجراهای فراوان، مظفّرالدین شاه، تسلیم خواسته‌های متحصّنان، از جمله تأسیس عدالت‌خانه و عزل عین‌الدوله شد و تحصّن، پایان یافت.[1]

ـ **تحصّن جمعی از تجّار.** در صفر ۱۳۲۳، گروهی از تجّار تهران در اعتراض به افزایش بهای تعرفهٔ گمرکات توسّط نوز بلژیکی، رئیس وقت ادارهٔ گمرکات، در آستان حضرت عبدالعظیم متحصّن شدند.[2]

ـ **تحصّن شیخ فضل‌الله نوری.** در سال ۱۳۲۵ق شیخ فضل‌الله نوری، به مخالفت با مجلس شورای ملّی برخاست و با شعار «مشروطهٔ مشروعه»، در مقام اعتراض به روش مجلس، به همراه حدود پانصد نفر از همفکرانش در حرم حضرت عبدالعظیم بست نشست.[3]

ـ **تحصّن و شهادت میرزامصطفی آشتیانی.** در سال ۱۳۲۶ق جماعتی از علما در ضدّیت با محمّدعلی میرزا، شاه مخلوع در حرم حضرت عبدالعظیم متحصّن شدند. میرزامصطفی، فرزند مرحوم آیة‌الله میرزای آشتیانی، تقریباً رئیس آن دسته بود. او از جمله کسانی بود که در مهاجرت صغرا هم حضور داشت و به همراه علمایی مانند بهبهانی و طباطبائی، در اعتراض علیه محمّدعلی شاه پرداخت. محمّدعلی شاه، برای شکستن اتّحاد شکل گرفته علیه خود، تصمیم

۱. تاریخ بیداری ایرانیان، ج۱، ص۲۸۱-۲۸۳ و انجمن‌های سرّی در انقلاب مشروطیت، ص۱۷۹ و واقعات اتفاقیه در روزگار، ص۱۸-۲۰؛ تاریخ سیاسی و سازمان‌های اجتماعی ایران در عصر قاجار، ص۳۱۶-۳۱۷؛ ایران در دورهٔ سلطنت قاجار، ص۴۴۷ ـ ۴۵۰.
۲. تاریخ بیداری ایرانیان، ج۱، ص۲۹۵.
۳. تاریخ مشروطهٔ ایران، ص۳۲۵ تا پایان؛ حیات یحیی، ج۲، ص۱۳۹ به بعد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

می‌گیرد عدّه‌ای از آزادی‌خواهان را از میان بردارد. یکی از این افراد، میرزامصطفی آشتیانی است که در صفر ۱۳۲۷ به شهادت رسید.[۱]

ـ **تحصّن آیة‌الله مدرّس.** در سال ۱۲۹۷شمسی، صمصام‌السلطنه، به نخست وزیری رسید که مقارن با قحطی و کمبود غلّه بود و توفیقی در کنترل اوضاع نداشت. از این رو، مدرّس و جمعی دیگر، جهت خلع صمصام‌السلطنه، در حرم حضرت عبدالعظیم متحصّن شدند. در نتیجه، احمدشاه قاجار، او را عزل کرد و وثوق‌الدوله را که گزینهٔ مورد نظر متحصّنان بود، به ریاست اجرایی تعیین کرد.[۲]

ـ **تحصّن آیة‌الله شاه‌آبادی.** وی در سال ۱۳۰۶ شمسی، در اعتراض به رفتارهای خلاف شرع رضاخان و مداخلات نابه‌جای او در امور دین و شرع ـ که برخلاف قانون اساسی مشروطه بود ـ در حرم حضرت عبدالعظیم تحصّن نمود و در آن‌جا، هر روز بر ضدّ رضاخان، سخن می‌گفت و از او با تعابیر کنایی« قاطردار» و «چارپادار»، یاد می‌کرد و می‌فرمود:«اسلام، از وجود این دولت، در خطر است». در این تحصّن ـ که یازده ماه به طول انجامید و برخی از ائمّهٔ جماعات تهران(همچون آیة‌الله میرزامحمّد قمّی حجّة‌الاسلامی)، او را همراهی می‌کردند ـ به علمای قم، نجف، اصفهان، مشهد و ... نامه‌های مفصّلی می‌فرستاد و آن‌ها را نسبت به خطری که از ناحیهٔ دولت پهلوی، متوجّه اسلام و تشیّع است، هشیار می‌ساخت. سرانجام مرحوم آیة‌الله سیّد حسن مدرس، با جمعیت فراوانی به سمت حرم حضرت عبدالعظیم حرکت کردند و بعد از یازده ماه، ایشان را از تحصّن در آوردند.[۳]

ـ **حمایت از امام خمینی در سال ۱۳۵۲ش.** در اوضاع آشفتهٔ سیاسی

۱. روزنامهٔ خاطرات عزیزالسلطان، ج۲، ص۱۴۶۶.
۲. زندگی‌نامه و شرح حال وزرای امور خارجه، ص۱۶۵.
۳. کیمیای محبت، ص۳۳۹ ـ ۳۴۰ ؛ حدیث نصر، ص۲۴۰.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ایران، در صحن حرم حضرت عبدالعظیم، تظاهراتی به حمایت از امام خمینی و آزادی زندانیان سیاسی انجام گرفت.[1]

ـ تظاهرات هجدهم دی ۱۳۵۷ در حمایت از انقلاب اسلامی. با گسترش نهضت امام خمینی امواج انقلاب به تمام شهرها و روستاهای کشور، رسوخ کرد و هر روز که می‌گذشت، بر استقبال مردم، افزوده می‌شد و شهر ری نیز از این حرکت، استثنا نبود. در دی‌ماه سال ۱۳۵۷، تظاهرات پراکنده‌ای در شهر ری صورت گرفت که گاهی از صحن حرم حضرت عبدالعظیم شروع و گاهی به صحن، ختم می‌شد تا این‌که در جلسه مشترک روحانیون مبارز شهر ری با عدّه‌ای از انقلابیون، مقرّر شد راهپیمایی باشکوهی در روز هجدهم دی، برگزار شود تا با انعکاس آن در رسانه‌ها، حرکت مردمی دیگر شهرها تقویت شود. بدین منظور، روز هجدهم دی، ساعت نُه صبح، جمعیت انبوهی در صحن حرم حضرت عبدالعظیم گرد هم آمدند و بعد از شعار دادن به سمت مرکز شهر، حرکت کردند. عبور جمعیت از بازار و خیابان‌های مجاور حرم، موجب شد تمام اصناف، مغازه‌های خود را تعطیل کنند و به آن‌ها بپیوندند و هر لحظه، صفوفشان فشرده‌تر و انبوه‌تر می‌شد. پس از رسیدن به میدان مرکزی، راهپیمایان که در خیابان بیست‌وچهار متری(زکریای رازی) و نیمی دیگر در خیابان منتهی به حرم بودند، مورد حمله و تیراندازی عوامل ساواک قرار گرفتند و عدّه‌ای از مردم، زخمی و شهید شدند. در جریان درگیری یادشده، این افراد به شهادت رسیدند: قاسم سبزعلی، عبّاس ملکی، اصغر طُرُق‌رودی، علی کوهی‌نژاد و مسیّب تقی‌زاده.[2]

۱. نخست وزیران ایران از مشیرالدوله تا بختیار، ص۱۱۰۵.
۲. شهر ری در انقلاب، ص۳۱۷ ـ ۳۲۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

چهار. تولیت آستان در دوره‌های مختلف

از زمانی که بقعه‌ای برای حضرت عبدالعظیم حسنی و دو امام‌زادهٔ همجوار ایشان ساخته شد، از میان علویان و نقیبان ری، متولّیان، خادمان و کلیددارانی از سوی واقفان، برای نگهداری، بازسازی و صیانت از موقوفات و نیز ارائهٔ خدمات به زائران، انتخاب می‌شدند. برخی پنداشته‌اند که تولیت رسمی آستان، از دوران صفویه و با فرمان شاه تهماسب اوّل آغاز شد، امّا بنا بر شواهد و قرائن، این مقام و منصب از گذشته بوده است؛ هر چند حکمی از سوی حاکمان، صادر نشده یا دست‌کم در دست نیست.

در ادامه، به برخی متولّیان که نامشان در اسناد رسمی، ثبت و ضبط شده، اشاره می‌شود:

۱. عهد شاه تهماسب

یک. سیّد شرف‌الدین حسین. قدیمی‌ترین نامی که از متولّیان امام‌زاده عبدالعظیم در متون تاریخی آمده، سیّد شرف‌الدین حسین است. نام وی در مکتوب جمعی از علما ـ که گویا از سوی شاه تهماسب اوّل مأمور احصای موقوفات آستان حضرت عبدالعظیم بوده‌اند ـ چندین بار آمده است.[۱] از مشخصات برخی واقفان درج شده در این فهرست، می‌توان نتیجه گرفت که سیّد شرف‌الدین حسین، در میانهٔ دوم قرن هفتم هجری زندگی داشته است.[۲]

دو. سیّد علی‌شاه. عزّالدین ابوالقاسم، فرزند سیّد شرف‌الدین حسین، پس از پدر به تولیت آستان رسید. از او تنها نامی در نامهٔ مورخ ۹۶۱ق جمعی از علما، آمده است.

---

۱. این مکتوب، در رجب سال ۹۶۱ تنظیم شده است(ر.ک: آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۸۳-۹۱).

۲. از جمله کسانی که سیّد شرف الدین را متولّی موقوفهٔ خود تعیین کرده، امیر پولادقبا است که در شعبان سال ۶۷۸ از ری بیرون آمده است(ر.ک: تاریخ مبارک غازانی، ص ۱۱۱).

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

سه. امیر عنایت‌الله. وی از متولّیان آستان حضرت عبدالعظیم در عصر صفوی است. او شعر نیز می‌سرود.[1]

چهار. امیر خلیل‌الله. سیّد شرف‌الدین امیر خلیل‌الله، برادر امیر عنایت‌الله بود که پس از وی به تولیت آستان رسید. او در دوران شاه تهماسب، به سال ۹۷۱ق از دنیا رفت. نام امیر خلیل‌الله نیز در سند مورخ ۹۶۱ق موجود است.[2]

پنج. امیر هدایت‌الله. وی برادر امیر خلیل‌الله و امیر عنایت‌الله است. او از سادات و نقبای ری بود و گاهی با تخلّص «عظیم»، شعر می‌سرود.[3] در منابع، نام وی با عنوان تولیت، دیده نمی‌شود. شاید در کنار برادرانش به امر تولیت اشتغال داشته است.

شش. نظام‌الدین علی‌شاه. نظام‌الدین علی‌شاه، فرزند امیر عنایت‌الله، پس از پدر به مقام تولیت آستان رسید. در کنار او پسرعمویش امیر حسام‌الدین ابراهیم نیز پس از فوت پدرش خلیل‌الله، وظایف و موقوفات مقرّر شدهٔ تحت نظارت پدرش را به ارث برد. نام این دو، به عنوان وارثان تولیت از پدرانشان در فرمان شاه تهماسب به سال ۹۶۱ق آمده است.[4] نظام‌الدین علی‌شاه نیز اهل شعر و ادب بود.[5]

هفت. امیر حسام‌الدین ابراهیم. وی پس از پدرش امیر خلیل‌الله، در محدودهٔ وظایف مقرّر پدر، تولیت آستان را در کنار پسرعمویش نظام‌الدین علی‌شاه به ارث برد.

هشت. امیر نورالله. وی پس از برادرش نظام‌الدین علی‌شاه، از متولّیان آستان گردید. نام امیر نورالله فرزند امیر عنایت‌الله، در تحفهٔ سامی دیده می‌شود. وی،

---

۱. تذکرهٔ تحفهٔ سامی، ص۴۱.
۲. ر.ک: آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۸۳-۹۱.
۳. همان، ص۴۴.
۴. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۴۴.
۵. تذکرهٔ تحفهٔ سامی، ص۶۶.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

طبع شعر داشت، امّا شعری از او بر جای نمانده است.[1]

نُه. امیر مجدالدین. وی فرزند امیر حسام‌الدین ابراهیم و نوهٔ نظام الدین علی بود و پس از پدر، بر اساس وقف‌نامهٔ زینت‌بیگم، دختر شاه تهماسب، به سال ۹۹۷ق تولیت موقوفات آستان، از جمله مزرعهٔ خورازیل (خلازیر فعلی) در بلوک غار ری را به ارث برد. بر پایهٔ این وقف‌نامه، تولیت آستان باید در خاندان او باقی بماند.[2]

ده. سیّد حسین خاتم‌المجتهدین. خاندان و نوادگان میر سیّد حسین، ملقّب به خاتم‌المجتهدین، از دیگر خاندان‌های متولّی آستان از عصر صفوی تا پایان دورهٔ قاجار و نیز پهلوی است. میر سیّد حسین که از علمای بزرگ جبل‌عامل و نوهٔ دختری شیخ عبدالعال کَرَکی بود، در زمان شاه اسماعیل صفوی برای زیارت امام رضا علیه‌السلام به ایران آمد و با اقبال شاه صفوی مواجه شد. وی به دعوت شاه، در ایران سُکنا گزید و پس از ازدواج با دختر محقّق کَرَکی، از علمای شیعهٔ عصر صفوی، مسئولیت‌هایی را در دستگاه حکومتی پذیرفت که تصدّی امور شرعی اردوی شاه تهماسب، از جملهٔ آن‌هاست. پس از چندی، شاه او را به تولیت آستان حضرت عبدالعظیم، حضرت معصومه و نیز جناب احمد بن موسی (شاه‌چراغ) و امام‌زاده حسین قزوین، منصوب کرد.[3]

فرزندان و نوادگان میر سیّد حسین، از قرن دهم تا اواخر قرن چهاردهم هجری، پی در پی متولّی و سرپرست آستان عبدالعظیم حسنی باقی ماندند. تولیت آستان، حدود ۴۵۰ سال (تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی ایران) در این

۱. تذکرهٔ تحفهٔ سامی، ص۶۶.
۲. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۴۴ ؛ تاریخ آستانهٔ ری، ص۱۴۰.
۳. ریحانة الأدب، ج۲، ص۴۴ ؛ عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۲۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

خاندان باقی ماند و آخرین آن‌ها دمتر سیّد محمّدعلی هدایتی بود.[1]

یازده. میرزا حبیب‌الله. وی فرزند ارشد میر سیّد حسین خاتم‌المجتهدین است و از طرف شاه عبّاس، پس از مرگ پدر به تولیت آستان رسید. برادر او میر سیّد محمّد که فرزند دوم بود، به تصدّی امور شرعی اردوی شاهانه، منصوب گردید و فرزندان او هر یک متولّی امام‌زاده‌ای شدند؛ از جمله میر سیّد مرتضی، تولیت مزار شاه نعمت‌الله ولی در ماهان، فرزندان دختری میرزا آقایی، تولیت شاه‌چراغ تا عصر پهلوی، و میرزا ابراهیم فرزند میرزا نظام‌الدین علی، متولّی بقعهٔ حضرت عبدالعظیم.[2]

دوازده. میرزا ابراهیم شیخ الاسلام. او نوهٔ میر سیّد حسین، خاتم‌المجتهدین و فرزند نظام‌الدین علی بن میر سیّد محمّد بود و پس از عمویش به تولیت آستانه رسید.

سیزده. میرزا محمّدعلی الحسینی. میرزا محمّدعلی، ملقّب به صدرالممالک، فرزند محمّدحسین عضدالممالک بن بهاءالدین بن کمال‌الدین بن عبدالعال بن میر سیّد حسین خاتم‌المجتهدین،[3] از نسل شیخ عبدالعال کَرَکی، از متولّیان آستان در عصر نادری است. پدرش عضدالممالک، ریاست و صدارت دیوان‌خانهٔ عدلیه وقت در عصر شاه عبّاس را بر عهده داشت. در فرمان شاه عبّاس به سال ۱۰۳۳ق به صدارت وی، اشاره شده است. در دو فرمان دیگر از شاه تهماسب دوم به سال ۱۱۴۰ و ۱۱۴۳ق این تولیت، ابقا شده است. اشرف افغان نیز پس از فتح اصفهان و سقوط صفویه، در فرمانی، بر تولیت او صحّه گذاشت.[4]

---

۱. عالم‌آرای عبّاسی، ص۱۴۵؛ ریحانة الأدب، ج۳، ص۴۴۹.
۲. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۳۷.
۳. همان.
۴. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۳۷.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۲. از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی

چهارده. میر سیّد علی الحسینی. میر سیّد علی، فرزند عبدالخالق بن میرزا نظام‌الدین علی، نوادهٔ میر سیّد حسین خاتم‌المجتهدین، متولّی آستان در عصر قاجار است. بر اساس وقف‌نامهٔ میرزا شفیع صدراعظم به سال ۱۲۲۲ق تولیت بلوک غار، به او و فرزندانش واگذار شده بود.

پانزده. میرزا ابوالحسن متولّی‌باشی. بر پایهٔ وقف‌نامهٔ امیر سلیمان‌خان قاجار، مورّخ ذی‌قعدهٔ ۱۲۷۴، موقوفات مذکور از جمله قنات مقصودآباد به میرزا ابوالحسن فرزند میرزا سیّد علی و اولاد او، واگذار شده است.[۱] وی هم‌زمان در کنار پدر، امور تولیت را بر عهده داشت. فرمانی دیگر از ناصرالدین شاه قاجار به تاریخ ۱۲۷۹ق در بارهٔ تولیت وی در موزهٔ آستان، وجود دارد.

شانزده. میرزا سیّد علی (میرزابزرگ). وی فرزند ابوالحسن متولّی‌باشی است و پس از پدر به تولیت آستان رسید. به تولیت او در عصر قاجار در فرمان محمّدشاه به سال ۱۲۶۰ق اشاره شده است. این فرمان، در بارهٔ واگذاری زرگنده به سفارت روس است.[۲]

هفده. ابوالحسن آقامیر (متولّی‌باشی). وی فرزند میرزا سیّد علی است که با نُه واسطه، به میر سیّد حسین خاتم‌المجتهدین، سرسلسلهٔ این خاندان

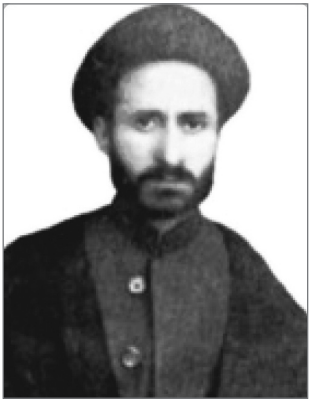
۱. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۳۷.

۲. همان. محمّدشاه در ربیع الثانی ۱۲۶۰هجری در فرمان یاد شده، نوشته است: «نظر به این که قریهٔ مزبوره (قریهٔ زرگندهٔ شمیران) محلّ ییلاقی جناب جلالت‌مآب وزیر مختار روس بود، قریهٔ مزبور را واگذار به وزیر مختار روس فرمودیم و از هذه السنهٔ میمونه لوی‌ئیل خیریت تحویل و ما بعدها در عوض قریهٔ مذکور، مالیات قریهٔ رامین من بلوک شهریار را که ملکی عالی‌جناب مقدّس القاب مشارٌالیه است، به او مرحمت و عنایت فرمودیم که همه ساله بر سبیل استمرار دریافت کرده، صرف معیشت و گذران خود کند و به دعاگویی دوام دولت علّیه، اشتغال نماید».

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

می‌رسد.[1] مرقد او در گوشهٔ جنوب غربی صحن امام‌زاده حمزه است.

هجده. میرزا هدایت‌الله. وی فرزند ابوالحسن آقامیر بود که پس از پدر، تولیت آستان را بر عهده گرفت. البته وی مدّتی، سِمَت نیابت تولیت را داشت تا این‌که در سال ۱۲۹۱ش با حکمیت سه نفر از مجتهدان تهران، مقام تولیت را احراز کرد. اسناد و مدارک و وقف‌نامه‌های خاندان میر سیّد حسین مجتهد، در اختیار او و فرزندش احمد بود.

نوزده. سیّد احمد هدایتی. او فرزند میرزا هدایت‌الله است که نام خانوادگی «هدایتی» را برای خود برگزید. وی در زمان تولیت پدر، جانشین او بود و در عصر پهلوی دوم، به تولیت آستان رسید.[2]

بیست. سیّد محمّدعلی هدایتی. محمّدعلی، فرزند سیّد احمد، آخرین متولّی بازمانده از خاندان میر سیّد حسین خاتم‌المجتهدین بود. او در اواخر عصر پهلوی دوم، پس از فوت پدر، منصب

۱. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۳۷.

۲. گفتنی است پیش از جناب سیّد احمد هدایتی، مدیریت آستان حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام چندین سال در دست وزارت معارف و اوقاف دورهٔ پهلوی اوّل و چندین سال هم به دست میرنظام‌الدین ابوالحسن (آقا نظام)، برادر سیّد احمد بود (ر.ک: تاریخ آستانهٔ ری، ص۲۲۵-۲۲۶)

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

تولیت را بر عهده گرفت. اسناد و مدارکی که از آن خاندان نزد پدرش مرحوم سیّد احمد هدایتی بود و سپس به او سپرده شد، به اهتمام وی و با عنوان آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین انتشار یافت که یکی از منابع مهم نوشتار حاضر است.

در سال ۱۳۴۶ش دولت، همهٔ متولّیان و متصدّیان موروثی بقاع متبرّک و برخی مساجد معروف ایران را از کار برکنار کرد. تولیت آستان حضرت عبدالعظیم نیز مشمول همین برنامه شد. از آن هنگام تا پیروزی انقلاب اسلامی، ادارهٔ اوقاف، امور آستان را در اختیار گرفت و استاندار تهران، نایب‌التولیهٔ آستان بود.

۳. پس از پیروزی انقلاب اسلامی

بیست و یک. آیة‌الله شیخ احمد مولایی.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمه‌الله، مدیریت آستان را به آیة‌الله شیخ احمد مولایی ـ که اندکی پیش از آن، به تولیت آستان حضرت معصومه علیهاالسلام منصوب شده بود ـ سپرد.

متن نامهٔ حضرت امام به آیة‌الله مولایی چنین است:

باسمه تعالی

جناب حجّة‌الاسلام آقای شیخ احمد مولایی، دامت افاضاته

لازم است جناب‌عالی برای تنظیم امور آستانهٔ مقدسهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام و بقاع متبرّکهٔ همجوار بدان‌جا بروید و با همکاری و مشورت آقایانی که خودتان صلاح می‌دانید، هیئتی را به

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

عنوان سرپرستی آن‌جا به طور موقّت، انتخاب و تعیین نمایید تا تکلیف قطعی، إن شاء الله بعداً معلوم شود.[1]

روح‌الله الموسوی الخمینی
۵۸/۱/۵[۱۳]

بعد از این نامه، آقای مولایی آقایان: آیة‌الله سیّد علی غیوری، حاج حسن پورمختاری، حاج قنبر کریمی، حاج شیخ محمّدباقر رفیعی و دکتر سیّد محمّدعلی هدایتی را تعیین نمود و خود ایشان در رأس آن هیئت، ادارهٔ امور آستان را پی گرفت.

آیة‌الله مولایی کارش را تا سال ۱۳۶۸شمسی ادامه داد. مهم‌ترین اقدامات ایشان در این سال‌ها عبارت‌اند از:

ـ تأسیس صندوق قرض الحسنه. برای پرداخت وام به نیازمندان، صندوق قرض‌الحسنه‌ای به همّت آیة‌الله غیوری، عضو هیئت امنای آستان در ۱۳۶۱ش تأسیس شد. سرمایهٔ این صندوق، چندان نبود که از عهدهٔ همهٔ تقاضاها برآید.

ـ احداث درمانگاه عمومی. برای ارائهٔ خدمات پزشکی به کارکنان آستان و نیز زائران، درمانگاه عمومی کوچکی در جوار باغ توتی، در سال ۱۳۶۰ش تأسیس شد.

این درمانگاه که در محلّ سابق سرویس‌های بهداشتی آستان ساخته شد، فقط دارای چند پزشک عمومی بود که به صورت ساعتی در آن‌جا به طبابت

۱. به نظر می‌رسد دلیل این که حضرت امام خمینی، امور آستان حضرت عبدالعظیم را موقتاً به هیئتی سپرد، زنده بودن متولّی شرعی اسبق آستان، دکتر سیّد محمّدعلی هدایتی و احتیاط شرعی امام بوده است؛ چنان‌که بعد از درگذشت وی در سال ۱۳۶۵، از آیة الله مولایی، در گزارشات و مکاتبات، رسماً به عنوان «تولیت» یاد می‌شده و ایشان هم در عمل، وظایف و اختیارات متولّی شرعی را داشته است (ر.ک: محضر نور: فهرست دیدارهای امام خمینی، ج۱، ص۳۲۱ و پرتال اینترنتی امام خمینی، «تعیین متولّی برای بقاع متبرکه و اماکن مقدّسه»، مستند به صحیفهٔ امام، ج۲۰، ص۱۷۸)

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مشغول بودند؛ امّا به تدریج وسعت یافت و مقابر همجوار نیز بدان افزوده شد و درمانگاه، دارای چند اتاق در دو طبقه گردید و بخش‌های مامایی، زنان، دندان‌پزشکی، جرّاحی، سونوگرافی و رادیولوژی در آن دایر شد و آزمایشگاه نیز در زیرزمین ساختمان قدیم اداری، دایر گردید.[1]

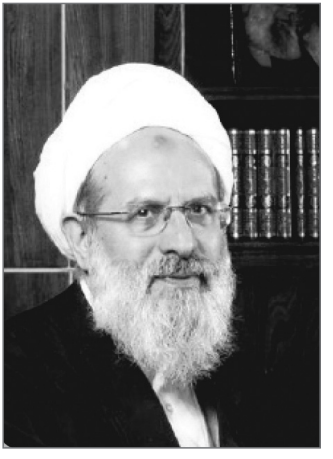
ـ برداشتن دیوار صحن باغ توتی. دیواری که در سمت جنوب صحن باغ توتی قرار داشت، برای توسعهٔ فضای تردّد زائران برداشته شد.

ـ ساخت ایوان شرقی حضرت امام‌زاده طاهر.

ـ توسعهٔ شبستان‌های غربی و جنوبی حضرت امام‌زاده حمزه.[2]

ـ تعویض کاشی‌کاری گنبد امام‌زاده حمزه.[3]

بیست و دو. آیة‌الله محمّد محمّدی ری‌شهری. در طی ده سال مدیریت آیة‌الله مولایی، گزارش‌های متعدّدی در خصوص نابسامانیِ آستان به دفتر مقام معظّم رهبری ارسال شد که در نتیجه، از سوی دفتر بازرسی حوزهٔ رهبری، هیئتی برای بازرسی از وضعیت آستان در سال ۱۳۶۸ش اعزام شد. پس از گزارش هیئت، حضرت آیة‌الله خامنه‌ای، مقام معظّم رهبری، ضرورت تغییر مدیریت آستان را برای اصلاح امور، احساس کردند و طی حکمی در تاریخ بیستم فروردین سال ۱۳۶۹، آیة‌الله محمّد محمّدی

۱. گفتنی است در طرح توسعهٔ آستان، به دلیل نامناسب بودن فضا و مکان، درمانگاه به جای دیگری منتقل شد.

۲. این قسمت، سال‌های بعد به دلیل هماهنگ نبودن با طرح توسعه، تخریب شد.

۳. کاشی‌کاری ساق گنبد، در دوران تولیت مرحوم آیة‌الله محمّدی ری‌شهری انجام شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ری‌شهری را به تولیت آستان، منصوب کردند.

با معرّفی تولیت جدید آستان، دورهٔ تحوّلات بزرگ این مکان مقدّس، آغاز شد. آیة‌الله ری‌شهری، در نخستین گام، توسعهٔ حرم و بازسازی آن را وجههٔ همّت خویش کرد و توسعه‌ای همسو با ارزش‌های انقلاب را پی گرفت. از سوی دیگر، با رشد روزافزون زائران و علاقه‌مندان آستان، ضرورت ارتقای کمّیت بناها در کنار توجه به کیفیت آن‌ها احساس می‌شد. بدین رو، در زمان تولیت ایشان، بیشترین استفاده از معماری اسلامی و فنّاوری جدید و در شأن امام‌زادگان مدفون در این نقطهٔ نورانی صورت پذیرفت.

شماری از اهداف تولیت آستان در دورهٔ آیة‌الله ری‌شهری، بدین شرح بود:

۱. تهیهٔ اساس‌نامه و ساختاری نو برای تشکیلات اداری آستان؛

۲. جست وجوی راهکارهای قانونی، حقوقی و اجرایی برای پیشبرد تحوّلات؛

۳. ایجاد ارتباط با دستگاه‌های مسئول و انتقال شرایط نامطلوب موجود به مسئولان عالی‌رتبهٔ نظام و دستگاه‌های مربوط برای بهره‌گیری از مساعدت‌ها و همکاری‌های آنان؛

۴. به‌کارگیری همکاران و مشاوران مجرّب و خبره با هدف تهیّهٔ طرحی مناسب و جامع و متناسب با نیازهای منطقه و سابقه فرهنگی و تاریخی آن؛

۵. اجرای طرح مذهبی و ملّی توسعهٔ آستان مقدّس.

برای اجرای طرح توسعه و بازسازی آستان، در گام نخست، دفاتر فنّی آستان و مراکز همکار، عملیات زیر را آغاز کردند:

۱. مطالعات مقدّماتی طرح جامع توسعه و رایزنی‌های گسترده؛

۲. تصویب حوزهٔ عملیاتی توسعهٔ جامع آستان در کمیسیون مادّهٔ پنج

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

شهرداری تهران؛

۳. ارائهٔ طرح جامع توسعه و تصویب آن در شرکت‌های مهندسی همکار. همچنین در حلّ مشکلات زیر اقدام شد:

۱. فرسودگی و تنگنای شبکهٔ پیاده‌روها، سواره‌روها و امکانات حمل و نقل؛

۲. کمبود مراکز فرهنگی، هنری، آموزشی متناسب با نیازهای مردم شهر و زائران؛

۳. کمبود خدمات شهری مناسب (پارکینگ، زائرسرا، فضاهای تفریحی و...)؛

۴. فرسودگی بافت مسکونی اطراف حرم؛

۵. بی‌تناسبی مجموعهٔ حرم و بافت اطراف آن با توسعهٔ شهری.

برای اجرای هر چه بهتر طرح جامع توسعه، تولیت آستان، نخست سازمان و تشکیلاتی کارآمد و قوی راه‌اندازی کرد و ادارهٔ آستان مقدّس را از وضعیت پیشین، درآورد. این گام بلند، منشأ خدمات بسیاری شد؛ از جمله:

۱. احیا و بازآفرینی جایگاه حرم مطهّر به عنوان پایگاهی معنوی و فرهنگی؛

۲. ایجاد قطب و مرکز علمی و دانشگاهی با تأسیس «دانشکدهٔ علوم حدیث» و سپس توسعهٔ آن تا «دانشگاه قرآن و حدیث» و تربیت محدّثان و محقّقان؛

۳. توسعهٔ فرهنگ اسلامی و نشر معارف شیعه با تجدید بنای «حوزهٔ علمیهٔ برهان» و مجتمع‌های آموزشی؛

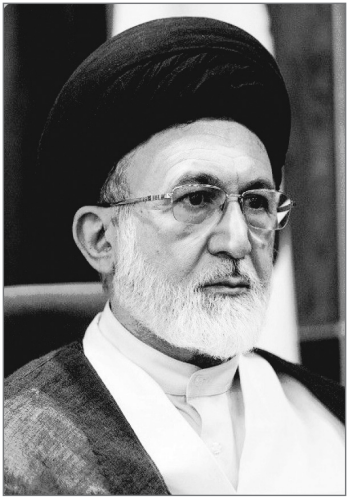
۴. ارتقای فرهنگ عمومی شهر ری و جنوب تهران، از رهگذر

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

احداث کتابخانه، موزه، مرکز نجوم و...؛

۵. ارائهٔ خدمات رفاهی و پزشکی به زائران حرم مطهّر و مجاوران، با توسعهٔ درمانگاه و احداث دارالشفاء و طرح تعاون با مؤمنین و... .

بدین ترتیب، مساحت مجموعهٔ آستان، چندین برابر شد و ده‌ها بنای مهم با کاربری رفاهی، خدماتی، بهداشتی، علمی، فرهنگی، تجاری، ورزشی و فضای سبز، احداث گردید.

بیست و سه. حجّة‌الاسلام والمسلین سیّد علی قاضی‌عسکر. در پی رحلت آیة‌الله محمّدی ری‌شهری، حضرت آیة‌الله العظمی خامنه‌ای، مقام معظّم رهبری، حجّة‌الاسلام والمسلمین قاضی‌عسکر را برای تولیت آستان حضرت عبدالعظیم و بقاع وابسته، منصوب کرد. متن حکم ایشان به این شرح است:[۱]

بسم الله الرّحمن الرّحیم

جناب حجّة‌الاسلام آقای حاج سیّد علی قاضی‌عسکر، دامت‌افاضاته

با طلب رحمت و مغفرت الهی برای متولی فقید آستان مطهّر حضرت عبدالعظیم ـ سلام الله علیه ـ حجّة‌الاسلام آقای محمّدی ری‌شهری ـ که حقاً خدمات ماندگار و با ارزشی در طول این مسئولیت به انجام رسانیدند، جناب‌عالی را به تولیت آن بقعهٔ مبارک و همهٔ متعلقات و

۱. ر.ک: وبگاه دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای به نشانی:
https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=49934

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

بقاع وابسته به آن منصوب می‌کنم. ادامهٔ آبادانی آن حریم مطهّر، و رعایت آسایش زائران و گسترش فضای معنوی و معرفتی در آن، و حفظ حقوق مردم عزیز شهر ری، و ارائهٔ خدمت به محرومان و مستحقان، عمدهٔ انتظارات این‌جانب است. تشکر این‌جانب را به همکاران صمیمی و پر تلاش مرحوم آقای ری‌شهری ابلاغ فرمایید.

والسلام علیکم و رحمة‌الله

سیّد علی خامنه‌ای

۷ فروردین ۱۴۰۱

با آمدن جناب حجة الاسلام والمسلمین قاضی‌عسکر به آستان حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، تغییراتی در ساختار و مأموریت برخی بخش‌های این مجموعه ایجاد شد که شرح آن در منشورات دیگر خواهد آمد.

گفتنی است ایشان پیش از این، عهده‌دار مسئولیت‌هایی همچون: امامت موقت جمعهٔ اصفهان، نمایندگی ولی‌فقیه در امور حج و زیارت و سرپرست حجّاج ایرانی و عضویت در شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه بوده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

فصل دوم
تحوّلات و خدمات در دورهٔ تولیت آیة‌الله محمّدی ری‌شهری

یک. اجرای طرح بزرگ توسعه

مساحت زمین آستان و متعلّقات آن تا پیش از تولیت جدید، هفده هزار متر مربّع و بنای آن هفت هزار و ۸۸۰ متر مربّع بود. با توجّه به افزایش روزافزون زائران در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی و ضرورت پذیرایی مادّی و معنوی مناسب‌تر از ایشان، طرح بزرگ توسعهٔ جامع آستان مقدّس، آغاز شد. این طرح، شامل پروژه‌هایی مهم و متنوّع است. برای آشنایی با گستردگی طرح، کافی است بدانیم با اجرای طرح توسعه، زیربنای ابنیه به ۱۲۶ هزار و سیصد و پنجاه متر مربّع و مساحت صحن‌ها به ده هزار و پانصد متر مربّع و کلّ مساحت آستان به نود هزار متر مربّع رسید. علاوه بر این‌ها، پروژه‌های جدیدی در حال اجراست و با اتمام آن‌ها مساحت ابنیه به حدود ۱۳۳ هزار و مساحت صحن‌ها به ۳۳ هزار و چهارصد متر مربّع خواهد رسید.

فعّالیت‌های عمرانی در آستان، از سال ۱۳۷۱ آغاز شد و تا سال ۱۳۹۷، پروژه‌های زیر تکمیل شده است:

۱. ساخت چندین شبستان و رواق و الحاق آن‌ها به شبستان‌های پیشین، از جمله رواق بین‌الحرمین، امام‌زاده طاهر و امام‌زاده حمزه، جمعاً به مساحت حدود سه هزار و هفتصد متر مربّع؛

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۲. ساخت مصلّای بزرگ ری به مساحت شش هزار و ۵۶۵ متر مربّع در شرق حرم امام‌زاده حمزه، به همراه صحن و امکانات جانبی؛
۳. احداث شبستان امام خمینی به مساحت تقریبی دو هزار و هفتصد متر مربّع؛
۴. احداث صحن‌های جدید امام‌زاده حمزه، امام‌زاده طاهر و ابوالفتوح رازی؛
۵. ساخت ضریح جدید امام‌زاده طاهر؛
۶. احداث ساختمان اداری آستان مقدّس (دارالتّولیه) به مساحت حدود پنج هزار و ۷۷۰ متر مربّع؛
۷. مجموعه ساختمان‌های مؤسّسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث در قم با زیربنای حدودی ۳۱ هزار متر مربّع در فضایی به وسعت چهل هزار متر مربّع؛
۸. احداث ساختمان دانشکدهٔ علوم حدیث[1] با زیربنای حدود هفده هزار و هشصد متر مربّع، و با امکاناتی چون کتابخانهٔ تخصّصی، مجموعه تالارهای عترت، شیخ مفید، شیخ طوسی و مجموعهٔ ورزشی؛
۹. ساخت مرکز نجوم، آسمان‌نما و رصدخانه؛
۱۰. احداث تالارهای شیخ صدوق و شیخ کلینی با گنجایش هشتصد نفر و مساحت چهار هزار و سیصد متر مربّع؛
۱۱. احداث ساختمان جدید «حوزهٔ علمیهٔ برهان» به مساحت پنج هزار و ۲۵۰ متر مربّع؛
۱۲. ساخت تختگاه‌ها و راهروها و بست‌های جنوبی و شمالی؛
۱۳. احداث مجموعهٔ «دارالشفای کوثر»، به مساحت حدود شش هزار و پانصد متر مربّع؛

۱. این دانشکده در سال‌های اخیر به «دانشگاه قرآن و حدیث» تغییر کرد و مرکز آن به شهر قم منتقل شد و ساختمان مورد نظر، تبدیل به «پردیس دانشگاه قرآن و حدیث» گردید.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۱۴. احداث ساختمان جدید موزه، به مساحت سه هزار و ده متر مربّع؛
۱۵. احداث کتابخانهٔ مرکزی آستان، مجهّز به کلّیهٔ وسایل ایمنی مدرن و پیشرفته، مجموعاً به مساحت شش هزار و یک‌صد و پنجاه متر مربّع؛
۱۶. ساخت دارالضیافه در ضلع شرقی بست شمالی برای پذیرایی از زائران و مهمانان، به مساحت حدود سه هزار متر مربّع؛
۱۷. احداث ساختمان اداری معاونت فرهنگی و امور زائران در ضلع شرقی آستان، به مساحت حدود چهار هزار و ۵۶۰ متر مربّع؛
۱۸. مجتمع آموزشی حکمت نبوی، به مساحت دوازده هزار و ۸۵۰ متر مربّع؛
۱۹. مرمّت مناره‌ها و گنبد؛
۲۰. احداث بازار بزرگ ری، به مساحت هفده هزار و صد متر مربّع؛
۲۱. احداث پاساژ حضرتی، به مساحت یک‌هزار و ۱۳۶ متر مربّع؛
۲۲. احداث موتورخانهٔ مرکزی؛
۲۳. ساخت آرامستان دارالرحمه، به مساحت یک‌هزار و ۵۱۵ متر مربّع؛
۲۴. ساخت سقّاخانه‌های متعدّد و مناسب جمعیت زائران در اضلاع مختلف آستان؛
۲۵. احداث سرویس‌های بهداشتی در اضلاع مختلف آستان؛
۲۶. احداث مجموعهٔ ورزشی در جنوب آستان، به مساحت حدود دو هزار و ۷۵۰ متر مربّع؛
۲۷. احداث ساختمان حسینیهٔ اثنا عشری (جایگزین حسینیهٔ قرائت قرآن در شمال آستان)؛
۲۸. احداث ساختمان مسجد بافقی (جایگزین مسجد بافقی در شرق آستان)؛
۲۹. احداث واحدهای مسکونی رضوان، کوثر و میثم، به ظرفیت یکهزار و ۴۷ واحد؛

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۳۰. احداث زائرسرای کرامت و واحدهای تجاری، به مساحت حدودی هفت هزار و پانصد متر مربّع؛
۳۱. احداث زائرسرای کوثر در مشهد، به مساحت حدود سه هزار و هفتصد متر مربّع؛
۳۲. ساخت شبستان ابوالفتوح رازی با مساحتی بیش از سیصد متر مربع؛
۳۳. مرمّت گنبد امام‌زاده طاهر؛
۳۴. سنگ‌فرش نمودن صحن باغ توتی، به مساحت حدود چهار هزار متر مربّع.

گفتنی است فعّالیت‌های عمرانی و اصلاحی آستان، همچنان ادامه دارد که از جملهٔ آن‌ها موارد زیر است:

۱. ساخت ضریح جدید برای حضرت عبدالعظیم؛
۲. مسقّف نمودن صحن مصلّا به مساحت حدود دو هزار و هفتصد متر مربّع؛
۳. توسعهٔ حریم جنوبی و شرقی و شمالی آستان؛
۴. ساخت شبستان و صحن امام هادی علیه‌السلام (صحن غربی)، به مساحت تقریبی یازده هزار متر مربّع و طرح احداث صحن‌های جنوبی و شرقی؛
۵. احداث مجموعهٔ رفاهی، تجاری و پارکینگ در شرق آستان، با مساحت تقریبی ۵۴ هزار متر مربّع؛
۶. ساماندهی و توسعهٔ بافت فرسودهٔ اطراف حرم مطهّر؛
۷. ساخت بلوار بیست‌متری در گرداگرد حرم مطهّر برای دسترسی آسان‌تر به حرم مطهّر.

دو. خدمات علمی، فرهنگی و مذهبی

تحوّل و پیشرفت در آستان مقدّس، تنها در بُعد فیزیکی و عمرانی نبوده است. همّت تولیت آستان، در امور فرهنگی و علمی نیز بسیار بلند بوده و اقداماتی بس ارزنده و مهم، انجام گرفته است. مهم‌ترین اقدامات در این بخش عبارت‌اند از:

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

الف. فعّالیت‌های قرآنی

از اقدامات جدیدی که سابقه نداشت و قبلاً با حضور تنی چند از خادمان حرم (قاریان قرآن) صورت می‌پذیرفت، انجام یک فعّالیت منسجم و هدفمند قرآنی بود که از سال ۱۳۶۹ و در اوایل دوران تولیت آیة‌الله محمّدی ری‌شهری، با عنوان «مرکز آموزش قرآن کریم»، راه‌اندازی شد. در یک نگاه اجمالی، نتیجهٔ سه دهه فعّالیت مرکز آموزش قرآن، ۲۵۰هزار نفر حافظ کل، ۳۵هزار و پانصد نفر حافظ جزء‌های مختلف قرآن و نیز ۱۰هزار نفر، آشنا با مفاهیم قرآن بوده است.

عناوین بخشی از فعّالیت‌های این مرکز عبارت‌اند از:

۱. آموزش قرآن ؛

۲. مهد قرآن (برای آموزش قرآن به نوگلان)؛

۳. محافل انس با قرآن؛

۴. سایت مرکز آموزش قرآن کریم ؛

۵. مسابقات قرآنی؛

۶. محصولات فرهنگی قرآنی ؛

۷. مشارکت در طرح‌های متنوّع قرآنی؛

۸. مراسم ترتیل‌خوانی قرآن کریم ؛

۹. طرح ندای ملکوت.

ب. مدارس علمیه و خدمات دینی

در این قسمت، حوزه‌های علمیهٔ برهان و حضرت عبدالعظیم و خدمات دینی آستان، معرّفی می‌شوند.

۱. حوزهٔ علمیهٔ برهان

پیش‌تر در بارهٔ تاریخچهٔ «مدرسهٔ علمیهٔ برهان» و رخدادهای مربوط به آن، سخن گفته شد. در سال ۱۳۶۹، حجّة‌الاسلام تاج‌آبادی، با حکم تولیت آستان،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

به مدیریت این مدرسه، منصوب شد. در سال ۱۳۷۰ برای تغییر کلّی بنا و ساخت بنای جدید، ساختمان قدیم، تخریب شد و طلّاب حوزهٔ علمیهٔ برهان به ساختمان ضلع شمالی باغ توتی و در سال ۱۳۷۳، به حوزهٔ علمیهٔ حضرت عبدالعظیم منتقل شدند. ساختمان جدید حوزهٔ علمیهٔ برهان، با حدود پنج هزار متر مربّع، در سال ۱۳۸۳، آمادهٔ بهره‌برداری شد.

۲. حوزهٔ علمیهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، آرامگاه رضاشاه که در جنوب غربی آستان و بخشی از آن در اراضی متعلّق به آستان حضرت عبدالعظیم حسنی بنا شده بود، توسّط حجّةالاسلام والمسلمین صادق خلخالی، تخریب شد و با تلاش خود ایشان، مدرسهٔ علمیه‌ای برای تربیت و تعلیم طلّاب، ایجاد گردید. عملیات ساخت این حوزه، در سال ۱۳۶۰ آغاز شد و در سال ۱۳۶۶ به بهره‌برداری رسید.[۱]

این حوزه، سال‌ها بدون آن که حکم تولیتی برای سازندهٔ آن از سوی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ، امام خمینی رحمه‌الله صادر شده باشد، در اختیار وی بود و در دوران تولیت آیةالله محمّدی ری‌شهری، ادارهٔ حوزه علمیهٔ حضرت عبدالعظیم

۱. حدود پانزده نفر از روحانیون شهر ری، در خرداد ۱۳۵۹، طی نامه‌ای از حضرت امام خمینی رحمه‌الله در مورد زمین و محوّطهٔ مقبرهٔ رضاشاه، نظرخواهی کرده بودند. در متن نامه، آمده بود: «... به عرض مبارک می‌رسد چون اخیراً مقبرهٔ رضاخان میرپنج ـ که قبلاً هم قسمتی از آن متعلّق به آستانهٔ مقدّسه بوده است ـ توسّط مردم خراب شده، امضاکنندگان، تقاضا دارند که به عنوان صحن جمهوری اسلامی و یا نام دیگری، متعلّق به آستانه گردد و آستانه هم خرابی‌های آن را مرمّت نموده و برای رفاه عموم مسلمانان بر حسب احتیاج، مستحدثاتی ایجاد نماید. ضمناً تقاضا دارد که مقبرهٔ ناصری که تا این تاریخ جزء بیوتات سلطنتی بوده، از این پس، متعلّق به آستانه باشد و چون اکثر قبور آن متعلّق به علمای بزرگ است، به نام «روضة المؤمنین، مقبرة العلماء» نام‌گذاری شود».
حضرت امام در پاسخ این نامه چنین نوشتند: «بسمه تعالی. ملحق به آستان شریفه شود. روح‌الله الموسوی الخمینی» (ر.ک: کارنامهٔ آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، ص۴۵۴).

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حسنی، به «مرکز مدیریت حوزهٔ علمیهٔ قم» تحویل شد و سپس، ادارهٔ آن با مساعدت آیةالله رضا استادی، مدیر وقت حوزهٔ علمیهٔ قم، به آستان حضرت عبدالعظیم، واگذار شد و اکنون برنامه‌های آموزشی آن، بر اساس برنامه‌های حوزهٔ علمیهٔ قم، تنظیم شده است. در سال ۱۳۶۶، حدود هفتاد طلبه برای سال اوّل، پذیرفته شدند. از آن تاریخ تا کنون، بیش از دو هزار نفر در این حوزه، علوم دینی آموخته‌اند.

گفتنی است ادغام دو حوزهٔ علمیهٔ برهان و حضرت عبدالعظیم موجب رشد و گسترش علوم دینی در منطقهٔ شهر ری شد؛ به طوری که در سال تحصیلی ۱۳۸۰-۱۳۸۱، این حوزه، رتبهٔ سوم را در بین حوزه‌های کشور (خارج از شهر مقدس قم) حائز گردید.

۳. حوزهٔ علمیهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام (ویژهٔ خواهران)

حوزهٔ علمیهٔ حضرت عبدالعظیم (ویژهٔ خواهران) در شهر ری و در جوار بارگاه حضرت عبدالعظیم حسنی و امامزادگان مجاور، از سال ۱۳۷۲، شروع به فعّالیت کرد و در سال ۱۳۷۹، به طور رسمی و زیر پوشش مرکز مدیریت حوزه‌های علمیهٔ خواهران سراسر کشور، فعّالیت‌های علمی، فرهنگی و پژوهشی خود را آغاز نمود. این حوزه، با ترکیب جمعی به عنوان هیئت امنا و نظارت معاونت امور روحانیون، اداره می‌شود و تحصیل در آن، در دو سطح حوزوی برقرار است:

یک. سطح دو(کارشناسی). این دوره، پنج‌ساله است و حدود یک‌صد و نود واحد درسی دارد. اکنون در این مقطع، یک‌صد و پنجاه طلبه، زیر نظر ۲۱ استاد، به تحصیل اشتغال دارند و ۳۳۱ نفر نیز فارغ‌التحصیل شده‌اند.

دو. سطح سه(کارشناسی ارشد). این دوره، با نام «مؤسّسهٔ آموزش عالی حوزوی حضرت عبدالعظیم» به فعّالیت مشغول است. این مؤسّسه که فعّالیت آن در سال ۱۳۸۵ به تصویب رسیده است، نخستین مرکز

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

آموزشی حوزوی سطح عالی برای خواهران در تهران است.

وب سایت این مدرسه به آدرس www.hossna.ir، شامل اخبار مدرسه و مطالب علمی، پژوهشی و فرهنگی، وظیفهٔ اطّلاع‌رسانی، ارائهٔ خدمات الکترونیک و تولید محتوای دینی در فضای مجازی را بر عهده دارد.

۴. مرکز نشر احکام شرعی

مردم، هنگام مراجعه به اماکن متبرّک و حرم‌های امام‌زادگان، علاوه بر زیارت، در مقام یافتن پاسخ به سؤالات شرعی و رفع سایر نیازهای معنوی خود برمی‌آیند؛ از جمله، پاسخ سؤالات دینی، اعم از احکام شرعی، مسائل اعتقادی و مشاوره. برای پاسخ به این درخواست و مراجعات زائران، در سال ۱۳۹۰، «مرکز نشر احکام شرعی» با اشراف و نظارت معاونت امور روحانیون آستان مقدّس، تأسیس گردید. این مرکز که در دو بخش خواهران و برادران ارائهٔ خدمت می‌نماید، در سه واحد «دفتر پاسخگویی»، «دفتر مشاوره» و «دفتر تحقیقات و نشر» فعّالیت می‌کند.

۵. حسینیهٔ آیة‌الله بروجردی رحمه‌الله

یکی از نیازهای اوّلیهٔ اجرایی شدن هر طرح فرهنگی، اختصاص فضای مناسب و مکان اجرای طرح است که به این منظور در سال ۱۳۹۵، حسینیه و تالار آیة‌الله بروجردی برای فعّالیت‌های علمی، آموزشی و فرهنگی، با حدود دویست و پنجاه متر مربّع زیربنا و ظرفیت حدود یک‌صد و هشتاد نفر، آماده گردید.

از آغاز فعّالیت‌های این حسینیه تا کنون، در مجموع ۸۷ برنامهٔ تدریس، مراسم مذهبی، همایش، دوره‌های آموزشی ضمن خدمت، تکریم علمای ری و غیره با حضور حدود شش هزار و سیصد نفر از اساتید و مدیران حوزه‌های علمیه، ائمّهٔ جماعات شهر ری، پرسنل آستان مقدّس و ... برگزار شده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ج. مرکز نجوم و علوم نوین

مرکز نجوم آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم با هدف ارتقای سطح دانش عمومی و ترویج علم و پژوهش و پشتیبانی از تقویم قمری کشور و کمک به امر استهلال، با حمایت‌های بی‌دریغ تولیت آستان مقدّس، در سال ۱۳۷۸، افتتاح شد. این مرکز، در شمار مجهّزترین و روزآمدترین مراکز نجومی تهران است. مرکز نجوم آستان مقدّس، شامل رصدخانهٔ مدرن با تلسکوپ ۱۸۰ میلی‌متری آستروفیزیک، رصدخانهٔ قدیم، کتابخانهٔ تخصّصی، مرکز ستاره‌شناسی رادیویی، تالار علم و آسمان‌نماست.[۱]

رصدخانه

۱. گفتنی است مسئولیت ستاد استهلال استان تهران، وابسته به دفتر مقام معظّم رهبری، از سال ۱۳۸۸ به این مرکز، واگذار شد. آموزش رصدگران، نظارت بر تعیین جهت قبلهٔ مساجد در استان تهران (تاکنون حدود سی مسجد)، آموزش و ترویج تقویم‌نگاری، کیهان‌شناسی، اخترفیزیک و تاریخ علم، طی شصت دوره با حضور یک‌هزار و پانصد دانش‌پژوه، از فعّالیت‌های مهم این مرکز علمی است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

د. کتابخانهٔ مرکزی آستان حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام

سال ۱۳۶۹ش هم‌زمان با انتصاب آیة‌الله ری‌شهری به عنوان تولیت جدید آستان مقدّس، ساختمان (موقّت) کتابخانه در صحن باغ توتی، جنب دفتر آستان، آمادهٔ بهره‌برداری شد و از محلّ قبلی به محلّ جدید خود، انتقال یافت.[1] در همین سال، بخشی از ساختمان موزه نیز به کتابخانه، اختصاص داده شد و در سال ۱۳۷۰ کتابخانه، دوباره آغاز به کار کرد.. در این سال، ده هزار جلد کتاب به منابع کتابخانه، افزوده شد. با افزایش منابع کتابخانه‌ای و متقاضیان، نیاز به فضایی بزرگ‌تر و مجهّز، احساس شد از این رو، مسئولان آستان در طرح جامع توسعه، فضایی درخور توجّه برای کتابخانه در نظر گرفتند.

در سال ۱۳۷۳ش ساختمانی با زیربنای چهار هزار و ۷۱ متر مربّع در سه طبقه، طرّاحی و عملیات اجرایی آن آغاز شد. گفتنی است به دلیل کمبود فضای مناسب، از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۸۴ ـ که سال بهره‌برداری از ساختمان جدید محسوب می‌شود ـ کتابخانهٔ آستان به محلّ ساختمان «مرکز جوانان آستان مقدّس»، واقع در صحن مصلّا، منتقل شد.

سرانجام در هفدهم اردیبهشت سال۱۳۸۴ با حضور حجّة‌الاسلام والمسلمین محمّدی گلپایگانی، رئیس دفتر مقام معظّم رهبری، کتابخانه در سه طبقه با تمام امکانات روز، افتتاح شد و به بهره‌برداری رسید.

برای استفاده هر چه مطلوب‌تر از کتابخانه، امکانات و بخش‌هایی همچون: تالار پژوهش، تالارهای مطالعهٔ برادران (کتابخانهٔ میمند)، تالار مطالعهٔ بانوان، کتابخانهٔ ویژهٔ کودکان و نوجوانان، مخازن، خدمات اطلاع‌رسانی و آموزشی، پیش‌بینی شده است.

۱. عبدالعظیم الحسنی، حیاته و مسنده، ص۳۲۴ ـ ۳۲۵.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

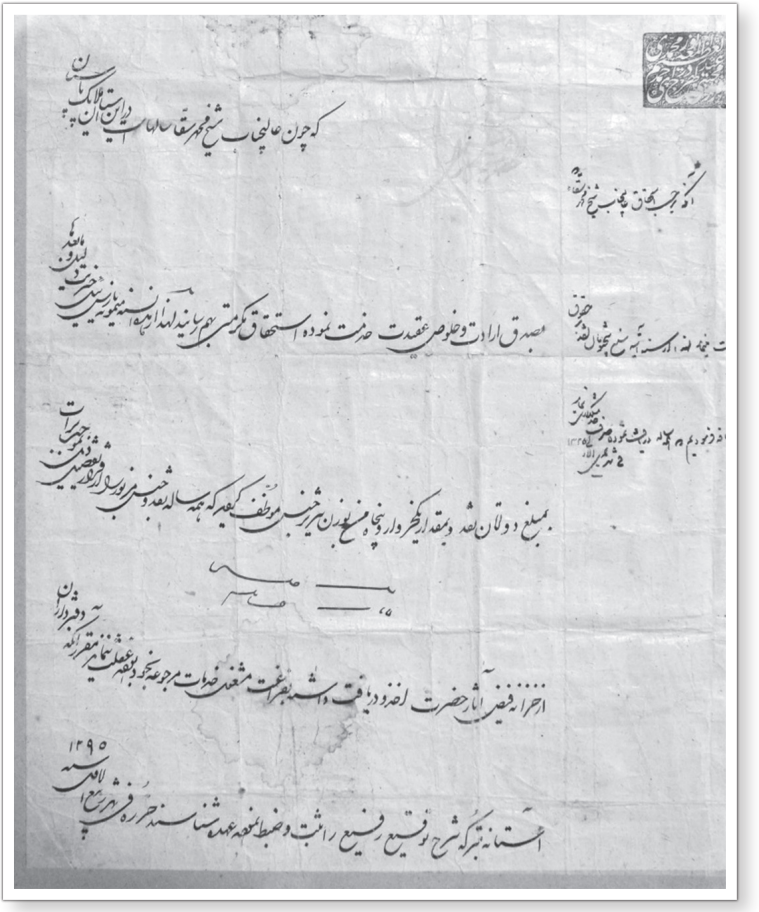

مخزن کتب چاپی

هـ. مرکز اسناد

تا حدود دههٔ سی و چهل شمسی، نظام یک‌پارچه‌ای برای ثبت پرونده‌ها و اسناد آستان، وجود نداشت. در این سال‌ها، با شکل‌گیری نظام اداری متمرکز در کشور، آستان مقدّس هم به نوعی هر چند بسیار ابتدایی، به بایگانی اسناد و پرونده‌های خود می‌پردازد. امروزه، میلیون‌ها برگ سند در بایگانی‌های ادارات مختلف وابسته به آستان، موجود است که بخش فراوانی از آن به صورت راکد و بخش دیگر به صورت جاری و نیمه‌جاری است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

سند خطّی با مهر دیوانی آستان، به تاریخ ۱۲۹۵ق. مربوط به افزایش مستمرّی یکی از خدّام

در دو دههٔ اخیر که آستان با تحوّلات شگرفی همراه بود، بایگانی منظّم اسناد، در دستور کار ادارات تابعه قرار گرفت. از این رو، نیاز به وجود مرکز اسنادی درخور توجّه برای بایگانی و دسته‌بندی اسناد، احساس شد. در همین زمینه در سال ۱۳۹۱، مرکز اسناد آستان، در مجموعه ادارهٔ کلّ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد، آغاز به کار کرد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

حیطهٔ فعّالیت این مرکز، گردآوری، طبقه‌بندی، ارزشیابی، نگهداری، نمایه‌سازی، فهرست‌نویسی، ارائهٔ خدمات به محقّقان، اطّلاع‌رسانی، به انجام رساندن فعّالیت‌های پژوهشی با استفاده از اسناد موجود، حفظ تاریخ شفاهی و رسوم و ماندگاری حافظهٔ تاریخی اماکن با تهیّهٔ فیلم و عکس است.

و. موزه

آستان مقدّس و شهر ری تا سال ۱۳۷۳ خورشیدی، فاقد موزه‌ای مستقل و استاندارد بود. بدین رو، نفایس موجود در آستان، در خزانه نگهداری می‌شد و جنبهٔ نمایش عمومی نداشت. تعداد آثار موجود، اندک بود و به صورت اختصاصی در معرض دید برخی مسئولان و مهمانان قرار می‌گرفت.

در بهمن سال ۱۳۷۳، با نظر تولیت آستان، درِ موزه که در باغ توتی واقع بود، به روی مردم، گشوده شد. در این سال با پیگیری‌هایی که مسئولان وقت انجام دادند، توانستند مقدار قابل توجّهی از آثار و نفایس ارزشمند متعلّق به آستان را که در اختیار افراد مختلف و یا در سطح آستان پراکنده بود، جمع‌آوری کنند. بدین ترتیب، نفایس موزه از بیست اثر در سال ۱۳۶۹ به بیش از دویست اثر رسید. موزه، در اواخر سال ۱۳۷۴ بنا به ضرورت به مرکز فرهنگی جوانان (جنوب صحن فعلی مصلّا) انتقال یافت و تا سال ۱۳۷۹ در این مکان به فعّالیت خود، ادامه داد. در این مقطع زمانی با پیگیری‌های مستمر مسئولان وقت آستان، حدود یک‌صد و چهل اثر دیگر که متعلّق به آستان مقدّس بود، به موزهٔ جدید سپرده شد.

در واقع با توجّه به فقدان چنین مکان ارزشمندی در سطح شهرستان ری با گسترهٔ فرهنگی و تاریخی آن و همچنین مسئلهٔ حفاظت از اموال فرهنگی، تاریخی و هنری آستان که از سوی واقفان و مردم ارادتمند به این مکان مقدّس اهدا شده بود، همواره ضرورت ایجاد مکانی مناسب به عنوان موزه، در سطح

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

شهرستان ری، احساس می‌شد تا علاوه بر حفاظت از نفایس موجود در آستان، مکانی برای حفظ هویّت شهرستان تاریخی ری باشد. از این رو، در طرح توسعهٔ جامع آستان، مکان مجزّایی با امکانات کاربردی که ضامن امنیت و حفاظت آثار باشد، در نظر گرفته شد. این‌گونه بود که در هشتم آبان ۱۳۸۱ با حضور تولیت و مسئولان، موزهٔ آستان، گشایش یافت تا فقدان چنین مکان ارزشمندی در شهر باستانی و تاریخی ری، مرتفع گردد.

نمایی از موزه که سردر مرمرین ورودی حرم حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام در دورهٔ قاجار در آن دیده می‌شود.

طبقهٔ فوقانی موزه نیز در تاریخ ۲۸ اردیبهشت ۱۳۸۴، هم‌زمان با روز موزه‌ها و در زادروز امام حسن عسکری علیه‌السلام گشایش یافت.

امروزه، موزهٔ آستان مقدّس، در سه طبقه و با مساحت سه هزار متر مربّع،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مشغول خدمت‌رسانی به زائران و دوستداران فرهنگ و تاریخ است.

موزهٔ آستان مقدّس ـ که در سال‌های بعد از ۱۳۶۹ تا امروز، از نظر آثار و فضای نمایشی، رشد چشمگیری داشته است ـ با سالانه حدود ۳۵ هزار نفر بازدیدکننده، از جذّاب‌ترین بخش‌های این مکان مقدّس محسوب می‌شود و همه روزه، پذیرای زائران و مهمانان داخلی و خارجی است. همچنین باید این نکتهٔ مهم را در نظر داشت که موزهٔ آستان، تنها موزه در جنوب استان تهران است.

مجموعهٔ اموال فرهنگی موزهٔ آستان مقدّس، مشتمل بر آثار تاریخی و نفیسی است که در طی قرون گذشته، به‌ویژه از عصر صفوی تا کنون به دست آمده‌اند. اشیای این موزه، از هزارهٔ چهارم پیش از میلاد تا دورهٔ معاصر، در دسته‌بندی کلّی زیر قرار می‌گیرند:

۱. درهای آستان. از جمله آثار این مکان مقدّس، مجموعه درهای آن است که خود، معرّف یک‌هزار سال صنعت، هنر چوب، فلزکاری، منبّت، گره‌سازی، خاتم‌سازی و ... است (در بخش اوّل کتاب، به تفصیل در مورد درها سخن گفته شد).

۲. قفل‌های قدیمی. مشتمل بر قفل‌های فولادی و نقره با کتیبهٔ برجسته (قصارالسّور)، متعلّق به ضریح‌های مطهر حضرت عبدالعظیم الحسنی، امام‌زاده حمزه و امام‌زاده طاهر.

۳. حجّاری‌ها. مشتمل بر سردر مرمرین با کتیبهٔ برجسته (مورّخ ۱۲۹۲ق)، سنگ‌های مزار رجالِ لشکری و کشوری دورهٔ قاجار، سنگ یادبود بنای مدرسهٔ علمیّهٔ برهان با تاریخ ۱۲۰۷ هجری قمری و قطعات کاشی تصویری.

۴. مجموعهٔ آثار سفالینه از هزارهٔ چهارم پیش از میلاد تا پایان قرن سیزدهم هجری. از جملهٔ این آثار، تنگ سفالین متعلّق به دوره سلجوقی، گلدان‌های کوچک از دورهٔ ایلخانی، انواع کاشی، پیه‌سوز، کاسه، بشقاب و... را می‌توان نام برد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۵. مسکوکات، مُهرها و مدال‌ها. مشتمل بر مسکوکات نقره و فلوس از دورهٔ اشکانی، قرن چهارم قبل از میلاد تا دوران معاصر.

۶. منسوجات. مشتمل بر روپوش زری مرقد شریف حضرت عبدالعظیم، پرده‌های ماهوت، سِرمه و مرواریددوزی، تِرمه و... از دورهٔ صفویه تا پایان قرن سیزدهم هجری.

۷. مجموعهٔ نقاشی. شامل تابلو و پرده‌های نقّاشی رنگ و روغن با مضامین عاشورایی، محشر، شمایل و ... .

۸. تابلوهای خط و تزئینات. مشتمل بر قطعاتی از مصحف شریف، زیارت‌نامه‌های خطّی و فلزکوبی، مرثیه، کتیبهٔ ساختِ بخش‌های مختلف آستان مقدّس و...، از دورهٔ قاجار تا دوران معاصر.

۹. آثار فلزّی. شامل ظروف، شمعدان، تزیینات نقره‌ای ضریح مطهّر، ادوات رزم و... از ادوار پیش از اسلام تا دوران معاصر و همچنین دهنهٔ مفرغی اسب از ناحیهٔ لرستان، متعلّق به هزارهٔ اوّل پیش از میلاد، دارای نقش چرخ گردونهٔ خورشید و چرخ ارّابه.

ز. مجموعهٔ مدارس حکمت (پیش‌دبستانی تا پیش‌دانشگاهی)

کمبود مدرسه و فضاهای آموزشی، به‌ویژه برای دانش‌آموزان مستعد، همواره از مشکلات جنوب تهران و شهر ری بوده است. آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی، برای حلّ این مشکل در محروم‌ترین منطقه شهر ری، با اختصاص مساحت قابل توجّهی از زمین‌های موقوفی آستان، «مجتمع آموزشی ـ فرهنگی حکمت» را بنیان نهاد. کلنگ شروع عملیات اجرایی مدارس حکمت را مرحوم آیة‌الله هاشمی رفسنجانی، رئیس جمهوری وقت، در سال ۱۳۷۵ بر زمین زد.

احداث این مجتمع با توجّهات ویژهٔ تولیت آستان و همکاری مؤثّر مسئولانِ طرح و هیئت امنا، آغاز شد و فاز اوّل آن در مقاطع پیش‌دبستانی و دبستان، در

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

تاریخ ۳۱ شهریور ماه ۱۳۸۰ توسّط حجّةالاسلام والمسلمین محمّدی گلپایگانی، رئیس دفتر مقام معظّم رهبری، افتتاح شد.

فاز دوم و سوم این مجتمع، در مقاطع راهنمایی و دبیرستان پسرانه، در سال ۱۳۸۱ و ۱۳۸۴ در عرصه‌ای به مساحت هفده هزار متر مربّع با دوازده هزار متر مربّع زیربنای آموزشی در سه طبقه، مشتمل بر شانزده کلاس درس، سالن اجتماعات، کتابخانه، سایت رایانه، آزمایشگاه‌های علوم، سالن سمعی و بصری و فضاهای اداری، به صورت رسمی، افتتاح شد و مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

در فاز چهارم، در تابستان سال ۱۳۹۰، پیش‌دبستانی و دبستان دخترانه در زمینی به مساحت دو هزار متر مربّع و فضاسازی به میزان یک‌هزار و دویست متر مربّع، احداث شد و به بهره‌برداری رسید. در فاز پنجم نیز دورهٔ اوّل دبیرستان دخترانه در سال ۱۳۹۵ ساخته شد و مورد استفاده قرار گرفت.

برخی ویژگی‌های مجتمع آموزشی ـ فرهنگی حضرت عبدالعظیم حسنی (مدارس حکمت)، بدین قرار است:

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

- توجّه و تأکید بر تعلیم و تربیت اسلامی و پرورش اخلاق و روحیهٔ دینی و معنوی در دانش‌آموزان؛
- پرورش و ایجاد علاقه به میهن و مرز و بوم؛
- پرورش شخصیت و رشد روحی و روانی دانش‌آموزان؛
- شناخت استعداد دانش‌آموزان و هدایت آنان در جهت رشد و شکوفایی استعدادهایشان؛
- پرورش مهارت‌های اجتماعی و آموزش مهارت‌های زندگی؛
- پرورش مهارت‌های عملی و مهارت‌های دست‌ورزی به دانش‌آموزان، به‌ویژه در زمینهٔ آی تی؛
- پرورش مهارت‌های جسمانی، ورزشی و بهداشتی در دانش‌آموزان؛
- استفاده از معلّمان و کارکنان آموزشی و پرورشی متخصّص و متعهّد؛
- بهره‌گیری از فضای آموزشی مناسب و شاداب و استاندارد در سطح کشور؛
- کاربرد امکانات و تجهیزات آموزشی و پرورشی مناسب (فنّاوری آموزشی) جدید؛
- برنامه‌ریزی آموزشی و تربیتی به صورت علمی و اثربخش؛
- بهره‌گیری از مدیریت کیفیت و استانداردسازی برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدارس ISO؛
- طرّاحی، تألیف و کاربرد جزوات و کتاب‌های آموزشی مورد نیاز دانش‌آموزان؛
- کسب موفّقیت و رتبه‌های برتر آموزشی، فرهنگی، هنری و ورزشی در سطح ناحیه، شهر، استان و کشور؛
- توجّه و کاربرد پیاده‌سازی اهداف سند تحوّل بنیادین آموزش و پرورش در مدارس؛

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

- مبدع طرح‌های پژوهشی در قالب برنامه‌های سیزده ساله برای دانش‌آموزان و اولیا، از پیش‌دبستانی تا پیش‌دانشگاهی؛
- کسب مقام برتر و ممتاز در میان مدارس تهران؛
- دریافت گواهی‌نامهٔ استاندارد ISO ۲۰۰۹.

رسیدن به وضعیت مطلوب در امور آموزشی و پرورشی، از نگرانی‌های بزرگ در امر تعلیم و تربیت است. اعتماد و اطمینان به محصول و خروجی این فرآیند، نیازمند ایجاد و شناخت دقیق اهداف و هماهنگی در روش‌ها و شیوه‌های آموزشی است. مجتمع آموزشی ـ فرهنگی حضرت عبدالعظیم حسنی نیز برای دسترسی به اهداف پیش‌گفته و دستیابی به نظام آموزشی پیشرفته، پس از ارتباط‌گیری با شرکت مشارکتی ایروتوف و آماده‌سازی خود برای دریافت استاندارد جهانی ISO، قراردادی را در تاریخ پنجم اسفند۱۳۸۲ به امضا رساند که پس از کوشش‌های بی‌دریغ کارکنان مجتمع، موفّق به دریافت استاندارد یاد شده گردید.

ممیّزان و کارشناسان بسیاری از کارنامهٔ مجموعه، اعلان رضایت کرده و آن را در سطح کشور، بی‌مانند خوانده‌اند. مجموعه نیز توانست پنجمین دریافت‌کنندهٔ این استاندارد در میان مدارس کشور باشد.

ح. هفته‌نامهٔ ری

در جریان پیشبرد امور، نیاز به یک رسانه برای اطّلاع‌رسانی در بارهٔ مسائل و اقدامات مربوط به آستان و همچنین شهر ری، احساس شد و بر این اساس، هفته‌نامهٔ ری، از سال ۱۳۷۲، راه‌اندازی گردید و حدود نُه سال فعّالیت آن، ادامه یافت. هدف از راه‌اندازی هفته‌نامه، انعکاس اقدامات مربوط به طرح توسعهٔ آستان و در میان گذاشتن مسائل و مشکلات این طرح با مردم منطقه و پوشش دادن اخبار و رویدادهای شهر ری به نحو مطلوب بود.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

این نشریه، در ابتدا با تلاش همکارانی که ادارهٔ آن را بر عهده داشتند، به خوبی پیش رفت، امّا پس از مدّتی با مشکلاتی رو به رو شد و انتشار آن با مانع، مواجه گردید. از جملهٔ این مشکلات، تأمین هزینه‌های هفته‌نامه بود. بدین ترتیب، در فروردین سال ۱۳۸۱، آخرین شمارهٔ آن منتشر شد.

ط. انتشار تمبر یادبود آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام

تمبر یادبود آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی، منقوش به تصویر گنبد زیبا و ملکوتی بارگاه حضرت عبدالعظیم، در ۲۴ فروردین ۱۳۸۷ش برابر با چهارم ربیع‌الثانی ۱۴۲۹ق در سال‌روز میلاد آن حضرت، منتشر شد.

این تمبر به سفارش آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم و با هدف ترویج و اشاعهٔ شعائر اسلامی، از سوی ادارهٔ پست مرکزی تهران و در تعداد چهار هزار قطعه، چاپ و منتشر شده است.

در این تمبر، نمایی از آسمان آبی، گنبد طلایی حرم حضرت عبدالعظیم، گنبد حرم امام‌زاده طاهر و گنبد حرم امام‌زاده حمزه، گنبد مصلّی و صحن‌های آیة‌الله کاشانی و باغ توتی، نقش بسته است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ی. ثبت تاریخ ولادت و ارتحال حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام در تقویم رسمی کشور

با تلاش و پیگیری مسئولان آستان، پانزدهم شوّال به عنوان روز وفات حضرت عبدالعظیم و چهارم ربیع الثانی، به عنوان «روز ولادت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام» در تقویم‌های رسانه‌ای و مذهبی کشور، ثبت شد و سپس در جلسهٔ ۶۲۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی (مورّخ ۱۳۸۹/۷/۲۶)، روز «ولادت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام» به تقویم رسمی کشور، افزوده گردید.

ک. برگزاری مراسم، مجالس و برنامه‌های فرهنگی

یکی از کارکردهای اماکن مقدّس، برپایی نماز جماعت، مراسم عزاداری و محافل ذکر و دعاست. در آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم نیز همواره این برنامه‌ها، کمابیش برگزار می‌شده و مقصد دسته‌جات عزاداری در مناسبت‌های مذهبی، به‌ویژه در ایّام سوگواری سیّد الشهدا علیه‌السلام و دیگر معصومان علیهم‌السلام، آستان مقدّس بوده است.

در دورهٔ تولیت آیة‌الله ری‌شهری، برگزاری مراسم نماز جمعه و جماعت، عزاداری و محافل مذهبی، نظم و گسترش یافت و علاوه بر فعّالیت‌های فرهنگی یاد شده در صفحات پیشین، در مناسبت‌های مذهبی و ملّی، مراسم و برنامه‌های فرهنگی متنوّع ومختلفی در آستان مقدّس، برگزار می‌گردد و معاونت فرهنگی و امور زائران با همکاری سایر بخش‌های آستان، عهده‌دار اجرای این قبیل مراسم است. عناوین مهم این برنامه‌ها عبارت‌اند از:

- مراسم اربعین؛
- آیین سنّتی ایّام مسلمیه؛
- مراسم شب‌های قدر؛
- برنامه‌های متنوّع بزرگداشت ایّام ولادت و وفات حضرت عبدالعظیم؛
- قرائت دعای عرفه؛

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

- مراسم تحویل سال شمسی؛
- برگزاری جشن تکلیف برای دختران و پسران؛
- بر پایی جشن عقد ازدواج؛
- طرّاحی و تولید محصولات فرهنگی ؛
- برگزاری برنامهٔ معرفت زیارت، ویژه گروه‌های بازدیدی؛
- برگزاری برنامه فرهنگی ویژهٔ زائران؛
- برگزاری ایستگاه فرهنگی و تفریحی کودکان؛
- طرح‌های «به شکرانهٔ کریم» و «هزاران شاخه یاسین، نثار حضرت عبدالعظیم»؛
- برگزاری و اجرای مسابقات فرهنگی؛
- برگزاری کلاس‌های آموزشی متنوّع برای زائران ؛
- حضور فعّال در شبکه‌های اجتماعی و فضاهای مجازی؛
- نظرسنجی و آمار و اجرای طرح‌های نیازسنجی.

سه. خدمات اجتماعی

قدمت خدمات اجتماعی در آستان، محدود به دورهٔ معاصر نیست. قدیمی‌ترین خدمتی که در لابه‌لای تاریخ آستان به چشم می‌خورد، فرمان شاه تهماسب صفوی در سال ۹۵۰ هجری قمری است[1] که شاه صفوی، فرمان ساخت بنا و استقرار طبیبی برای درمان بیماران و بخصوص زائران را ممهور می‌نماید و نام دارالشفاء بر آن می‌نهند؛ نامی که تا امروز پابرجاست.

در دوران جدید نیز علاوه بر فعّالیت‌های فرهنگی و دینی، آستان مقدّس، از انجام دادن خدمات اجتماعی و امور خیریّه هم غافل نبوده و همواره، یکی از

۱. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، ص۷۹.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

اصلی‌ترین دغدغه‌های اداره‌کنندگان حرم مطهّر، توجّه به نیازهای مادّی فقرا و نیازمندان بوده است و در این راه، در حدّ توان، گام‌های بزرگی برداشته‌اند که به چند نمونه، اشاره می‌شود.

۱. درمانگاه آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام (دارالشفای کوثر)

درمانگاه آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران، برای خدمت به نیازمندان و بیماران بی‌بضاعت، در سال ۱۳۶۰، تأسیس گردید. این درمانگاه، در ابتدا، با امکانات اندک، شروع به کار کرد و پس از مدّت کوتاهی، گسترش یافت و مجهّز به آزمایشگاه، رادیولوژی و داروخانه گردید. در سال ۱۳۶۹ با آغاز اجرای طرح توسعه، درمانگاه به محلّ بزرگ‌تری، واقع در چشمه‌علی (مرکز بهداشتی ـ درمانی ۲۲ بهمن) انتقال یافت.[۱] مکان سابق، به دلیل نداشتن فضای کافی درمانی، اتاق عمل و تختخواب، در حدود درمانگاه باقی مانده بود، تا این‌که تولیت جدید، اقدامات مهمّی برای تکمیل و تخصّصی کردن این درمانگاه، انجام داد و بخش‌های تخصّصی قلب و عروق، گوش و حلق و بینی، زنان، جرّاحی، چشم‌پزشکی و پوست و دندان‌پزشکی نیز در آن تشکیل گردید. از جمله دیگر فعّالیت‌های این درمانگاه، فعّالیت‌های بهداشتی شامل واکسیناسیون، بهداشت محیط، خانواده و... بود.

فعّالیت درمانگاه تا سال ۱۳۸۳ در این مکان، ادامه داشت.

در سال ۱۳۸۳، ساختمان جدید درمانگاه با نام «دارالشفای کوثر» با زیربنای شش هزار و پانصد متر مربّع و در چهار طبقه، افتتاح شد و در سال ۱۳۸۵، بخش‌های سونوگرافی، رادیولوژی، سی تی اسکن و ام آر آی، در قالب مرکز تصویربرداری به دارالشفاء، اضافه گردید.

۱. این مکان، توسّط مؤسّسهٔ خیریهٔ ۲۲بهمن، در اختیار آستان مقدّس قرار گرفته بود.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

فاز دوم توسعه و تجهیز دارالشفای کوثر، در سال ۱۳۹۰ و با هدف ارائهٔ هر چه بیشتر خدمات درمانی تخصّصی به مراجعان، شکل گرفت و هم‌زمان با تغییرات ساختار سازمانی آستان مقدّس، تولیت، طی حکمی اعضای جدید هیئت امنای دارالشفاء را منصوب نمود.

سیاست‌های آستان، بر روزآمدی هرچه بیشتر دارالشفاء به تجهیزات پزشکی و رعایت حال نیازمندان در بهره‌مندی از خدمات درمانی با تعرفه‌های ارزان بوده است. به این منظور، با طرّاحی و اجرای ساختار سازمانی ویژهٔ مراکز درمانی تخصّصی و بیمارستانی، جذب کارکنان درمانی مجرّب، صورت گرفت. پیش‌بینی «واحد فنّاوری اطّلاعات» در ساختار تشکیلاتی دارالشفاء، بستری مناسب برای استفاده از تجهیزات پزشکی استاندارد و نوین، نرم‌افزارهای پیشرفتهٔ تشخیص بیماری، سیستم مدیریت اطّلاعات بیمارستانی و استفاده از نرم‌افزار یک‌پارچهٔ اتوماسیون اداری و مالی را ـ که جزء لاینفکِ مرکز درمانی تخصّصی و بیمارستانی است ـ فراهم نمود.

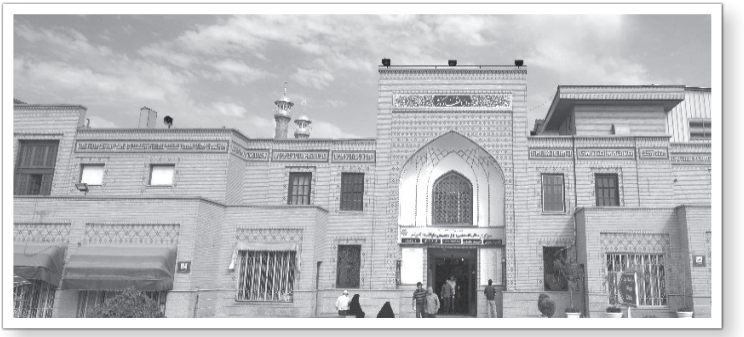
طی سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ با سرمایه‌گذاری ویژه، تجهیزات پزشکی کلینیک‌های تخصّصی، خریداری و مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

تجهیزات خریداری شده، شامل دستگاه اکوکاردیوگرافی و الکتروکاردیوگرافی برای تشخیص بیماری‌های قلب، الکترونسفالوگرافی برای گرفتن نوار مغز در تشخیص بیماری‌های مغز و اعصاب، دستگاه الکترومیوگرافی برای انجام تست هدایت عصب و عضله، دستگاه‌های آندوسکوپی و کولونوسکوپی در تشخیص بیماری‌های سیستم گوارش و دستگاه اسپیرومتری در تشخیص بیماری‌های ریوی و تجهیزات پیشرفتهٔ کلینیک تخصّصی چشم (پریمتری، بیومتری، اکوگرافی چشم، لیزر درمانی آرگون و یاگ، اسکن چشم‌پزشکی و تجهیزات اپتومتری یا بینایی‌سنجی) است.

هم‌زمان با تجهیز کلینیک‌های تخصّصی و فوق تخصّصی، زمینهٔ همکاری با بیش از یک‌صد پزشک متخصّص و فوق تخصّص در رشته‌های مختلف پزشکی و بالینی، فراهم آمد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

در حال حاضر، مجتمع درمانی دارالشفای کوثر، با بخش‌های مرکز جراحی محدود کوثر، بخش‌های کلینیکی، بخش‌های پاراکلینیکی و نیز مددکاری در خدمت عموم مردم و زائران آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی است.

دارالشفای کوثر

۲. مرکز تعاون با مؤمنین

بر پایهٔ دستور تولیت آستان، بخشی از درآمد فعالیت‌های اقتصادی آستان برای کمک به مجاوران مستمند حرم و اهالی ری، اختصاص یافت. ابر این اساس، در سال ۱۳۷۴، طرحی با عنوان «تعاون با مؤمنین» ارائه شد و در سال ۱۳۷۹، کمیته‌های پنجگانهٔ تحقیق و شناسایی، جذب، سرپرستی، بهداشت و درمان و بانوان برای توسعه و ساماندهی طرح، شکل گرفتند.

این بخش در سال‌های گذشته، با عنوان «واحد مددکاری»، زیرمجموعهٔ معاون اداری و مالی فعّالیت می‌نمود؛ امّا از مردادماه سال ۱۳۹۰ با عنوان مؤسّسه، به صورت مستقل و در سال ۱۳۹۶ به عنوان دفتر زیرمجموعهٔ تولیت آستان مقدّس، به امور خانواده‌های ایتام، بی‌سرپرستان و مستمندان پرداخت، سپس در زمینه‌های فرهنگی، رفاهی، درمانی، خودکفایی و اشتغال مددجویان، همّت گماشت و بر دامنهٔ فعّالیت‌های آن دفتر، افزوده شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

این دفتر، با توجّه به افزایش مددجویان و نیازمندی‌های آنان، سعی در تعامل با برخی مؤسّسات خیریه نمود که بیشترین تلاش، صرف آموزش مددجویان برای توانمندسازی و سپس اشتغال‌زایی آنان شده است و در این امر، موفّقیت‌های چشمگیری کسب نموده است.

۳. صندوق قرض‌الحسنه

صندوق قرض‌الحسنهٔ آستان که هستهٔ آغازین آن در سال ۱۳۶۱ بنا گذاشته شده بود، در سال ۱۳۷۹، روند توسعه خود را تکمیل کرد. این صندوق از سال ۱۳۸۷، از سیستم‌های سنّتی عبور کرد و با استفاده از سیستم‌های جدید، برنامه‌های نوین رایانه‌ای و سخت‌افزارهای جدید، نوسازی گردید و تا کنون هزاران نفر از تسهیلات اعطایی آن، برخوردار شده‌اند. کوشش برای جذب خیّرین و افتتاح حساب‌های پس‌انداز قرض‌الحسنه و پرداخت وام به واجدان شرایط در حدود اعتبارات مصوّب صندوق، از وظایف این صندوق عام‌المنفعه است.

۴. مسئولیت اجتماعی و عملکرد آستان مقدّس در بحران‌ها

علاوه بر خدمات ذکر شده در این بخش، آستان مقدس حضرت عبدالعظیم به عنوان یک سازمان مردم‌نهاد، همواره در کنار مردم، به‌خصوص اقشار آسیب‌پذیر جامعه بوده و در حوادث و بحران‌ها، در حد توان نسبت به مسئولیت اجتماعی خود متعهد بوده است. همان‌طور که می‌دانیم کشور ایران، کشوری درگیر با حوادث و بلایای طبیعی است. به‌ویژه در سال‌های اخیر، پیش‌آمدهای ناگوار بسیاری چون سیل و زلزله در کشور به وقوع پیوسته است.

آستان مقدس، علاوه بر استفاده از منابع خود، برای سازماندهی کمک‌های نیکوکاران در جهت رفع نیازهای آسیب‌دیدگان در حوادث یاد شده، نقش تسهیلگری داشته است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

چهار. احیای موقوفات

آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم، به دلیل جایگاه و شأن رفیع آن، در گذشته، موقوفات بسیاری داشت که مؤمنان نیکوکار و علاقه‌مند به اهل بیت علیهم‌السلام، وقف کرده بودند تا ثمرات آن، برای ادارهٔ حرم مطهّر و رفاه زائران، هزینه شود؛ ولی به دلایل مختلفی، مانند رفتار نامشروع پادشاهان و عمّال آن‌ها و یا تصویب و اجرای قوانین خلاف شرع، نابسامانی‌های سیاسی و سوء ادارهٔ آستان مقدّس، به مرور، بخش وسیعی از این موقوفات، به تصرّف غیر در آمد. این اوضاع نابسامان، تا زمان پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، ادامه داشت.

در بارهٔ موقوفات آستان، بیست فرمان، سند و وقف‌نامه موجود است که قدیمی‌ترین آن‌ها به امضای جمعی از علما در زمان شاه تهماسب اوّل صفوی است که در آن، مشخّصات موقوفات آستان تا آن زمان، فهرست شده است؛ از جمله: مزرعهٔ ایرین، مزرعهٔ سیّد عبدالله ابیض، مزرعهٔ عین‌آباد، مزرعهٔ سینک و ده واریز، مزرعهٔ مافتان، مزرعهٔ استروهه، باغچه‌ای در وسفنارد، مزرعهٔ علائین؛ چهار هرز(چاله هرز)، مزرعهٔ آبه‌غار(ده خیر)، مزرعهٔ مبارک‌آباد(خیرآباد)، مزرعهٔ بندکردان، مزرعهٔ شرقی(چشمهٔ شاهی)، مزرعهٔ هوسنه بهنام، مزرعهٔ ایلمان (الیمان امروزی)، مزرعهٔ دز، مزرعهٔ خلازیر، قنات مقصودآباد(یک بنگاه آب کامل از چهارده بنگاه آب قنات)، روستای عمادآور غار ری، مزرعهٔ بهشتی غار ری، مزرعهٔ بی‌بی مریم، مزرعهٔ جلال‌آباد، مزرعهٔ دولاب، روستای ویمکرد، مزرعهٔ محمودآباد شهریار، مزرعهٔ واریز آغاج، مزارع اسکله، زرگنده در شمیران تهران، بالغ‌آباد، نعمت‌آباد، روستای مردآباد شهریار، کاروان‌سرای شاه عبّاسی، قنات مهدی‌آباد و بازار قدیم.

نام شماری از واقفان نیز بدین شرح است: سیّد شرف‌الدّین حسین، کیا ابوالقاسم بن کیا جمال‌الدین تهرانی(از حاکمان و سادات آل کیا در

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

مازندران و ری)، امیر غیاث‌الدین محمود نورکمال، پیر علی، امیر فولمار قبابیک، نوّاب خلیفهٔ شاه‌قلی(مهرداد)، نوّاب حسین خان سلطان روملو، طغرل، فولاد قبا، غازی‌خان تکلو(از سران طایفهٔ تکلو در عصر صفوی)، زینب بیگم(دختر شاه تهماسب اوّل صفوی)، امیر سلیمان‌خان قاجار، امیر قباد، شاه عبّاس اوّل و میرزا شفیع(صدراعظم فتحعلی‌شاه).

از همهٔ موقوفات پیش‌گفته، اکنون حدود بیست میلیون متر مربّع، باقی مانده است؛ بدین شرح: ۱. الیمان(شش دانگ)؛ ۲. خورائین(شش دانگ)؛ ۳. سینک شهریار (شش دانگ)؛ ۴. علائین(پنج دانگ)؛ ۵. هوسنه (چهار دانگ)؛ ۶. خلازیر (سه دانگ و ربع)؛ ۷. ده خیر (دو دانگ)؛ ۸. تعدادی واحد تجاری در بازار قدیم و خیابان حرم مطهّر.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و صدور فرمان رهبر کبیر انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمه‌الله، مبنی بر این‌که موقوفات باید به وقفیّت باقی بماند و عمل به وقف گردد، مجلس شورای اسلامی، در ۲۸ فروردین ۱۳۶۳، مادّه واحده خود را با عنوان «قانون ابطال اسناد فروش رقبات، آب و اراضی موقوفه»، بدین شرح تصویب کرد:

> از تاریخ تصویب این قانون، کلّیهٔ موقوفات عام که بدون مجوّز شرعی به فروش رسیده یا به صورتی به ملکیت در آمده باشد، به وقفیّت خود بر می‌گردد و اسناد مالکیت صادر شده، باطل و از درجهٔ اعتبار، ساقط است.

بر این اساس، در تاریخ پنجم فروردین ماه ۱۳۵۸، مرحوم امام خمینی، به آیة‌الله احمد مولایی، مأموریت دادند که برای تنظیم امور آستان مقدّس، هیئت سرپرستی موقّت تشکیل دهند و امور آستان را اداره کنند. پس از آن، هیئت امنای آستان مقدّس، تشکیل شد و ادارهٔ امور را تا سال ۱۳۶۹، بر عهده گرفت. در این دوره، اگر چه اقداماتی به عمل آمد، امّا کافی نبود. بنا بر این،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

آیة‌الله محمّد محمّدی ری‌شهری، تولیت بعدی آستان مقدّس، با برنامه‌ریزی و استفاده از کارشناسان امین و خُبره، اقدامات گسترده‌ای در این زمینه، آغاز کرد. در گام نخست، ادارات «حقوقی» و «موقوفات» راه‌اندازی شد که در زمانی اندک، توانست بیش از شش هزار و هشتصد پرونده را شناسایی، مستندسازی و پیگیری قانونی کند. احیای اسناد رسمی موقوفات، دریافت حقوق واقعی موقوفات، آزادسازی و احیای اراضی نیز از دیگر اقدامات این ادارات است.

امروزه، تأمین بخشی از هزینه‌های ادارهٔ آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم بر عهدهٔ ادارهٔ کلّ موقوفات و مستغلّات است. این ادارهٔ کل، مسئولیت امور اداری، مالی، عمرانی و اجرایی تمام املاک موقوفه و غیر موقوفهٔ آستان مقدّس را بر عهده دارد.

برخی از مهم‌ترین اقدامات ادارهٔ موقوفات و مستغلّات، بدین قرار است:

۱. آزادسازی اراضی موقوفه؛

۲. وصول درآمدهای موقوفات؛

۳. استیفای حقوق موقوفات؛

۴. تبدیل به احسن برخی موقوفات؛

۵. اخذ اسناد املاک موقوفه با بررسی سوابق؛

۶. در اختیار گرفتن وقف‌های جدید.

پنج. تحوّل سایر بخش‌ها و ساختار سازمانی

تا پیش از دوران صفوی، از تشکیلات آستان و صاحبان مشاغل، اطّلاعی در دست نیست؛ امّا از این دوران به بعد، ادارهٔ امور آستان، تابع یک الگو و سازمان تشکیلاتی بوده؛ لیکن هیچ‌گاه بر اساس الگوهای متداول امروزی نبوده است. با روی کار آمدن آیة‌الله ری‌شهری، علاوه بر تغییرات گسترده در ساختار فیزیکی آستان، در ساختار اداری آن نیز تغییرات عدیده‌ای ایجاد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ساختار سازمانی آستان، از سال ۱۳۶۹ تا کنون نیز ثابت نبوده و به تدریج با انطباق با شرایط جدید، با نیازهای روز، همگون شده و تکامل یافته است. هیئت اُمنا، شورای عالی فرهنگی، و چند مشاور در حوزه‌های مربوط، بازوان مشورتی تولیت آستان مقدّس، در ادارهٔ این بارگاه نورانی هستند.

خدمات متنوّع علمی، فرهنگی و عمرانی، به مدد ساختاری منسجم و هماهنگ با بخش‌های متعدّد درونْ سازمانی، محقّق شده است. هر کدام از بخش‌های یاد شده، علاوه بر این که امکان ایجاد فعّالیت‌های کلان آستان را فراهم می‌کنند، خود نیز تحولّاتی را پشت سر گذارده‌اند.

در ادامه، به معرّفی برخی از این بخش‌ها و تحوّل و پیشرفت آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱. خدمات ایمنی و امنیتی

حفظ و حراست از بارگاه ملکوتی حضرت عبدالعظیم و ایجاد امنیت و آرامش روحی و روانی برای زائران این حرم و نیز حراست از اموال و متعلّقات آستان، از وظایف و مسئولیت‌های ادارهٔ حراست و گزینش است.

از نخستین روزهای انتصاب آیةالله محمّدی ری‌شهری به تولیت آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم و با شکل‌گیری ساختار تشکیلات اداری جدید، ادارهٔ حراست و گزینش نیز کار خود را آغاز کرد. جذب و به کارگیری افراد صالح و واجد شرایط و سپس، حفظ امنیت حرم‌های مطهّر، مهم‌ترین اهداف ادارهٔ یاد شده است.

۲. منابع انسانی

برنامه‌ریزی برای تأمین نیازهای مهارتی، آموزشی، رفاهی و به‌سازی نیروی انسانی، از اهداف مسئولان آستان بوده است. منابع انسانی از سال ۱۳۶۹ تا به امروز،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

توسعهٔ کمّی و کیفی چشمگیری داشته و از شیوه‌های سنّتی به روش‌های نوین امروزی، ارتقا یافته است.

گفتنی است در حال حاضر، تعداد کارکنان رسمی آستان ۲۳۰ نفر، قراردادی، ۴۶۵ نفر، و ساعتی، ۴۰ نفرند. از آن‌جا که خطّ مشی آستان در ادارهٔ حرم، استفادهٔ حدّاکثری از ظرفیت‌های مردمی است، تا کنون حدود سه هزار نفر خادم افتخاری موسمی و تشرّفی، توفیق همکاری با آستان را داشته‌اند.

برخی اقدامات برای تحقّق اهداف یاد شده، به شرح زیر است:

ـ اجرای طرح طبقه‌بندی مشاغل و نظام هماهنگ حقوق و دستمزد؛

ـ تهیّه و تدوین قوانین، آیین‌نامه‌ها و بخش‌نامه‌ها برای ضابطه‌مند نمودن امور پرسنلی؛

ـ آموزش بدو و ضمن خدمت کارکنان رسمی و افتخاری در زمینه‌هایی چون عقاید، اخلاق، احکام، آداب خدمت‌گزاری، امنیت، حرم‌شناسی و...؛

ـ برنامه‌های فرهنگی و آموزشی برای خانواده‌های خدمت‌گزاران (تحصیل، سبک زندگی، هنر و خلّاقیت و...)؛

ـ طرح تابستانی، ویژهٔ فرزندان پرسنل؛

ـ ارائهٔ تسهیلات اعطای وام؛

ـ توزیع منظّم سبد حمایتی؛

ـ توسعه و گسترش فعّالیت‌های ورزشی؛

ـ برگزاری مستمر مسابقات ورزشی و فرهنگی.

۳. گزینش

پیش از تشکیل و استقرار واحد گزینش در سال ۱۳۷۱، افراد شاغل در آستان، پروندهٔ گزینشی نداشتند. در این سال با بهره‌گیری از روش‌های سایر نهادهای

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

انقلابی و بر اساس تجارب موجود، سیر مراحل گزینش، تدوین و به تصویب تولیت رسید و از آن پس، ملاک عمل قرار گرفت. تا سال ۱۳۹۰، تعداد ۱۰۵۲ نفر، اعم از پرسنل کادر و پرسنل افتخاری، گزینش و تکمیل پرونده شدند. شایان ذکر است در این روند، اهالی شهر ری، از اولویت برخوردار بوده‌اند.

در ابتدای سال ۱۳۹۱، با بازبینی انجام شده در ساختار سازمانی آستان مقدّس، هیئت و هستهٔ گزینش، به صورت مستقل با بخش‌هایی چون استعلام، ارزیابی، تحقیق، مصاحبه و بخش خواهران، فعّالیت خود را آغاز نمود. رویکرد جدید آستان، شناسائی وجذب حدّاکثری خدّام افتخاری برای ادارهٔ حرم است.

در دوره جدید، نگاه پویا و هدفمند به گزینش، در کنار توجّه به طرح‌ها و ایده‌های نو با هدف شناسایی و جذب حدّاکثری، تسهیل و تسریع در امور، ارتقای کیفیت و صرفه‌جویی در هزینه‌ها، سبب شد بررسی صلاحیت متقاضیان از سالیانه ۸۵ نفر به ماهیانه ۸۵ نفر برسد.

هیئت و هستهٔ گزینش، با بخش‌های مختلفی که به آن اشاره شد، دارای شبکه‌های افتخاری (استعلام، پیک‌نامه، تحقیق، جذب و عضویابی و ...) و کارگروه‌های افتخاری (ارزیابی، ثبت اطّلاعات، مصاحبه، مشاورهٔ علمی، نشریهٔ آموزشی و ...) است که با ۵۶ نفر خادم افتخاری در ستاد و چهارصد نفر در سایر بخش‌ها فعّالیت می‌نماید.

۴. مالی

وجود اطّلاعات مالی شفّاف، یکی از الزامات مورد توجّه مسئولان، به‌ویژه تولیت آستان بوده است. از اقدامات و گام‌های مهم در این مسیر، ایجاد ساختار مناسب و سازماندهی امور است. بندهای پیش رو، برخی اقدامات آستان در این راستاست:

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

الف. تهیّهٔ صورت‌های مالی سالانه. یکی از فعّالیت‌های مهم و مستمر، تهیّهٔ صورت‌های مالی در آستان است. هدف از این امر، ارائهٔ خلاصهٔ اطّلاعات طبقه‌بندی شده در بارهٔ وضعیت مالی، عملکرد مالی و انعطاف‌پذیری مالی سازمان است که برای اتّخاذ تصمیمات، مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ب. ممیّزی و بررسی حساب‌ها و صورت‌های مالی. از جمله اقدامات مهم آستان برای شفّاف‌سازی مالی که با دستور و تأکید تولیت آستان انجام شد، بررسی صحّت اسناد مالی و حسابداری و انطباق آن‌ها با اصول و استانداردهای حسابداری است. به همین منظور، تا سال ۱۳۹۰، حسابرسی صورت‌های مالی آستان، توسّط شرکت مبین ری و از سال ۱۳۹۱، توسّط شرکت حسابرسی مفید راهبر، انجام پذیرفته است.

ج. ارتقای روش‌ها. آستان مقدّس، از پیشرفت نرم‌افزارها بهره برده و نسبت به ارتقای روش‌های ثبت و نگهداری حساب‌ها از سیستم دستی و سنّتی به روش‌های نوین و به‌روز، اقدام نموده است.

د. تدوین آیین‌نامه‌ها. از جمله اهداف تدوین آیین‌نامه در هر سازمانی، کمک به ادارهٔ آن سازمان و برقراری انضباط اداری است. به همین منظور و با توجّه به اهداف اصلی و موضوع فعّالیت آستان، آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی تهیّه، تدوین، تصویب و به اجرا گذاشته شده است. اهم این آیین نامه‌های مالی، به شرح ذیل است:

آیین‌نامهٔ معاملات، آیین‌نامهٔ تنخواه‌گردان، آیین‌نامهٔ دارایی‌های ثابت، آیین‌نامهٔ قبور، آیین‌نامهٔ حقوق و دستمزد، آیین‌نامهٔ وام و تسهیلات و دستورالعمل پول‌شماری.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۵. فنّاوری اطّلاعات و ارتباطات

فنّاوری اطّلاعات و ارتباطات آستان، فعّالیت خود را با مجموعه‌ای کوچک، با ایجاد شبکه‌های متعدّد در سراسر آستان (بدون ارتباطات با یکدیگر)، آغاز نمود و در سال‌های اخیر، در راستای سیاست‌های کلان آستان، با صرف هزینه‌های لازم، تمام تجهیزات مربوط به زیرساخت ارتباطی، اعم از تجهیزات شبکه، مخابراتی و پرتال آستان، به‌روز رسانی گردیده است.

طی سال‌های گذشته، سعی آستان بر این بوده تا از نسل گذشتهٔ فنّاوری‌های ارتباطی، مخابراتی و رایانه‌ای به نسل‌های نوین مجهّز شود که در این میان، راه‌اندازی نرم‌افزارهای جدید با استفاده از زبان‌های نوینِ برنامه‌نویسی، خود، گواهی بر این مدّعاست.

۶. نذورات

نذورات، در آستان مقدّس، در گذشته به اشکال مختلف از جمله جمع‌آوری وجوه از داخل ضریح‌های مطهّر بوده است که از سازمان مناسبی برخوردار نبود. در دوران کنونی، علاوه بر روش‌های سنّتی از فنّاوری‌های نوین نیز بهره گرفته شده است. از جملهٔ این اقدامات، می‌توان به موارد زیر اشاره داشت:

- افتتاح حساب‌های ویژه برای سهولت در پرداخت و حساب ارزی نزد بانک‌های مختلف؛
- جانمایی حساب‌های آستان مقدّس، جهت دریافت نذورات و هدایای مردمی در دستگاه‌های خودپرداز بانک‌ها؛
- راه‌اندازی کد USSD برای سهولت در پرداخت از طریق تلفن همراه، بدون نیاز به اینترنت؛
- تهیّهٔ سامانهٔ پیام کوتاه برای اطّلاع‌رسانی در راستای شفّاف سازی و جذب خیّرین و بانیان؛

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

ـ راه‌اندازی سایت نذورات (www.nozoorat.com) برای اطّلاع‌رسانی و دریافت نذورات؛

ـ راه‌اندازی سایت مشارکت‌های مردمی (www.hamrah-abdolazim.com) برای اعلام نیازهای آستان و جذب کمک‌های بانیان خیر.

از جمله خدمات بخش نذورات در آستان، تهیّهٔ و توزیع هزاران پرس غذای نذوراتی و تبرّکی در سال است. این خدمت، در مناسبت‌های ماه رمضان، ماه محرّم، ماه صفر، شب‌های جمعه و... به زائران، نیازمندان، کسبه، مجاوران، مددجویان کمیتهٔ امداد و بهزیستی، هیئت‌های مذهبی، مساجد و ادارات، ارائه می‌شود که تأمین بخشی از این غذای تبرّکی، توسّط بانیان خیر انجام می‌پذیرد.

یکی دیگر از فعّالیت‌های نذورات، دریافت عقیقه و قربانی به روش‌های گوناگون است. هر ماه، نزدیک به یک‌صد رأس دام با رعایت کلّیهٔ آداب شرعی، ذبح و به مصرف خاص خود می‌رسد.

آستان، با توجّه به دستور مؤکّد تولیت، نذورات دریافتی را دقیقاً مطابق نیّت نذرکنندگان به مصرف می‌رساند. این نذورات، در موضوعاتی چون نذر قرآن، کمک به ساخت ضریح، فرش، کمک به ایتام، تهیّهٔ جهیزیه، اطعام، توزیع ارزاق، قربانی کردن و امور فرهنگی و عمرانی است. گفتنی است نذورات مربوط به عتبات مقدّس عراق نیز دریافت و به همان اماکن متبرّک، رسانده می‌شود.

۷. بازرسی

لازمهٔ حفظ و ارتقای کیفیّت و کمّیت خدمات ارائه شده، پایش منظّم، مستمر و موشکافانه است و آستان مقدّس برای تحقق این فرآیند، واحدی با عنوان «بازرسی» ایجاد نمود. عملکرد مناسب بازرسی آستان، موجب شد،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

برخی دیگر از اماکن متبرّک نیز از تجربهٔ آستان به عنوان مجموعه‌ای پیشرو، استفاده نمایند.

عمده‌ترین فعّالیت‌های دفتر بازرسی، به شرح زیر است:

- **طرح تکریم زائر.** این طرح، سالانه یک بار در قالب سؤالات تخصّصی و از هفده مکان که ارتباط مستقیم با زائر دارد، انجام می‌شود. هدف از این اقدام، سنجش میزان رضایتمندی مراجعان و زائران بوده است. این طرح سالانه، با توزیع بیش از ۳۵ هزار پرسش، از هفت هزار و ۳۲۷ نفر انجام گرفته است.

- **انجام بازرسی‌های برنامه‌ای (سیستماتیک) و روزانه.** بازرسی‌های برنامه‌ای، از سال ۱۳۹۵ با بهره‌گیری از کارشناسان خبرهٔ افتخاری، در محورهایی چون ساختار و نیروی انسانی، وضعیت فیزیکی، تجهیزات اداری و پشتیبانی، عملکرد مالی، تعامل و هماهنگی مدیر با دیگر دوایر، تعامل و هماهنگی و همکاری مدیر با آستان، به کارگیری و فنّاوری‌های نوین، ساختار دریافت و رسیدگی به شکایات و گزارش‌ها و فعّالیت‌های مدیریتی،از بخش‌های مختلف آستان به عمل می‌آید. سرکشی‌های روزانه نیز به شکل مستمر از کلّیهٔ فضاها و اماکن آستان، توسّط بازرسان، انجام می‌شود.

- **نظارت.** از دیگر فعّالیت‌های بازرسی، می‌توان به نظارت بر مواردی چون مراسم، مناسبت‌ها، کیفیت و کمیت خدمت‌رسانی در بخش‌های مختلف آستان و مراکز وابسته و ارائهٔ راه‌کارهای اصلاحی و پیگیری تا حصول نتیجه، اشاره داشت.

- **سنجش رضایت‌مندی شغلی کارکنان.** این طرح، سالانه یک بار با طرح ۴۶ پرسش با محورهای هشت‌گانهٔ امنیت شغلی، روابط مافوق، همکار

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

و مراجعـان، ارتقـا، پیشـرفت و موفّقیـت، حقـوق و مزایـا و رفـاه، جَـوّ سـازمانی بهتـر، منزلـت، مسـئولیت و احتـرام، عوامـل محیطـی کار و ضوابـط اداری، از کلّیـهٔ خدمت‌گزاران رسـمی و قراردادی، انجام می‌گیـرد و پس از تهیّه و تنظیم گزارش‌هـای تحلیلـی، جهـت بهره‌گیـری بـه مبـادی ذی‌ربـط، ارسـال می‌شـود.

ـ **رسیدگی به شکایات زائران و پرسنل.** شکایات از راه‌های ارتباطی (حضوری، تلفن گویا، پیامک، نمابر، رایانامه، صنـدوق دفتر بازرسی و دیگر صندوق‌های آستان و سیستم اتوماسیون اداری)، در قالب فرم‌های تعریف شده، دریافت و تا حصول نتیجه، پیگیری می‌گردد.

۸. خدمات زائر

سـاختار آستان مقدّس و مأموریت‌هـای محوّل شـده، به گونه‌ای طرّاحی و تصویب شـده اسـت کـه عملکرد کلّیـهٔ واحدها و کارکنـان و خادمان، به نوعی خدمـت به زائر محسوب می‌شود. با ایـن حال، برای بهبود و تسـهیل شـرایط روزمرّه، خدماتی به عنوان «خدمات زائر» ارائه می‌شود. طی سی سال گذشته، بسته به شـرایط و منابع انسـانی و مالی و نیـاز زائران، ایـن خدمـات از تنـوّع متفاوتی برخوردار بوده اسـت. برخی از این قبیل خدمات، به شـرح زیر اسـت:

ـ تحویل ویلچر و جابه‌جایی زائران توسّط خادمان؛

ـ جابه‌جایی زائران با خودرو زائربَر؛

ـ توزیع غذای تبرّکی و چای و شربت؛

ـ خدماتی همچون تحویل زیرانداز، فلاسک آب جوش و گرم کردن غذا؛

ـ تأمین محل پخت و پز برای کاروان‌های زیارتی؛

ـ تأمین محلّ شستشوی ظروف و البسه برای زائران و کاروان‌های زیارتی.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۹. قبور

آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی، به دلیل وجود پیکر مطهّر ایشان، حضرت امام‌زاده حمزه و امام‌زاده طاهر، از ایّام دور، ملجأ بسیاری از مؤمنان و ارادتمندان بوده است و بسیاری از مفاخر و بزرگان کشوری و لشکری، این مکان را به عنوان منزلگاه آخر خود، انتخاب می‌کردند. وجود مرقد علما و صاحب‌منصبانی چون شیخ ابوالفتوح رازی، قائم‌مقام فراهانی، شیخ محمّد خیابانی، ستارخان، آیة‌الله شاه‌آبادی و بسیاری دیگر از بزرگان، خود، گواه این موضوع است.

با کمبود مکان مناسب برای دفن اموات در سطح پایتخت و مهم‌تر از آن، ارادت مؤمنان به این مکان، کم‌کم شاهد رشد و شکل‌گیری مقبره‌های خانوادگی در آستان بوده‌ایم که بیشتر، ناشی از مدیریت چندگانهٔ آستان از دوران پهلوی اوّل بوده است.[1] این روند در سال‌های بعد از انقلاب اسلامی نیز ادامه پیدا کرد؛ زیرا در این دوره نیز مدیریت این مکان مقدّس، از تمرکز مناسبی برخوردار نبود.

فروش قبور که مسئله تازه‌ای نبود، در این زمان شدّت گرفت، تا آن‌جا که بسیاری از سودجویانِ مجاور آستان، منازل مسکونی خود را تبدیل به مقبره می‌کردند تا از سود سرشار آن، بی‌نصیب نمانند. حتّی گاهی برخی مقبره‌ها به چند نفر فروخته می‌شد. این خرید و فروش‌ها، در بسیاری از موارد، غیر قانونی و دور از نظارت مسئولان وقت، صورت می‌گرفت. همچنین بسیاری از این مقبره‌ها، مراکزی برای نحله‌های مذهبی شده بود و مفاسد بسیاری در آن‌ها شکل می‌گرفت.[2]

۱. مرکز اسناد آستان حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، اسناد اداری، سال‌های ۱۳۰۴ـ۱۳۵۷.
۲. گزارش ویژهٔ دفتر بازرسی مقام معظّم رهبری از آستان، ۱۳۶۸.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

این حواشی، موجب شده بود که جایگاه فرهنگی و معنوی آستان مقدّس که روزگاری سرچشمهٔ بسیاری از قیام‌ها و حرکت‌های اجتماعی و مذهبی بود، کم‌رنگ شود. مقابر خانوادگی با درهایی که رو به حرم باز می‌شد، علاوه بر تغییر شکل فضای ملکوتی آستان و ایجاد مشکلات فراوان اجتماعی و فرهنگی، از مهم‌ترین موانع اصلی اجرای طرح‌های توسعه‌ای حرم بودند. این وضعیت تا سال ۱۳۶۹، پا برجا بود.

از سال ۱۳۶۹ به بعد، با در نظر گرفتن کلّیهٔ جوانب شرعی و قانونی، اقدامات بسیار مهمّی در خصوص ساماندهی وضعیت آشفته قبور در آستان مقدّس انجام پذیرفت که مهم‌ترین این اقدامات، بدین شرح است:

الف. تسطیح مقابر.

ب. ایجاد واحد قبور و صدور سند.

ج. ایجاد محل‌های جدید برای دفن اموات.

شش. مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث

مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث، نخستین نهاد پژوهشی، آموزشی و فرهنگی ایران در حوزهٔ «حدیث» و وابسته به آستان حضرت عبدالعظیم حسنی است که در آذرماه ۱۳۷۴ با پیام مقام معظّم رهبری، افتتاح گردید و مطابق اساس‌نامه، به صورت غیر انتفاعی و زیر نظر هیئت امنا اداره می‌شود.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

سر در ساختمان جدید مؤسّسهٔ علمی - فرهنگی دارالحدیث - قم

این مؤسّسه در حال حاضر از دو بخش اصلی: «پژوهشگاه قرآن و حدیث» و «دانشگاه قرآن و حدیث» تشکیل می‌شود:

۱. پژوهشگاه قرآن و حدیث

پژوهشگاه قرآن و حدیث ـ که پیشینهٔ بیشتری از دیگر اجزای مؤسسه دارد ـ در هشتم تیرماه ۱۳۹۲ با مجوّز رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فنّاوری، افتتاح شد و کار خود را آغاز کرد.

این پژوهشگاه، در قالب چهار پژوهشکده، فعّالیت می‌کند:

ـ پژوهشکدهٔ علوم و معارف حدیث؛

ـ پژوهشکدهٔ تفسیر اهل بیت علیهم‌السلام؛

ـ پژوهشکدهٔ کلام اهل بیت علیهم‌السلام؛

ـ پژوهشکدهٔ اخلاق و روان‌شناسی اسلامی.[۱]

۱. برای مطالعهٔ بیشتر در بارهٔ این پژوهشگاه، ر.ک: http://www.riqh.ac.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۲. دانشگاه قرآن و حدیث

دانشگاه غیر انتفاعی قرآن و حدیث، از سال ۱۳۷۸ با مجوّز رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی، فعّالیت خود را در قالب «دانشکدهٔ علوم حدیث»، در شهر ری آغاز کرد و در سال ۱۳۹۱، با مجوّز رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فنّاوری، به دانشگاه تبدیل شد. این مرکز، هم اکنون با مرکزیت قم و سه شعبه و واحد در شهرهای تهران، مشهد و اصفهان، فعّالیت می‌کند. دانشگاه، دارای سه دانشکدهٔ «علوم و معارف قرآن»، «علوم و معارف حدیث» و «علوم و معارف اسلامی» است و تنها دانشگاه دارای دانشکدهٔ علوم و معارف حدیث در ایران است.[۱]

*****

مؤسسهٔ دارالحدیث تا کنون، بیش از ۵۰۰ عنوان کتاب در حدود ۹۰۰ جلد به زبان‌های فارسی، عربی، فارسی ـ عربی، عربی ـ انگلیسی و برخی زبان‌های دیگر منتشر کرده که مهمترین آن‌ها عبارت‌اند از:

میزان الحکمه؛ اهل بیت در قرآن و حدیث؛ حکمت‌نامهٔ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله؛ سیرهٔ پیامبر خاتم صلی‌الله‌علیه‌وآله؛ دانشنامهٔ امیر المؤمنین علیه‌السلام؛ حکمت‌نامهٔ امام حسین علیه‌السلام؛ الکافی (با تصحیح جدید)؛ دانشنامهٔ امام حسین علیه‌السلام؛ دانشنامهٔ قرآن و حدیث؛ شناخت‌نامهٔ قرآن بر پایهٔ قرآن و حدیث؛ شناخت‌نامهٔ حدیث؛ دانشنامهٔ امام مهدی علیه‌السلام؛ کرائم قرآن در فضائل اهل بیت:؛ تفسیر روایی جامع: مبانی، منابع و روش؛ تفسیر روایی جامع: آسیب‌شناسی؛ تفسیر امامیه در پژوهش‌های غربی؛ پرتوی از تفسیر اهل بیت علیهم‌السلام؛ روش‌شناسی علم کلام؛ نقش عناصر تاریخی در تبیین عقائد اهل بیت علیهم‌السلام؛ جستارهایی در مدرسهٔ کلامی قم؛ جستارهایی در مدرسهٔ کلامی بغداد؛ زیدیه و حدیث امامیه؛ میراث مکتوب رضوی؛ جستارهایی در مدرسهٔ کلامی کوفه و جریان‌شناسی فکری

۱. برای مطالعهٔ بیشتر در بارهٔ این دانشگاه، ر.ک: https://qhu.ac.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

امامیه در دوران فترت؛ پژوهشی در فرهنگ حیا؛ رضایت از زندگی؛ تربیت جنسی: مبانی، اصول و روش‌ها از منظر قرآن و حدیث؛ درآمدی بر روان‌شناسی تنظیم رفتار با رویکرد اسلامی؛ مبانی حجّیت آرای رجالی؛ غرر قرآن از نظریه تا تفسیر؛ درس‌نامهٔ ترجمهٔ قرآن کریم؛ روش فهم حدیث؛ تاریخ حدیث شیعه؛ جوامع حدیثی شیعه؛ جوامع حدیثی اهل سنّت؛ سبک‌شناخت کتاب‌های حدیثی؛ درایة الحدیث؛ دانش حدیث؛ آشنایی با کتب رجالی شیعه؛ اخلاق‌پژوهی حدیثی؛ وضع و نقد حدیث؛ آسیب‌شناخت حدیث؛ حدیث ضعیف؛ درس‌نامهٔ فقه‌الحدیث؛ دروس فی اختلاف الحدیث؛ شناخت‌نامه نهج‌البلاغه؛ حکومت و مدیریت در نهج‌البلاغه؛ تاریخ کلام امامیه؛ کتاب‌شناسی احادیث اعتقادی و کلام و عقاید؛ الگوی اسلامی شادکامی؛ رفتار اخلاقی انسان با خود؛ آیین نگارش متون علمی با رویکرد به علوم قرآن و حدیث؛ دانش‌نامهٔ احادیث اعتقادی؛ دانشنامهٔ احادیث پزشکی؛ خردگرایی در قرآن و حدیث؛ شادی در قرآن و حدیث؛ علم و حکمت در قرآن و حدیث؛ فرهنگ‌نامهٔ آرزو؛ حکمت‌نامهٔ عیسی علیه‌السلام؛ حکمت‌نامهٔ لقمان؛ اخباری‌گری: تاریخ و عقائد؛ کیمیای محبّت؛ زمزم عرفان؛ تحکیم خانواده بر پایهٔ قرآن و حدیث؛ حکمت‌نامهٔ جوان؛ حکمت‌نامهٔ کودک و ... .[1]

گفتنی است تا کنون بیش از ۴۰ عنوان از آثار مؤسسهٔ دارالحدیث، به یکی از زبان‌های: آذری، آلبانیایی، اردو، ارمنی، اسپانیولی، اندونزیایی، انگلیسی، اوگاندایی، ایتالیایی، بنگالی، بوسنیایی، تاجیکی، تایلندی، چینی، رواندایی، روسی، سندی، سواحیلی، فرانسوی، فولانی، فلیپینی، کردی، گجراتی، گرجی، میانماری، نروژی، هندی و هوسایی ترجمه شده‌اند.

مؤسسهٔ دارالحدیث، افزون بر آثار کاغذی، در تولید آثار نرم‌افزاری هم

۱. برای اطلاع از دیگر آثار مؤسسهٔ دارالحدیث، ر.ک: http://www.darolhadith.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

پیشگام بوده و از سال ۱۳۷۴ (تأسیس توسط آیة‌الله ری‌شهری) تا کنون، بیش از ۳۵ اثر و برنامهٔ نرم‌افزاری تولید کرده است.

گفتنی است از آن‌جا که مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث از موقوفات آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم و وابسته به آن نهاد است، بخش عمدهٔ هزینه‌های آن از آستان، و بخش اندکی از هزینه‌ها، از محل موقوفهٔ مرحوم سپه‌پور، شهریهٔ دانشجویان، فروش محصولاتش و کمک خیّرین تأمین می‌شود.

مکان این مجموعه، تا شهریور سال ۱۳۸۴، در قم، خیابان ۱۹ دی، کوچهٔ ۱۰ قرار داشت؛ اما اکنون در بلوار ۱۵ خرداد، خیابان شهید نظری ثابت، خیابان شهید حسین‌نژاد، بعد از شهرک جهاد مستقر است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

منابع و مآخذ

۱. اختران فروزان ری و طهران (تذکرة المقابر فی احوال المفاخر)، محمّد شریف رازی، قم: مکتبة الزهراء، [۱۳۶۹ش].
۲. الاختصاص، منسوب به أبی عبدالله محمّد بن محمّد بن النعمان العکبری البغدادی (شیخ مفید)، تحقیق: علی‌اکبر غفّاری، قم: مؤسّسهٔ نشر اسلامی، ۱۴۱۴ ق، چهارم.
۳. الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، محمّد بن محمّد بن النعمان العکبری البغدادی (شیخ مفید)، تحقیق: مؤسّسة آل البیت:، قم: مؤسّسة آل البیت:، ۱۴۱۳ق.
۴. اطلس شیعه، رسول جعفریان، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷ش.
۵. إعلام الوری بأعلام الهدی، أبوعلیّ الفضل بن الحسن الطبرسیّ (م ۵۴۸ ق)، تحقیق: علی أکبر الغفّاریّ، بیروت: دارالمعرفة، ۱۳۹۹ق.
۶. اماکن تاریخی ری، جواد صفی‌نژاد، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۳۹۵ش.
۷. الأمالی، محمّد بن الحسن الطوسی (شیخ طوسی)، تحقیق: مؤسّسة البعثة، قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ق.
۸. الأمالی، محمّد بن علی ابن‌بابویه القمّی (شیخ صدوق)، تحقیق: مؤسّسة البعثة، قم: مؤسّسة البعثة، ۱۴۰۷ق.
۹. امامزاده‌ها و تربت برخی از پاکان و نیکان تهران، شمیرانات و شهر ری، حسن حبیبی، تهران: بنیاد ایران شناسی (وابسته به نهاد ریاست جمهوری)، ۱۳۹۰ش.
۱۰. انجمن‌های سرّی در انقلاب مشروطیت، اسماعیل رائین، تهران: جاویدان، ۱۳۴۴ش.
۱۱. ایران در دورهٔ سلطنت قاجار، علی اصغر شمیم، تهران: ابن‌سینا، ۱۳۴۲ش.
۱۲. إیمان أبی طالب، فخّار بن معد، قم: سیّد الشهدا، ۱۴۱۰ق.
۱۳. آثار تاریخی طهران؛ اماکن متبرکه، محمّدتقی مصطفوی، تنظیم و تصحیح: میر هاشم محدّث، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۵۷ش، دوم.
۱۴. آدم‌ها و آیین‌ها در ایران (سفرنامهٔ مادام کارلا سرنا)، سرنا کارلا، ترجمه: علی اصغر سعیدی، تهران: زوّار، ۱۳۶۲ش.
۱۵. آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام در گذشته و حال، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۲ش.
۱۶. آستانهٔ حضرت عبدالعظیم، محمّدتقی مصطفوی، تهران: تابان، ۱۳۳۰ش.
۱۷. آستانهٔ ری، مجموعهٔ اسناد و فرامین، سیّد محمّدعلی هدایتی، تهران: شرکت سهامی افست، ۱۳۴۴ش.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۱۸. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمّة الأطهار علیهم‌السلام، محمّد باقر بن محمّد تقیّ (مجلسی)، بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ق، دوم.
۱۹. بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض (معروف به النقض)، عبدالجلیل، قزوینی رازی، تصحیح: میر جلال‌الدین محدّث ارموی، تهران: انجمن آثار ملّی، ۱۳۵۸ش.
۲۰. تاریخ الإسلام، ذهبی، شمس الدین محمّد بن احمد، بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۴۱۳ق، دوم.
۲۱. تاریخ آستانهٔ ری، سیّد عبدالله عقیلی، تهران: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۳۸۰ش.
۲۲. تاریخ بیداری ایرانیان، محمّد ناظم الاسلام کرمانی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۱ش، چهارم.
۲۳. «تاریخ ری و شخصیت حضرت عبدالعظیم حسنی»، ابوالقاسم مشیری، معارف اسلامی، شمارهٔ ۲۶، تابستان ۱۳۵۵ش.
۲۴. تاریخ سیاسی و سازمان‌های اجتماعی ایران در عصر قاجار، غلامرضا ورهرام، تهران: معین، ۱۳۶۹ش.
۲۵. تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، سیّد ظهیرالدین مرعشی، تهران: افست، ۱۳۶۳ش.
۲۶. تاریخ مختصر کتابخانهٔ آستان مقدّسهٔ حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، جواد مؤذّنی، تهران: چاپخانهٔ حیدری، ۱۳۴۱ش.
۲۷. تاریخ مشروطهٔ ایران، احمد کسروی، تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۷ش.
۲۸. تاریخچهٔ وقف در اسلام، علی اکبر شهابی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۳ش.
۲۹. تاریخ مبارک غازانی: داستان غازان خان، رشید الدین فضل الله بن عمادالدوله ابوالخیر، اهتمام و تصحیح: کارل یان، لندن: استفن اوستین، ۱۳۵۸ق.
۳۰. التذکرة العظیمیة، شیخ محمّدابراهیم نجفی کلباسی، [بی‌جا]، مطبعهٔ برادران باقرزاده [۱۳۴۶ق؟].
۳۱. تذکره تحفه سامی، سام‌میرزا صفوی، تصحیح و مقدمه: رکن‌الدین همایونفرخ، تهران، اساطیر، ۱۳۸۴ش.
۳۲. التهذیب (تهذیب الأحکام فی شرح المقنعة)، أبوجعفر محمّد بن الحسن (شیخ طوسی)، بیروت: دارالتعارف، ۱۴۰۱ ق.
۳۳. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، محمّد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تهران: مکتبة الصدوق، ۱۳۹۱ق.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۳۴. جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، محمّد بن علی اردبیلی، قم: مکتبة آیةالله المرعشی النجفی، ۱۴۰۳ق.
۳۵. جغرافیای ری، علی ملکی میانجی، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۳ش.
۳۶. جنّة النعیم والعیش الکریم فی احوال السیّد الکریم و المحدِث العلیم، محمّدباقر کجوری، تهران: سنگی، ۱۲۹۶ق.
۳۷. جولة فی الأماکن المقدسة، ابراهیم موسوی زنجانی، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۸۵م.
۳۸. حدیث نصر؛ خاطرات فقیه مجاهد آیةالله حاج آقا نصرالله شاه‌آبادی، به کوشش: سیّد حسین کشفی، قم: مؤسسهٔ کتابشناسی شیعه، ۱۳۹۷ش.
۳۹. حکمت‌نامه حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام، محمّد محمّدی ری‌شهری، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۱ش.
۴۰. حکمت‌نامهٔ پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله، محمّد محمّدی ری‌شهری و همکاران، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۷ش، دوم.
۴۱. حیات یحیی، یحیی دولت‌آبادی، تهران: عطار، ۱۳۶۱ش.
۴۲. خاتمة مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، حسین نوری طبرسی، تحقیق: مؤسسه آل البیت علیهم‌السلام، قم: مؤسسه آل البیت:، ۱۴۱ق.
۴۳. خاطرات آقای حاج رضا مطلّبی کاشانی از سال ۱۳۴۹ش، مرکز اسناد آستان حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام.
۴۴. خاطرات سیاسی امین‌الدوله، حافظ فرمانفرمائیان، تهران: امیر کبیر، ۱۳۷۰ش.
۴۵. خاطرات کلنل کاساکوفسکی، ترجمه: عباسقلی جلی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۴ش.
۴۶. خلاصة الاقوال، حسن بن یوسف حلی، نجف: مطبعة الحیدریة، ۱۳۹۲ق.
۴۷. دانش‌نامه امام حسین علیه‌السلام بر پایه قرآن ، حدیث و تاریخ، محمّد محمّدی ری‌شهری و محمود طباطبایی‌نژاد، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۸ش.
۴۸. دانش‌نامهٔ ری، به اهتمام: مهدی مهریزی، رضا بابایی و محمّد قنبری، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۳۹۸ش.
۴۹. دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دورهٔ اسلامی، بناهای آرامگاهی، کاظم ملّازاده و مریم محمّدی، تهران: حوزهٔ هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸ش.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۵۰. دائرة المعارف تشیّع، زیر نظر: احمد حاج سیّد جوادی، کمران فانی و بهاء الدین خرمشاهی، تهران: بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۶ش.
۵۱. دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر: محمّدکاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۹ش.
۵۲. دیوان قوامی رازی، تصحیح: جلال‌الدین محدّث اُرمَوی، [تهران: بی‌نا]، ۱۳۳۴ش.
۵۳. دیوانسالاری در عهد سلجوقی، کارلا کلوزنر، ترجمه: یعقوب آژند، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳ش.
۵۴. رجال الطوسی، أبوجعفر محمّد بن الحسن (شیخ طوسی)، تحقیق: جواد قیّومی، قم: مؤسّسهٔ نشر اسلامی، ۱۴۱۵ق.
۵۵. رجال النجاشی (فهرس أسماء مصنّفی الشیعة)، أبوالعبّاس أحمد بن علیّ النجاشی، بیروت: دار الأضواء، ۱۴۰۸ ق.
۵۶. الرجال، ابن‌داوود حلی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۳ش.
۵۷. روزنامهٔ خاطرات اعتمادالسلطنه، با مقدمه و فهارس ایرج افشار، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۶ش.
۵۸. روزنامهٔ خاطرات عزیزالسلطان، محسن میرزایی، تهران: زریاب، ۱۳۷۶ش.
۵۹. روزنامهٔ خاطرات عین‌السلطنه، به کوشش مسعود سالور و ایرج افشار، تهران: اساطیر، ۱۳۷۴ش.
۶۰. روضات الجنّات فی احوال العلما والسادات، سیّد محمّدباقر خوانساری، قم: اسماعیلیان، ۱۳۹۰ش.
۶۱. رهبران مشروطه، ابراهیم صفایی، تهران: جاویدان، ۱۳۶۳ش.
۶۲. ری باستان، حسین کریمان، تهران: انجمن ملی، ۱۳۴۵ش.
۶۳. ریحانة الأدب، محمّدعلی مدرّسی یزدی، تهران: خیام، ۱۳۶۹ش.
۶۴. زندگینامه و شرح حال وزرای امور خارجه، باقر عاقلی، تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۷۹ش.
۶۵. سرّ السلسلة العلویة، ابونصر بخاری، قم: نشر رضی، ۱۳۷۱ش.
۶۶. سفرنامهٔ پولاک، یاکوب ادوارد پولاک، تهران: خوارزمی، ۱۳۶۱ش.
۶۷. سفرنامهٔ دیولافوا، مادام دیولافوا، تهران: خیام، ۱۳۶۱ش.
۶۸. سفینة البحار، شیخ عباس قمی، قم: اسوه، ۱۴۱۴ق.
۶۹. سنن الترمذیّ (الجامع الصحیح)، أبوعیسی محمّد بن عیسی بن سورة الترمذی، تحقیق : أحمد محمّد شاکر، بیروت: دار إحیاء التراث.
۷۰. الشجرة المبارکة فی أنساب الطالبیة، فخر رازی، ابوعبدالله محمّد بن عمر، قم: کتابخانهٔ آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۹ق، دوم.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۷۱. شرح احوال آیة الله العظمی اراکی، رضا استادی، اراک: انجمن علمی و فرهنگی و هنری استان مرکزی، ۱۳۷۵ش.
۷۲. شرعة التسمیة، سیّد محمّدباقر استرآبادی (داماد)، اصفهان: مؤسسه مهدیه میرداماد، ۱۴۰۹ق.
۷۳. شناخت‌نامه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و شهر ری، (از مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم)، به کوشش: سیّد مجتبی صحفی و علی اکبر زمانی‌نژاد، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۲ش.
۷۴. شناخت‌نامهٔ حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام و شهری ری؛ مجموعه کتاب‌ها و رساله‌ها (از مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم)، به کوشش: مهدی مهریزی و علی‌اکبر زمانی‌نژاد، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۲ش.
۷۵. شهر ری در انقلاب، مراد سلیمانی زمانه، تهران: عروج، ۱۳۹۴ش.
۷۶. صدر التواریخ، محمّدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، تهران: وحید، ۱۳۴۹ش.
۷۷. عالم‌آرای عباسی، اسکندربیک ترکمان، تصحیح: محمّداسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب، ۱۳۷۷ش.
۷۸. عبدالعظیم حسنی، حیاته و مسنده، عزیزالله عطاردی قوچانی، تهران: ۱۳۴۳ش.
۷۹. علل الشرایع، أبوجعفر محمّد بن علیّ بن الحسین بن بابویه (شیخ صدوق)، بیروت: دار إحیاء التراث، ۱۴۰۸ق.
۸۰. عمدة الطالب فی أنساب آل أبی طالب، احمد بن علی ابن‌عنبه حسنی، قم: انصاریان، ۱۴۱۷ق.
۸۱. عیون أخبار الرضا، محمّد بن علی ابن‌بابویه (شیخ صدوق)، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ش.
۸۲. فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، نصرت الله مشکوتی، تهران: سازمان ملّی حفاظت آثار باستانی ایران،۱۳۴۹ش.
۸۳. قاموس الرجال، محمّدتقی شوشتری، قم: مؤسسهٔ نشر اسلامی، ۱۳۷۸ش.
۸۴. کارنامهٔ آستان مقدّس حضرت عبدالعظیم حسنی در سه ده تولیت محمّد محمّدی ری‌شهری، قم: دارالحدیث، ۱۴۰۰ش.
۸۵. الکافی، محمّد بن یعقوب کلینی، تحقیق و تصحیح: مؤسسهٔ علمی ـ فرهنگی دارالحدیث، قم: دارالحدیث، ۱۴۲۹ق.
۸۶. الکافی، محمّد بن یعقوب کلینی، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری و محمّد آخوندی، تهران: اسلامیة، ۱۴۰۷ق.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۸۷. کتاب من لایحضره الفقیه، محمّد بن علی ابن‌بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق و تصحیح: علی‌اکبر غفاری، قم: دفتر نشر اسلامی، ۱۴۱۳ق.
۸۸. کمال الدین، محمّد بن علی ابن‌بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۵ق.
۸۹. کیمیای محبت: یادنامهٔ مرحوم شیخ رجبعلی خیاط(نکوگویان)، محمّد محمّدی ری‌شهری، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۵ش، پنجاه و سوم.
۹۰. لغت‌نامهٔ دهخدا. علی اکبر دهخدا و همکاران، تهران: مجلس شورای ملی، ۱۳۲۵ش.
۹۱. المآثر والآثار: چهل سال تاریخ ایران در دورهٔ پادشاهی ناصرالدین شاه، محمّدحسن خان اعتمادالسلطنه، تهران: سنائی، [بی‌تا].
۹۲. مجالس المؤمنین، نور الله شوشتری، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۷ش.
۹۳. مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، (از مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم)، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۲ش.
۹۴. المحاسن، ابوجعفر احمد بن محمّد بن خالد البرقی، تحقیق: سیّد مهدی رجائی، قم : مجمع جهانی اهل بیت:، ۱۴۱۳ق.
۹۵. محضر نور:فهرست دیدارهای امام خمینی، مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران: ۱۳۷۲ش.
۹۶. مرآة البلدان، محمّدحسن خان اعتمادالسلطنه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۸ش.
۹۷. مرکز اسناد آستان حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، اسناد اداری، سال‌های ۱۳۰۴ _ ۱۳۵۷.
۹۸. مرکز اسناد آستان حضرت عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، تاریخ شفاهی، مصاحبهٔ استاد علیرضا نوید، هنرمند آینه‌کار.
۹۹. مروج الذهب، علی بن حسین بن علی مسعودی، قم: دارالهجرة، ۱۴۰۹ق.
۱۰۰. مزار، آقا جمال خوانساری، به کوشش: رضا استادی، قم: کنگرهٔ بزرگداشت آقا حسین خوانساری، ۱۳۷۷ش.
۱۰۱. مستدرک الوسائل، حسین بن محمّدتقی نوری، قم: مؤسسهٔ آل البیت:، ۱۴۰۸ق.
۱۰۲. المستدرک علی الصحیحین، محمّد بن عبدالله حاکم نیشابوری، بیروت: دارالمعرفة، ۱۴۲۷ق.
۱۰۳. معجم البلدان، أبوعبدالله شهاب الدین یاقوت بن عبدالله الحموی الرومی، بیروت: دار إحیاء التراث العربیّ، ۱۳۹۹ق.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد

۱۰۴. معجم رجال الحدیث، سیّد أبوالقاسم بن علی اکبر خوئی،قم: منشورات مدینة العلم، ۱۴۰۳ ق، سوم.
۱۰۵. مفاتیح الجنان، عباس قمی، تصحیح: سیّد هاشم رسولی محلاتی، تهران: اسلامیه، ۱۳۴۹ش.
۱۰۶. المنتخب، فخر الدین طریحی، بیروت: مؤسسة التاریخ العربی، ۱۴۲۸ق.
۱۰۷. منتقلة الطالبیة، ابراهیم بن ناصر ابن‌طباطبا، نجف: منشورات المطبعة الحیدریة، ۱۳۸۸ق.
۱۰۸. منتهی الآمال، شیخ عباس قمی، قم: هجرت، ۱۳۶۸ش.
۱۰۹. من لایحضره الفقیه، محمّد بن علی ابن‌بابویه القمّی (شیخ صدوق)، تحقیق: علی‌اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.
۱۱۰. نخبة‌الدهر فی عجائب البر و البحر، محمّد بن ابی طالب الانصاری الدمشقی (شیخ الربوه)، ترجمه: حمید طبیبیان، تهران: بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۷ش.
۱۱۱. نخست وزیران ایران از مشیرالدوله تا بختیار، باقر عاقلی، تهران: جاویدان، ۱۳۹۰ش.
۱۱۲. نشریهٔ انجمن آثار ملّی، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۵ش.
۱۱۳. نهج البلاغة، شریف رضی، ترجمه: محمّدمهدی فولادوند، تهران: صائب، ۱۳۸۰ش.
۱۱۴. واقعات اتفاقیه در روزگار، محمّدمهدی شریف کاشانی، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۲ش.
۱۱۵. وسائل الشیعة، محمّد بن الحسن الحرّ العاملی (م ۱۱۰۴ ق) ، تحقیق : مؤسّسة آل‌البیت علیهم‌السلام، قم: مؤسّسة آل البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۱۱۶. یادداشت‌های قزوینی، به کوشش: ایرج افشار، تهران: علمی، ۱۳۶۳ش، سوم.
۱۱۷. یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه، دوستعلی‌خان معیر الممالک، تهران: تاریخ ایران، ۱۳۹۰ش.
۱۱۸. پرتال اینترنتی امام خمینی، به نشانی: http://www.imam-khomeini.ir/fa.
۱۱۹. وبگاه بررسی‌های تاریخی آقای حسن انصاری، به نشانی: https://ansari.kateban.com.
۱۲۰. وبگاه پژوهشگاه قرآن و حدیث، به نشانی: http://www.riqh.ac.ir.
۱۲۱. وبگاه دانشگاه قرآن و حدیث، به نشانی: https://qhu.ac.ir.
۱۲۲. وبگاه دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، به نشانی: https://farsi.khamenei.ir.
۱۲۳. وبگاه سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، به نشانی: http://www.darolhadith.ir.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعبق به آستان مقدس شاه عبدالعظیم حسنی بوده و استفاده از بخش یا تمام این اثر به هر نحو مجاز نمی باشد